

► DEVINE LUMEA
ILIBERALĂ?

Cristian Pîrvulescu

Sergiu Mișcoiu

Vintilă Mihăilescu

Bogdan Iancu

► STUDII ISRAELIENE

Itamar Rabinovich

Radu Cristian Mușetescu

Ana-Maria Bolborici

► VARIA

Nino Machurishvili

Cornelia Drugescu-Ciuta

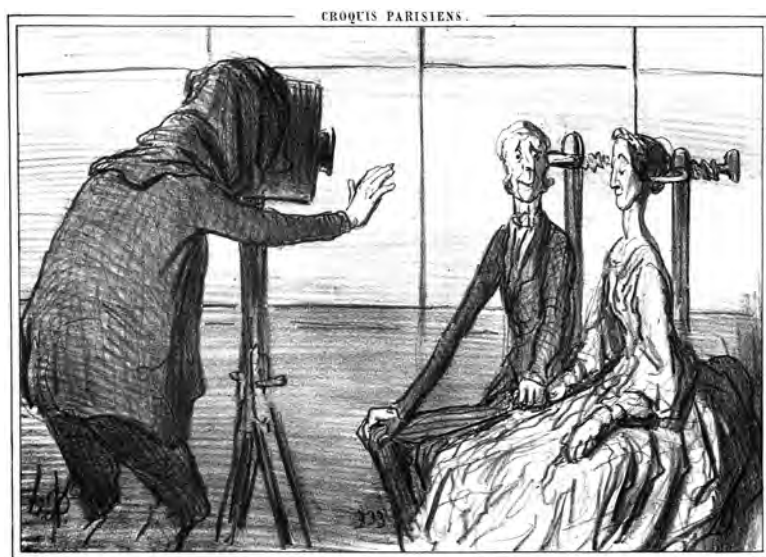
Cristina Badea

Sfera Politicii

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

EDITATĂ DE FACULTATEA DE ȘTIINȚE POLITICE, SNSPA

APARIȚIE TRIMESTRIALĂ



[Honoré Daumier]

VOLUM XXV
NUMĂRUL
1-2 (191-192)
IAN.-IUN. 2017

Devine lumea iliberală?

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmatelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

Revista *Sfera Politicii* a fost editată din anul 1992 de

Fundația Societatea Civilă,
din anul 2013 de

Fundația Orient Expres,
iar din anul 2016 este editată de
**Facultatea de Științe Politice,
SNSPA.**

INDEXĂRI INTERNAȚIONALE:

- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- DOAJ - Directory of Open Access Journals
- International Political Science Abstract / Association internationale de science politique (IPSA/AISP)

INDEX  COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

EBSCO
P U B L I S H I N G

ProQuest®

 **SCIO**
SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

Sfera Politicii respectă Ordinul nr. 4691 din 26 iulie 2011 al Ministrului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului privind aprobarea standardelor minime necesare și obligatorii pentru conferirea titlurilor didactice din învățământul superior, a gradelor profesionale de cercetare-dezvoltare.

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu

Consilier Principal al Președintelui Societății Române de Radiodifuziune, București, România

Daniel Chirot

University of Washington, Seattle, Washington, USA

Dennis John Deletant

Professor, University College, London, United Kingdom

Alexandru Florian

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București
Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”

Anneli Ute Gabanyi

Cercetător asociat al Institutului German pentru Probleme Internaționale și de Securitate (Stiftung Wissenschaft und Politik), Berlin, Germania

Gail Kligman

Professor, University of California, Berkeley, USA

Steven Sampson

Professor, Lund University, Lund, Sweden

Gisèle Sapiro

Directrice de recherche au CNRS, Directrice du Centre européen de sociologie et de science politique (CESSP), Université Paris-Panthéon-Sorbonne/CNRS/EHESS

Michael Shafir

Profesor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Lavinia Stan

Professor, Department of Political Science, St. Francis Xavier University, Canada

G. M. Tamas

Budapest, Hungary

Katherine Verdery

Professor, City University of New York Graduate Center, USA

DIRECTOR FONDATOR

Stelian Tănase

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București

DIRECTOR

Cristian Pîrvulescu

Dekan, Facultatea de Științe Politice, SNSPA

REDACTOR ȘEF

Alexandru Radu

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Daniel Buti

Lector universitar, Departamentul de Relații internaționale, SNSPA

REDACȚIE

Alexandru Climescu

Nicolae Drăgușin

Aurora Martin

Ioana Paverman

Camelia Runceanu

Cecilia Tohăneanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

Sfera Politicii

VOLUMUL XXV, NUMĂRUL 1-2 (191-192), ianuarie-iunie 2017

Devine lumea iliberală?

- Cristian Pîrvulescu
Democrația low cost în minunata lume iliberală 3
- Sergiu Mișcoiu
Au nom du Peuple! Frontul Național și democrația iliberală 15
- Vintilă Mihăilescu
Autenticitate, post-adevăr și populism 24
- Bogdan Iancu
Post-adevăr și „Fake news”. De la tribalizare la filtre – Interviu cu Constantin Vică 30

Studii Israeliene

- Itamar Rabinovich
The Syrian Civil War as a Global Crisis..... 44
- Radu Cristian Mușetescu
The Miracle of „Silicon Wadi”: How Specific is the Israeli Economic Model?..... 49
- Ana-Maria Bolborici
Current Perspectives on Israeli-Palestinian Conflict 56

Varia

- Nino Machurishvili
How natural disasters affect citizens’ political attitudes? Case of Georgia 2012 parliamentary election 61
- Cornelia Drugescu-Ciuta
Europa secolului al XXI-lea: între secularizare și creștinism..... 69
- Cristina Badea
Gender-Based Violence: The Romanian Public Agenda and its Missing Points..... 76

Index de autori 83

Summary 85

Democrația low cost în minunata lume iliberală

■ CRISTIAN PÎRVULESCU

[The National University of Political Studies and Public Administration, Bucharest]

Abstract

The new populism strikes on an assumed iliberalism, oriented towards the „needs” of the so-called popular categories, being matched by a strategy of systematic dissemination of „fake news” facilitated by the perverse effects induced by new media.

1. De la iliberalism spre post-democrație.

Contrafacerea știrilor nu este astăzi, în era *fake news*, la prima întâlnire cu gândirea politică. Am putea spune ca a existat dintotdeauna, dar mai sigur putem afirma că deja Platon și Aristotel avertizau, acum două milenii și jumătate, asupra pericolului pe care în reprezentau pentru politica, ca exercițiu rațional, strămoșii *spin doctor*-ilor de astăzi, sofistii. În *Respingerile sofistice*¹ Aristotel pune deja în lumină modul în care sunt falsificate raționamentele cu scopul de a induce în eroare auditoriul.

Mai apoi propaganda, mai ales ca urmare a întâlnirii sale cu ideologiile totalitare și sub impactul apariției partidelor de masă și a noilor mijloace de comunicare (radioul, microfonul,

1 În primele rânduri din *Respingerile sofistice* Aristotel începe prin a-și anunța intenția de a „trata despre *respingerile sofistice*, sau despre respingerile care par a fi respingeri, dar în realitate sunt sofisme, nu respingeri.” (Aristotel, *Organon*, II, editura IRI, București, 1998, p. 547). Pentru Stagirit „respingerea sofistică” este un tip de „raționament fals”, care doar are aparența unui raționament, dar nu respectă rigorile acestuia, fiind menit să respingă concluzia adversarului. Pe de altă parte, sofismul este un *paralogism*, un silogism în care s-a strecurat o eroare materială care denaturează concluzia. Deci respingerile sofistice sunt moduri de contrafacere a raționamentului cu scopul de a contrazice afirmațiile adversarului.

Keywords

Illiberalism; democracy; populism; political parties; ideology; people; populist challenge; right wing extremism; post-democracy

cinematograful) reușea performanțe incredibile înainte vreme. Iar consecințele directe ale acestor falsificări ale faptelor s-au măsurat în milioanele de morți ai „secolului întunecat”². De ce atunci atâta zgomot pentru *fake news*?

Poate pentru că epoca propagandei părea să fi apus odată cu căderea comunismului. În epoca liberalismului victorios³ se credea că era propagandei a apus odată cu totalitarismele, că manipularea brutală va fi înlocuită de mult mai sofisticatul marketing politic. Dar, propaganda a revenit, și odată cu internetul și războiul hibrid a reușit să influențeze jocul politic. Votul pentru Brexit și alegerea lui Donald Trump ca președinte al SUA au ilustrat cât se poate de clar această tendință.

Astăzi gradul de reziliență la iliberalism al instituțiilor politice din țări ce păreau definitiv ancorate în democrația liberală este pus la grea încercare. Și nici nu pare să fie vorba doar de simple accidente de parcurs ale vieții politice engleze sau americane. De fapt, aceste evenimente electorale au fost semnalul pentru începerea marii ofensive împotriva „democrației liberale”⁴ anunțate deja de Viktor Orban la tabăra de vară Tusvanos în iulie 2016. Acum, în numele națiunii renăscute din propria-și cenușă, revendicată ca singura realitate politică autentică, „iliberalii” de toate obediențele cred că democrația ar trebui să fie redusă la un simplu ritual electoral de validare a celor ce se află la putere. Eșecul lui Hillary Clinton în alegerile prezidențiale americane a legitimat declanșarea simultană a ofensivei împotriva drepturilor omului și libertăților cetățenești. Atacul concertat și dat pe mai multe fronturi împotriva democrației, căci aceasta este, în ultimă instanță, vizată sub formula democrație „liberală”, începuse deja de câțiva ani, dar părea să fie un fel de fenomen marginal. Într-un editorial publicat la sfârșitul anului 2016 în mai multe cotidiane americane, Fareed Zakaria revenea asupra termenului pe care îl lansase cu două decenii mai devreme pentru a explica situația din state marginale precum Pakistan sau Egipt⁵ pentru a constata „creșterea democrației iliberale în Statele Unite ale Americii”⁶. Imediat după inaugurarea mandatului său, președinția lui Donald Trump lansa o controversă menită să delegitimeze presa „liberală”, prin lansarea deja celebrei teorii a „faptelor alternative” (*alternative facts*), formula utilizată de Kellyanne Conway, consilieră a lui Donald Trump, pentru a explica care ar fi fost sursa afirmației primului purtător de cuvânt al Casei Albe, înlocuit mai apoi în iulie 2017, conform căruia festivitățile de inaugurare din 20 ianuarie 2017 ar fi

2 A se vedea Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century* (London: Penguin Books, 1998): „The Second World War – the culmination of nearly a century of growing violence between the European powers inside and outside the continent – was really several wars in one. It was, first and foremost, a military conflict, fought out by armed forces, prompted by Hitler's imperial ambitions. But it was also a war between races, religions and ethnic groups – a bloody reopening of accounts by extreme nationalists wishing to revise the Versailles settlement by force.” (p. 215)

3 Teza susținută la începutul anilor 90 ai secolului trecut de Francis Fukuyama (*Sfârșitul istoriei și ultimul om* București: Paideia, 1994).

4 În celebrul său articol din *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6 – Nov. – Dec., 1997, Fareed Zakaria definea democrația iliberală ca fiind „o democrație fără liberalism constituțional care produce regimuri centralizate, eroziunea libertății, competiție etnică, conflict și război.”

5 În același articol Zakaria explica: „Din Peru până în Filipine, vedem apariția unui fenomen tulburător: democrația illiberală. A fost dificil să recunoaștem că, pentru ultimul secol din Vest, alegerile democratice libere și corecte au mers în mână cu liberalismul constituțional – statul de drept și drepturile fundamentale ale omului. Dar în restul lumii, aceste două concepte se despart. Democrația fără liberalism constituțional produce regimuri centralizate, eroziunea libertății, concurența etnică, conflictele și războiul”.

6 Apărut în *Washington Post* din 29 decembrie 2016 articolul lui Zakaria specifica: „Acum, după două decenii constatăm că democrația iliberală progresează. În multe locuri în care voturile erau numărate, statul de drept, respectul minorităților, libertatea presei și alte asemenea tradiții încep să fie ignorate sau supuse abuzurilor. Astăzi mi-e teamă ca asistăm la progresul democrației iliberale chiar în Statele Unite.”

avut cel mai numeros public din istorie: „And they're giving – Sean Spicer, our press secretary – gave alternative facts.”⁷

În acest context ideologic dominat de iliberalism, noile media, așa cum s-a întâmplat de fiecare dată când au fost introduse noi instrumente de transmitere a informațiilor, au un impact important asupra calității și imparțialității difuzării informațiilor. Într-un articol din 2015, Robert Epstein și Ronald Robertson⁸ constatau, pe baza unui experiment, existența unui *efect de manipulare al motorului de căutare* (SEME – Search Engine Manipulation Effect). În urma cercetării s-a putut confirma ipoteza conform căreia clasamentele făcute de motoarele de căutare sunt părtinitoare și că pot schimba preferințele de vot ale alegătorilor indeciși (cercetarea indică un număr semnificativ de aproximativ 20% dintre indeciși care și-au schimbat preferința de vot ca urmare a informațiilor „servite” de motoarele de căutare). Pe de altă parte, Epstein și Robertson constatau că această proporție poate fi mult mai mare în cazul anumitor grupuri demografice izolate, dar și că efectul acestor clasificări nu este evident, astfel încât cei afectați de acest tratament al informațiilor nu realizează manipularea.

Motoarele de căutare pe internet, de tipul Google sau Facebook, pot avea un impact semnificativ asupra alegerilor consumatorilor⁹. Cetățenii deveniți (reduși la rolul) de consumatori au impresia că primesc informații neutre atunci când preiau automat rezultatele căutărilor ierarhizate prin intermediul unor algoritmi sofisticati, dar nu este tocmai așa. Ierarhiile rezultate în urma căutărilor sunt adaptate profilului fiecărui individ. Epstein și Robertson nu cred că acestea ar fi neutre, ba constată că sunt adaptate preferințelor fiecărui consumator, în cazul nostru, elector. Și dacă experimentul realizat pe trei grupe de subiecți arăta că algoritmi de căutare pot schimba cu ușurință preferințele de vot ale alegătorilor indeciși cu de la 20%, în cazul grupurilor deschise până la 80%, în cazul unor grupuri demografice izolate impactul politic devine esențial. Mai mult, într-un interviu pe care îl dădea pentru *Politico* în august 2015, același Epstein observa deja că Donald Trump se afla pe o poziție foarte bună în ierarhia motoarelor de căutare. Ori aceste ierarhii nu erau generate în niciun caz de preferințe economice, cum sunt tentați să creadă mulți analiști ai fenomenului politic, ci de predispozițiile politice ale consumatorilor de informații de pe internet.

Chiar și atunci când rezultatele cercetărilor lui Epstein și Robertson sunt considerate exagerate, totuși efectul de manipulare al motoarelor de căutare nu este negat fiind estimat la între 2-4% dintre votanți¹⁰, ceea ce într-o societate puternic clivată politic precum cea nord americană – dar, în general, situația se poate regăsi în majoritatea statelor care folosesc sisteme electorale majoritare – poate fi decisiv.

În aceste circumstanțe, nu este deloc exclus ca o manipulare a potențialului non-democratic a internetului, așa cum pare a propune noua doctrina militară

7 A se vedea articolul lui Aaron Blake în *Washington Post* din 22 ianuarie 2017, „Kellyanne Conway says Donald Trump's team has 'alternative facts.'”

8 „The search engine manipulation effect (SEME) and its possible impact on the outcomes of elections” publicat pe site-ul *American Institute for Behavioral Research and Technology*.

9 Pe 9 octombrie 2017 *New York Times* prelua o știre Reuters care făcea publice rezultatele cercetărilor Google privind posibila implicare a unor grupuri de influență rusești în campania electorală din 2016 din SUA: „Google has discovered Russian operatives spent tens of thousands of dollars on ads on its YouTube, Gmail and Google Search products in an effort to meddle in the 2016 U.S. presidential election, a person briefed on the company's probe told Reuters on Monday”.

10 A se vedea documentul de lucru *Watching the watchers: Epstein and Robertson's „Search Engine Manipulation Effect* publicat de Katharina Anna Zweig pe site-ul *Algorithm Watch* <https://algorithmwatch.org/en/watching-the-watchers-epstein-and-robertson>.

rusă¹¹, să permită intervenția, mai mult sau mai puțin discretă, în campania americană pentru alegerile prezidențiale din 2016.

Ceea ce constituie o caracteristică a iliberalismului în oricare din multiple sale variantele, fie că vorbim de ceea ce pare a fi regimul „model” promovat de Vladimir Putin în Europa și de Recep Erdogan în Orient, fie de formele introduse de epigonii acestora din Europa Centrală, privește respingerea „sofistică” a democrației bazate pe drepturile omului și pe statul de drept și înlocuirea acestora prin „suveranitatea națională” exprimată prin vot și transferată unui lider providențial. Regimurile iliberale prezintă toate această caracteristică: sunt autoritarisme plebiscitate, centrate în jurul unui lider salvator. Vladimir Putin, inițiatorul modelului, își bazează longevitatea politică tocmai pe promovarea modelului iliberal dincolo de granițele Rusiei. Încercarea sa de a face „lumea mai sigură pentru autocrație”¹² a urmărit punerea democrației în defensivă peste tot în lume. Dar ofensiva iliberalismului nu este chiar atât de surprinzătoare dacă privim evoluțiile politico-istorice din ultimele două secole din regiunile în care „domnesc”, plebiscitați de majorități fabricate, Viktor Orban, Benjamin Netanyahu sau Jarosław Kaczyński. Liderii „salvatori” au mai existat, iar cultul personalității este în mod automat corelat cu respingerea drepturilor omului și a „liberalismului”, ceea ce transformă aproape mecanic iliberalismul într-un curent „popular” grupărilor aflate la guvernare și care se simt periclitate de ofensiva drepturilor omului. Dar, atunci când o astfel de situație pare să se regăsească în miezul „noui politici” americane după preluarea administrației de Donald Trump – respingerea principiilor drepturilor omului începe și se termină cu cultul personalității președintelui Trump – evoluția nu mai este la fel de evidentă. Și aceasta pentru Statele Unite sunt unul din puținele locuri din lume în care mitul drepturilor omului a fost pus în aplicare. Dar, pe de altă parte, nu iese foc fără fum: sloganul *America înainte de toate* (America First), folosit cu succes de Donald Trump în campania electorală – și devenit moto-ul oficios al Americii de astăzi – fusese deja utilizat de simpatizanții fascismului din America dinaintea celui de al doilea război mondial.¹³

Dacă criza democrației „liberale” a devenit de curând o problemă la ordinea zilei, criza democrației nu a fost un subiect neglijat dintotdeauna. Odată cu afirmarea din ce în ce mai vocală a preferinței politice pentru (re)construcții instituționale

11 A se vedea articol, „Valoarea științei în prevenție” (Ценность науки в предвидении), subintitulat cât se poate de elocvent, „Noile provocări necesită regândirea formelor și metodelor de desfășurare a operațiunilor militare” publicat în februarie 2013 de generalul Valerii Gerasimov, șeful Statului major al Armatei ruse, în *Curierul militar-industrial* (Военно-Промышленный Курьер), nr. 8(476), în care este descrisă noua doctrină militară a Rusiei. Articolul începe cu o constatare care pare a defini noua doctrină militară a Rusiei. „În secolul al XXI-lea am putut observa tendința de estompere a liniilor dintre starea de război și pace. Războaiele nu mai sunt declarate și, după ce încep, se procedează conform unui șablon nefamiliar.” Pornind de la o viziune simplificată a teoriei realismului politic, Gerasimov constată că „Experiența conflictelor militare – inclusiv a celor legate de așa-numitele revoluții colorate din Africa de Nord și Orientul Mijlociu – confirmă faptul că un stat înfloritor poate, într-o perioadă de câteva luni și chiar zile, să fie transformat într-o arenă feroce conflicte armate, să devină victimă a intervenției străine și să se scufunde în haos, catastrofă umanistă și război civil.” Pentru a continua în aceeași direcție: „«Regulile războiului» s-au schimbat. Rolul mijloacelor non-militare de atingere a obiectivelor politice și strategice a crescut și, în multe cazuri, a depășit puterea armelor în ceea ce privește eficiența. Obiectivul metodelor aplicate în caz de conflict a fost modificat în direcția utilizării pe scară largă a măsurilor politice, economice, informaționale, umanitare și alte măsuri nemilitare – aplicate în coordonare cu potențialul de protest al populației.”

12 Formulă folosită de Larry Diamond în articolul său „Russia and the Threat to Liberal Democracy. How Vladimir Putin is making the world safe for autocracy” publicat de *The Atlantic* pe 9 decembrie 2016.

13 A se vedea articolul lui Krishadev Calamur „A Short History of ‘America First’ The phrase used by President Trump has been linked to anti-Semitism during World War II”, *The Atlantic*, 21 ianuarie 2017.

bazate pe valorile unei așa zis „democrații iliberale”, echilibrul politico-instituțional care a făcut posibilă existența democrațiilor pare să fie primejduit. Totul se întâmplă parcă pentru a confirma temerile enunțate încă din 1983 de Jean-François Revel cu a sa *Comment les démocraties finissent*¹⁴. Astăzi constatăm că democrațiile sunt amenințate nu doar din exterior, cum se întâmpla atunci, când occidentul părea să se acomodeze cu imperialismul sovietic, ci și din interior. Va putea rezista democrația asaltului concertat – atât pe plan intern, din partea unor categorii socio-culturale ostile valorilor societății deschise și liberale, cât și extern, din partea unor state cu regimuri „iliberales” – la care este supusă? În anii '80 ai secolului trecut societatea civilă era revendicată ca un element cheie al democratizării. În Vest sau Est deopotrivă societatea civilă era în plină efervescență democratică. Astăzi, acest elan, dacă nu și-a consumat energia, este mai puțin evident, locul său fiind luat de ofensiva din ce în ce mai coordonată împotriva democrației liberale a unei societăți „necivile”. Dacă societatea civilă „clasică” era „liberală”, astăzi anumite mișcări cetățenești, presupus „civice”, se revendică deschis de la valori iliberale. Oponându-se viziunii liberale și democratice a vechii „societăți civile”, acest fenomen, chiar dacă, după cum vom demonstra mai jos, nu este nou, a căpătat, în noul context ideologic determinat de crizele suprapuse, o amploare mondială.

Să fie, vorba lui Charles Hadji, post-democrația o fatalitate?¹⁵ Conceptul post-democrație a fost popularizat de britanicul Colin Crouch¹⁶. Pentru Crouch post-democrația presupune trecerea democrației într-o altă etapă, în strânsă corelație cu forma capitalist-globalizată de organizare a societății și economiei contemporane. Dar, dincolo de aparența sa democratică – se mai organizează alegeri libere, care pot și par a fi și corecte; libertatea de exprimare continuă să se manifeste, dar este din ce în ce mai puțin importantă, datorită unei duble mișcări, prima ducând spre atomizarea mijloacelor de comunicare ca urmare a „revoluției noilor media”, a doua spre concentrarea presei *mainstream* de către grupurile de putere economică; continuă să funcționeze o doză de pluralism politic, căci partidele politice încă mai există, dar pierd legătura cu cetățenii-alegători – în societățile post-democratice cetățenii sunt înlocuiți de consumatori care au alte preocupări și obiective decât strămoșii lor din era liberală. În noua formă de democrație poli-arhică deciziile vor fi luate de către grupuri de presiune profesionalizate, de tipul lobby-urilor sau de către marile companii multinaționale, care se vor afla într-o relație directă cu noile elite politice sau cu organizațiile supranaționale.

14 Jean-François Revel, *Comment les démocraties finissent* (Paris: Grasset, 1983)

15 Charles Hadji, „La post-démocratie est-elle une fatalité?”, *Contrepoints*, april 2017: „Post-democrația este de asemenea o pseudo-democrație – am putea spune, pe modelul băuturii *Canada Dry*, care are toate aparențele unui alcool, dar nu este, o *democrație dry* – caracterizată prin divorțul dintre aparențe și realitate.”

16 Colin Crouch, *Post-Democracy* (Cambridge: Polity Press, 2004), 3-4: „Satisfaction with the unambitious democratic expectations of liberal democracy complacency about the rise of what I call post-democracy. Under this model, while elections certainly exist and can change governments, public electoral debate is a tightly controlled spectacle, managed by rival teams of professionals expert in the techniques of persuasion, and considering a small range of issues selected by those teams. The mass of citizens plays a passive, quiescent, even apathetic part, responding only to the signals given them. Behind this spectacle of the electoral game, politics is really shaped in private by interaction between elected governments and elites that overwhelmingly represent business interests. This model, like the maximal ideal, is also an exaggeration, but enough elements of it are recognizable in contemporary politics to make it worth while asking where our political life stands on a scale running between it and the maximal democratic model; and in particular to appraise in which direction it seems to be moving between them. It is my contention that we are increasingly moving towards the post-democratic pole.”

2. Actorii iliberalismului

2.1 Organizarea fundamentalismului

Termenul *societatea necivilă* (*uncivil society*, dar englezescul *uncivil* poate fi la fel de bine tradus și ca *necivilizat*, *dizgrațios* sau *sălbatic*) este un concept care și-a făcut loc încet, dar sigur, în dezbaterea publică de ceva vreme, deși rămâne încă puțin utilizat. Ceea ce caracterizează procesul de substituire a societății civile de către cea necivilă este înlocuirea soft power-ului cu violența. Ori, în viziunea Luminilor, la debutul așa zisei ere liberale, rolului societății civile era să asigure condițiile ieșirii din „starea de natură”, presupunând un proces gradual de civilizare prin care relațiile interpersonale dintre membrii societății deveneau din ce în ce mai puțin violente și mai politicoase. De aceea, marea majoritate a societăților europene au fost considerate ca fiind societățile civile, întrucât societățile „sălbatică”, care erau mai aproape de starea de natură, se afla dincolo de granițele Vechiului Continent.

Astăzi, iliberalismul presupune explicit punerea rolului societății civile în discuție. În paralel, o nouă formă de exprimare a libertății, asumat necivilă și necivilizată, este pusă în concurență cu societatea civilă. Însă folosirea „iliberalismului” nu este decât un subterfugiu ideologic care abia reușește să mascheze intenția demarării unui proces de schimbări politice care să înghețe „democrația”. Mult mai profunde decât simplele modificări ale unor echilibre instituționale, reformele constituționale demarate în multe părți ale Europei urmăresc un alt fel de democrație. Iar în Ungaria sau Croația, în Polonia sau România, ca să ne referim doar la țări membre ale Uniunii Europene, schimbările constituționale deja definitive sau doar demarate vizează tocmai „înghețarea” proceselor democratice prin blocarea adoptării unor noi drepturi și libertăți, dacă nu chiar inversarea tendinței. În paralel, în plan politico-instituțional se manifestă un proces de dezinstituționalizare a democrației și statului de drept, de personalizare a vieții politice, dar și de inoculare a germenilor unui nou proiect de societate.

În România au mai existat astfel de momente. „Huliganii”¹⁷, dintre cele două războaie mondiale, prin „experiențele lor huliganice” își asumau cu ostentație refuzul „vechii” democrații liberale, corupte, în locul căreia propuneau cu violența tinereții lor năvălăse o lume nouă în care să se formeze un om nou. O „societate necivilă” care a dus România interbelică într-o fundătură. Urmașii acelor „huligani”, astăzi activi în plan cultural și ideologic, reiau și adaptează vechile teme pentru a opri procesul de democratizare „liberală”. În același timp, tehnocrația și apolitismul sunt semne ale unui fenomen asemănător. Căci politica în numele apoliticii nu este mai puțin politică, dar poate fi cât se poate de antidemocratică.

Între societatea civică liberală, pluralistă și democratică și societatea civilă iliberală, monistă și necivilă fractura se lărgeste pe măsură ce nu doar liberalismul ci chiar democrația este respinsă în numele tradiției. Manipularea „necivilă”

17 Romanul lui Mircea Eliade, *Huliganii*, apărut în 1935 face o apologie a extremismului tinerei generații. Unul dintre personajele romanului, David Dragu, îi explică prietenului său mai tânăr Alexandru: „La 25 de ani, după ce ți-ai spus primul cuvânt, – și orice ai face, la aceea vârstă nu e decât un cuvânt – ești deja secăt, fixat. Trebuie să rămâi tu însuși, să fii tu însuși, să te realizezi, să crezi... Dacă ai ști cât vă invidiez, pe d-ta, pe Petru pe toți huliganii...”

Alexandru tresări. Îl întrerupse zâmbind, dar cu glas serios:

— De ce ai spus huliganii ?...

— Nu e nici o insultă, nu te teme, îl lămurii Dragu, blând. Cuvântul acesta e frumos, e un cuvânt foarte frumos... Și cuprinde foarte multe lucruri... De aceea îmi place, și-l întrebuițez des... Există un singur debut fertil în viață; experiența huliganică. Să nu respecti nimic, să nu crezi decât în tine, în tinerețea ta, în biologia ta, dacă vrei... Cine nu debutează așa, fată de el însuși sau fată de lume, – nu va crea nimic. Să poți uita adevărurile, să ai atâta viață în tine încât adevărurile să nu te poată pătrunde nici intimida – iată vocația de huligan...” pasajul este preluat din ediția din 1992 a romanului, apărută la editura Rum Irina, p. 181.

(naționalistă și xenofobă) a tradițiilor premoderne de către reprezentanții societății necivile profită de crizele suprapuse ale post modernității.

2.2 Neo-naționalismul post-democratic

Societatea necivilă nu s-a dezvoltat întâmplător: pe de o parte, fundamentale sale sunt o reflecție a conservatorismului naționalist cu deschidere către rasism de la sfârșitul secolului al XIX-lea dar și al extremei drepte interbelice, ale căror rădăcini au rămas puternic ancorate în cultura societăților (cum a dovedit-o convertirea la un fel de neo-legionarism a comunismului prin intermediul național-comunistul ceaușist), pe de altă parte pentru că au apărut forțe politice care să se revendice deschis de la aceste tradiții și să poată astfel accede la guvernare. Există întotdeauna o parte a societății – mai mare sau mai mică, după circumstanțe – care să se simtă atrasă de aceste idei. Așa au fost create condițiile „revoluției iliberale” de tipul celei din Ungaria lui Viktor Orban, care a făcut prozeliți în alte state din UE.

În România, în 2016, în plin an electoral atât la nivel local cât și parlamentar, o campania furibundă de instigare a unei părți a societății împotriva organizațiilor ne-guvernamentale care militează pentru apărarea drepturilor omului, a democrației, a mediului, dar și a mișcărilor de protest ale „indignaților” români, a fost declanșată. Așa numita mișcare anti-Soros, chiar dacă nu este nouă în România – deja prezentă în anii '90 ai secolului trecut – nu mai pare inspirată de mitologia antidemocratică a național-comunismului nostalgic al facțiunii național-comuniste a fostului regim totalitar, ci este perfect sincronizată cu campanii asemănătoare desfășurate de regimul autoritar al lui Vladimir Putin și extinse apoi în întreaga regiune. Simultan acestor campanii, o mișcare „pentru familia tradițională”, s-a extins dinspre Rusia putinistă spre zona statelor antiliberale (Ungaria, Polonia, Croația, Slovacia, Cehia), dar și, prin intermediul mănăstirilor fundamentaliste de la Muntele Athos, spre România. Iar cele două campanii s-au contopit creând condițiile unei evoluții spre iliberalism. Dacă România, ca și Bulgaria, de altfel, nu a făcut drumul spre iliberalismul manifest al Ungariei sau Poloniei, s-a întâmplat însă datorită „mecanismului de verificare și control” prin care Comisia europeană monitorizează, cu eficiență, de la aderare, funcționarea statului de drept din cele două țări.

După modelul putinist al atacului direct împotriva libertății de exprimare, pus în aplicare prin legea cu privire la „agenți străini”, și în România ong-urile critice au fost supuse atacului. Când, în plină campanie electorală, în toamna anului 2016, partidele – PSD (Partidul Social Democrat) în primul rând, căci membri marcanți ai săi, precum Liviu Dragnea, președintele partidului sau fostul prim-ministru Victor Ponta, au susținut public această campanie împotriva „oamenilor lui Soros” – nu au obiectat nimic, ci au întreținut confuzia, deja democrația liberală fusese pusă între paranteze.

Asistăm astăzi, iar venirea lui Donald Trump la Casa albă nu este decât unul dintre simptome, la un proces de manipulare psihologică a opiniei publice cunoscut sub numele *gaslighting*. Aceasta este unul dintre termenii aduși în fața publicului larg, alături de „știri contrafăcute” (fake news) și „fapte alternative”, sau de „post-adevăr” și „iliberalism”, pentru a explica un proces prin care o parte a societății este supusă unui experiment care afectează percepția realității. *Gaslighting* (concept provenit din analiza comportamentului manipulator descris în filmul și piesa de teatru *Gas Light* – *Lumina de gaz*) descrie ansamblul acțiunilor care urmăresc să influențeze starea psihică a unei persoane sau grup cu scopul de a leza capacitatea acesteia de percepție a realității și, asistăm, ca societate, aproape tranchilizați, la un proces de investire, prin recursul la autoritate (politică sau televizuală în cazul nostru), a „adevărului alternativ” în care doar o singură realitate, cea a manipulatorului, este posibilă. Când procesul ajunge să fie experimentat la nivel social, unii spun că ar fi chiar parte a războiului hibrid, nu mai putem reduce totul la o singură

persoană, ci la o acțiune asumată de o parte a complexului mediatico-politic, de la noi sau de aiurea, care încearcă să controleze percepția realității publicului.

Când din democrație nu mai rămân decât câteva reguli formale, și acelea din ce în ce mai puțin respectate, iar decizia nu mai aparține în niciun fel aleșilor națiunii, căci aceștia sunt transformați în simple mecanisme de validare a unor politici ale liderului sau ale unor instituții și organisme aflate în afara oricărui control democratic, regimul democratic nu funcționează. Putem vorbi atunci de post democrație¹⁸ ca de un fel de regim de tranziție în care forma instituțiilor este păstrată, dar națiunea politică, ca izvor al suveranității, nu mai are nicio influență reală asupra politicilor.

3. Iliberalism și populism: un cocteil exploziv

3.1 Este populismul o ideologie „subțire” sau un instrument neutru folosit de politicieni de toate nuanțele?

Populism este un concept la modă, și, tocmai din această cauză are o multitudine de semnificații. În Statele Unite, în 2016, în timpul alegerilor primare au fost calificați ca populiști atât Bernie Sanders, cât și Donald Trump, deși orientările lor ideologice erau diametral opuse. În același timp, în Europa, politicieni din diferite partide nu mai văd vreun impediment în a folosi tactici populiste pentru a-și acuza oponenții că ar fi instrumente ale „sistemului”. Deci ce ar putea fi populismul? Nu există un răspuns ușor, deoarece „populismul” descrie mai degrabă un *stil politic* decât un ansamblu specific de idei sau politici. Principalele dificultăți în privința populismului, așa cum au explicat deja Ghiță Ionescu și Ernst Gellner în cartea lor clasică *Populism: Its Meanings and National Characteristics*¹⁹ (Populism: semnificația și caracteristicile sale naționale) este de a identifica varietatea de mișcări politice atașate sau asociate cu acest fenomen.

Populismul, fie că vorbim despre concept, fie despre acțiunea politică, a fost descris ca o patologie politică sau psihologică (Cas Mudde, *The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy*²⁰), ca stil social și politic (Pierre-André Taguieff²¹) sau ca o ideologie politică²².

18 În articolul citat mai sus, „Russia and the Threat to Liberal Democracy. How Vladimir Putin is making the world safe for autocracy”, Larry Diamond explică: „Meanwhile, the damage to liberalism in Europe was also being driven by a more brutal form of Russian intervention—in Syria. Russia’s bombing campaign there has not only tilted the war in favor of the dictator, Bashar al-Assad, who along with his allies has killed more civilians than either ISIS fighters or rebels, but it also dramatically accelerated the flow of Syrian refugees (now nearing 5 million) into other countries, including European ones. While Europe’s refugee crisis has many sources and causes, roughly 30 percent of European asylum-seekers last year were Syrian refugees, and the human exodus from that civil war has incidentally further helped to feed right-wing (pro-Putin) populist parties and movements across Europe, while undermining liberal leaders like Angela Merkel of Germany.”

19 Ghiță Ionescu, Ernst Gellner, *Populism: Its Meanings and National Characteristics* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1969). În această lucrare clasică s-au pus bazele definiției „liberale” a populismului care pune acest fenomen în corelație cu naționalismul, rasismul, xenofobia, și, în general cu caracteristicile extremismului de dreapta.

20 Cas Mudde, „The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy” în *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*, 3/07, Malmö University, Malmö, 2008.

21 Pierre-André Taguieff, „Le populisme et la science politique du mirage conceptuel aux vrais problèmes”, *Vingtième Siècle*, nr. 56, octobre-décembre 1997, pp. 4-33.

22 Margaret Canovan, „Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy”, în Mény Yves, Surel Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge* (London: Palgrave Macmillan, 2002).

Unii autori au ridicat serioase semne de întrebare privind valoarea utilitatea analitică a conceptului, concluzionând că acesta este mult prea vag pentru a oferi explicații științifice pertinente despre politică. În literatura teoretică există însă o bună parte a cercetătorilor care sunt tentați să considere populismul ca pe o ideologie „subțire” care, deși are, în termeni analitici, o utilitate limitată, oferă totuși un set distinct de idei despre politica care interacționează cu ideologiile tradiționale. Pe de altă parte, pentru unii autori populismul este mai degrabă o noțiune neutră. Într-un interviu acordat ziarului francez *Le Monde* din 9 februarie 2012, Ernesto Laclau, unul dintre autorii care tind să privească din această ultimă perspectivă populismul, explică: „Populismul, pentru mine, nu este un termen peiorativ, ci o noțiune neutră. Acest cuvânt a devenit acum o modă, la fel ca „democrația”. Începutul secolului al XIX-lea democrația a fost, în ochii poporului mic-burghez, întoarcerea iacobinismului și a guvernării plebei. Populismul este o modalitate de a construi politica. Este o rețută împotriva elitismului, o formă de organizare a poporului împotriva elitelor. Masele s-au mobilizat împotriva instituțiilor oficiale înghețate. Mussolini și Mao au fost populiști, la fel ca și Viktor Orban și Hugo Chavez, Marine Le Pen și Jean-Luc Mélenchon”.

Astăzi, precum în anumite clasificări ale populismului, așa cum a fost deja clasică abordare a Margaret Canovan din 1981²³, constatăm că *populismul agrarian* sau *populismul politic* la fel ca *populismul protestatar* și cel *identitar* explica foarte bine (prea bine, poate!) revitalizarea populismului în ultima perioadă inclusiv în România.

Dar primul populism modern a fost o experiență politică americană. Francis Fukuyama²⁴, constată că populismul este fundamental legat de istoria SUA, cel de-al șaptelea președinte al SUA, Andrew Jackson fiind creatorul sistemului american de patronaj cunoscut sub denumirea de „spoil system.” Odată ajuns președinte, Andrew Jackson a declanșat o operațiune îndreptată împotriva elitelor administrative numind funcționarii în toate posturile care depindeau de guvernul federal doar pe criterii de loialitate. Rebeliunea împotriva primului sistem de partide american a marcat o întreagă generație. Încă din 1816, Andrew Jackson (generalul victorios în bătălia de la New Orleans din 1812 care a pecetluit militar cumpărarea Louisianei de SUA) scria că „este momentul să exterminați monstrul numit spirit de partid”.²⁵ În numele revenirii la „spiritul originar” al națiunii și în „interesul real” al poporului, Jackson a inaugurat ceea ce este astăzi cunoscut sub formula *democrația jacksoniană*, o formă de democrație directă, inclusiv alegerea judecătorilor și candidaților la funcții publice. Cam acesta era și contextul descris în 1835 de Alexis de Tocqueville în *Despre democrație în America* („Partidele sunt un rău inerent al guvernării libere; dar ele n-au întotdeauna aceleași trăsături și aceleași

23 În cartea sa (Margaret Canovan, *Populism*, Junction Books, London, 1981), Canovan distingea între *populismul agrarian* (*mișcări ale fermierilor* cu obiective economice radicale, precum Partidul Popular din SUA de la sfârșitul secolului al XIX-lea, *mișcări țărănești de subzistență*, cum ar fi milițiile din Europa de Est care au urmat primului război mondial ori *mișcări intelectuale* care au romantizat viața fermierilor sau a țăranilor care muncesc și construiesc mișcări agrare radicale precum *narodnicismul* rus sau mai puțin radical, dar de inspirație *narodnicistă*, *semănătorismul* de la noi) și *populismul politic* (*mișcările democratic-populiste*, care se remarcă prin apelul la o mai mare participare politică a poporului, mai ales prin mobilizarea acestuia ca actor al reformelor prin referendumuri, *populismul politicienilor* care nu are o dimensiune ideologică clară și face recurs la „popor” pentru a construi unitatea comunității politice, *populismul reacționar*, de tipul mișcărilor „supremației albe” din SUA și *dictatura populistă* de tipul celor promovate în prima jumătate a secolului trecut de Getúlio Vargas în Brazilia sau Juan Domingo Perón în Argentina, lideri care inspiră direct forme ale neo-populismului latino-american de astăzi).

24 Francis Fukuyama, „Democracy and the Quality of the State”, *Journal of Democracy*, Volume 24, Number 4, October 2013, pp. 5-16

25 Francis Fukuyama, „Democracy and the Quality of the State”, 11

porniri)²⁶. Partidele erau privite de Tocqueville ca surse ale coruperii poporului, deci ca surse ale ceea ce mai târziu se va numi populism. Abia în anii 1960 și 1970 se va produce o reală reabilitare istoriografică a populismului american din secolul al XIX-lea ceea ce a înlesnit rectificarea viziunii anti-populiste privind populismului. În acest sens, Norman Pollack (*The Populist Mind* apărută în 1967 sau *The Populist Response to Industrial America* apărută 1976) și Lawrence Goodwyn (*The Populist Moment: A Short History of the Agrarian Revolt in America* apărută în 1978) au încercat să demonstreze că mișcarea populistă americană din secolul XIX-lea, departe de a fi o mișcare a proto-fascistului, orientată spre extrema dreapta și antisemitism, era reformistă, orientată spre democrație și „progresistă”. Dar această linie „progresistă” nu se mai regăsește astăzi în noul populism american, și de aceea, cu atât mai ciudată pare asocierea pe care Donald Trump o încearcă în raport cu această bivalentă tradiție jacksoniană.

3.2. Caracteristicile populismului

Ca fenomen politic modern, populismul a fost conceptualizat sub trei sub-dimensiuni: *atitudinea anti-elită și anticonstituțională, o preferință pentru suveranitatea populară și o credință în omogenitatea etnică sau politică a poporului*. Dar, în cele din urmă, dincolo de aceste caracteristici care permit numeroase clasificări, populismul reflectă una dintre tensiunile vitale aflate în însăși inima regimului democratic – conflictul dintre *principiul suveranității populare și principiul libertății individuale și declinarea politică a acestuia*²⁷. Însă populismul nu este absolut incompatibil cu liberalismul în toate aspectele acestuia, cel puțin nu în ceea ce privește componenta economică a acestuia și mai ales varianta sa așa zis „neoliberală”.

Într-o încercare de sinteză asupra unui concept care începea să scape, cel puțin mediatic, de sub control, Cas Mudde și Cristóbal Rovira Kaltwasser²⁸ consideră populismul ca mai degrabă ca pe o ideologie „subțire”. Potrivit acestei viziuni minimaliste, populismul este definit ca o ideologie „subțire”, care se bazează nu doar pe distincția maniheană dintre „poporul pur” și „elita coruptă”, ci și pe apărarea suveranității populare cu orice preț. Ultima caracteristică, cât se poate de evidentă în formule jurnalistice – dar care își fac locul și în unele abordări sociologice sau din știința politică – de tipul „populismul Frontului Național” sau „populismul economic al guvernului” sugerează că populismul se adresează în special „claselor inferioare”. O astfel de ipoteză are însă un ridicat cost analitic, căci presupune că succesul electoral și politic al unor astfel de mișcări extremiste sau iliberale ar fi o formă de participare a „poporului” la guvernare. Nu se explică însă rolul fundamental jucat în acest succes de către elite sociale și politice care au găsit în populism un instrument de comunicare politică eficientă. Știm deja de la Laclau că populismul corespunde unei configurații particulare a societăților. Această configurație poate facilita sau limita influența populismului. Ori, atunci când conjunctura, precum se întâmplă astăzi cu așa zisele „democrații iliberale”, favorizează mai degrabă predispoziția spre ură de clasă (anti-elitism) sau de rasă (anti-islamism) ori respingerea drepturilor omului în numele suveranității populare, riscul unui derapaj politic extremist crește proporțional cu doza de emotivitate negativă injectată în societate. Dar nu alterarea istoriei sociale a procesului de construire a democrațiilor moderne sau

26 Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America* (București: Humanitas, 1995), 238

27 Yves Mény, Yves Surel, *Democracies*, 2

28 Cas Mudde, Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism in Europe and the Americas Threat or Corrective for Democracy?* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012) 8-9: „This means that populism is in essence a form of *moral* politics, as the distinction between ‘the elite’ and ‘the people’ is first and foremost moral (i.e. pure vs. corrupt), not situational (e.g. position of power), socio-cultural (e.g. ethnicity, religion), or socio-economic (e.g. class).”.

încercarea de anulare a rolului jucat de mobilizarea populară în succesul guvernărilor democratice va reduce impactul presiunii populiste.

3.3 Populism și iliberalism

Cum a devenit iliberalismul un fel de ideologie neoficială a noului „regim” politic românesc instaurat după alegerile parlamentare din decembrie anul trecut? De fapt, aceleași derulare a evenimentelor s-a produs și în Ungaria în 2010 sau în Polonia în 2015, ca să nu mai vorbim de modele deja clasice precum Rusia, mai ales după 1999, sau Turcia după 2003. Totuși, mulți politicieni sau comentatori sunt tentați să considere că România nu a fost și nici nu este o așa-numită „democrație illiberală” ci este caracterizată printr-un populism non-ideologic, care poate, în anumite proporții, rămâne compatibil cu democrația (liberală).

Dar ceea ce încă putea fi compatibil cu democrația liberală a devenit incompatibil din momentul în care drepturile omului și libertățile civile (adică tradiția constituțională a statului de drept și a democrației liberale) au fost atacate. „Ceea ce gândim atunci când vorbim despre democrația modernă este rezultatul fuziunii a două tratații diferite. Una este, bineînțeles, participarea publicului la selecționarea conducătorilor. Dar există și o altă tradiție, chiar mai veche în politica occidentală, care, începând cu *Magna Charta* din 1215, a fost centrată pe drepturile indivizilor – împotriva arestării arbitrare, a convertirii religioase sau a cenzurii gândirii. Aceste libertăți individuale (de exprimare, de credință, de proprietate sau de manifestare a dezacordului) au fost în cele din urmă protejate, nu doar de abuzul vreunui tiran, ci și de majoritatea democratică. *Bill of Rights* (Declarația drepturilor) este, la urma urmei, o colecție de lucruri pe care majoritatea nu le poate face. În Occident, aceste două tradiții – libertate și lege, pe de o parte, și o participare populară pe de altă parte – s-au împletit, creând ceea ce numim democrația liberală”²⁹.

Populismul poate fi compatibil cu democrația până când devine – în sensul vechilor clasificări ale lui Aristotel – un regim „degenerat”. Pentru Aristotel, un regim politic care „degenerează” atunci când nu mai urmărește interesul public, ci doar interesul privat sau de grup. Acesta este cazul unei monarhii care „degenerează” în tiranie sau al unei republicii care „degenerează” într-o dictatură a majorității (cu care unii au confundat democrația). Iliberalismul, conjugat pe o formă de populism și fructificând tradițiile naționaliste și antidemocratice, facilitează o astfel de „degenerare”.

Dar poate fi iliberalismul un concept politologic viabil? După două decenii conceptul se dovedește mai viu ca niciodată. Avem, din acest punct de vedere, și răspunsul lui Zakaria care în 2002, la cinci ani de la studiul său din *Foreign Affairs* din 1997, constata: „O mulțime de oameni au crezut că sunt prea dur cu [președintele rus Boris] Elțin, dar cred că următorii doi sau trei ani mi-au confirmat foarte mult analiza bine. Elțin s-a mutat într-o direcție și mai autoritară până la sfârșitul președinției sale și a instituit în mod efectiv ceea ce Richard Pipes a numit o lovitură de stat prin demisia sa cu șase luni înainte ca mandatul său să se încheie, instalându-l pe Vladimir Putin în funcția de președinte.”³⁰ Ori, astăzi știm că putinismul, aflat în 2003 încă la debuturile sale, a devenit, datorită rezistenței sale în timp, un model urmat, cu oarecări adaptări, de mulți dintre așa-numiții lideri iliberali, de la Viktor Orban la Donald Trump.

În Europa Centrală și de Est a fost oarecum firesc ca populismul să se (re)întoarcă spre tradiția interbelică a naționalismului proto-fascist. Sacrificarea libertăților

29 Fareed Zakaria, „America's democracy has become illiberal”, *The Washington Post*, 29 December 2016.

30 Fareed Zakaria, „Illiberal Democracy Five Years Later: Democracy's Fate in the 21st Century”, în *Harvard International Review*, July 2002, no 24 (2), Summer 2002.

individuale, pe care Zakaria le considera indisolubil legate de tradiția democratică, este folosită de liderii populisti ambițioși precum Vladimir Putin, Recep Erdoğan, Viktor Orban, Jarosław Kaczyński ca un moment cheie în asigurarea controlului puterii pe termen nelimitat. Astfel, populismul est-european, adaptat tradițiilor istorice ale fiecărei societăți, s-a intersectat natural cu iliberalismul, care îi oferă un sens ideologic „universal”.

BIBLIOGRAFIE

- Aristotel, *Organon*, II, editura IRI, București, 1998
- Margaret Canovan, *Populism*, Junction Books, London, 1981
- Margaret Canovan, „Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy”, în Mény Yves, Surel Yves (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave Macmillan, London, 2002.
- Colin Crouch, *Post-Democracy*, Polity Press, Cambridge, 2004
- Robert Epstein, Ronald Robertson, „The search engine manipulation effect (SEME) and its possible impact on the outcomes of elections” publicat pe site-ul *American Institute for Behavioral Research and Technology*.
- Francis Fukuyama, „Democracy and the Quality of the State”, în *Journal of Democracy*, vol. 24, no 4, October, 2013.
- Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, Paideia, București, 1994.
- Ghiță Ionescu, Ernst Gellner, *Populism: its meaning and national characteristics*, **Macmillan, New York, 1969.**
- Ernesto Laclau, *On Populist Reason*, Verso, London, 2007.
- Mark Mazower, *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*, Penguin Books, London, 1998.
- Yves Mény, Yves Surel (eds.), *Democracies and the Populist Challenge*, Palgrave Macmillan, London, 2002,
- Cas Mudde, Cristóbal Rovira Kaltwasser, „Populism” în Michael Freeden, Marc Stears (eds.), *The Oxford Handbook of Ideologies Political*, Oxford University Press, 2013
- Cas Mudde, „The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy” în *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*, 3/07, Malmö University, Malmö, 2008.
- Jean-François Revel, *Comment les démocraties finissent*, Grasset, Paris, 1983
- Pierre-André Taguieff, „Le populisme et la science politique du mirage conceptuel aux vrais problèmes”, *Vingtième Siècle*, nr. 56, octobre-décembre 1997.
- Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, Humanitas, București, 1995
- Fareed Zakaria, „The rise of illiberal democracy”, *Foreign affairs*, Vol. 76, no. 6 (November – December) 1997.
- Fareed Zakaria, „Illiberal Democracy Five Years Later: Democracy's Fate in the 21st Century”, în *Harvard International Review*, July 2002, no 24 (2), Summer 2002.
- Fareed Zakaria, „America's democracy has become illiberal”, în *The Washington Post*, 29 December 2016.

Au nom du Peuple! Frontul Național și democrația iliberală

■ SERGIU MIȘCOIU

[Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca]

Abstract

The categorical defeat of Marine Le Pen in the second round of the presidential election in France by Emmanuel Macron was applauded by many observers as evidence of the triumph of liberal democracy in front of nationalist populism. More than a fifth of the French in the first round and over one-third in the second round who voted for Le Pen were convinced of the merits of the anti-liberal positions embraced by the National Front candidate and wanted to try a radically alternative political way. The question we are raising here is whether the National Front is indeed a party of the illiberal democracy, and moreover, if it is the only relevant representative of this current in France.

Keywords

illiberal democracy; French politics;
presidential elections; ideology;
electoral strategy

Înfrângerea fără drept de apel a lui Marine Le Pen în turul al doilea al alegerilor prezidențiale din Franța de către Emmanuel Macron a fost aplaudată de către numeroși observatori ca fiind o dovadă a triumfului democrației liberale în fața populismului naționalist. Cei peste o cincime din francezi, în turul întâi, și peste o treime, în turul doi, care au votat-o pe Le Pen au fost, pe semne, convinși de temeinicia pozițiilor anti-liberale îmbrățișate de candidata Frontului Național și au dorit să încerce o cale politică radical alternativă. Întrebarea pe care ne-o punem aici este dacă Frontul Național este, într-adevăr, un partid al democrației iliberale, și, mai mult, dacă este singurul reprezentant relevant al acestui curent în Franța.

Descrisă de către Fareed Zakaria în faimosul său articol din *Foreign Affairs* din 1997¹ și atent decortăată de Pierre Rosanvallon într-un amplu și sistematic volum apărut în 2000², democrația iliberală a devenit nu doar un subiect de cercetare în știința politică, nu doar un loc comun al jurnalismului politic, ci și un element important al referențialului oamenilor politici. Sensul utilizării acestei sintagme poate fi unul pozitiv, dacă

1 Fareed Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy” in *Foreign Affairs*, 76 (6), 1997, pp. 22-42.

2 Pierre Rosanvallon, *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple de France*, Paris, Gallimard, 2000.

ne referim la Viktor Orban sau Jaroslaw Kaczynski, unul dintre primii lideri politici care s-au revendicat ca promotori ai curentului omonim, sau negativ, dacă luăm în considerare pozițiile unor Guy Verhofstadt sau Donald Tusk.

Cum poate fi însă definită, pe scurt, democrația iliberală? Este acea formă de organizare a comunității politice bazate pe reificarea majorității „populare”, omogene din punct de vedere etnic, cultural, religios, o majoritate înzestrată cu un „drept istoric” de fixa principiile și regulile de funcționare ale unui anumit stat, fără ca valorile, convingerile și opiniile alternative să își găsească vreun loc nu doar în cadrul sistemului de decizie, ci și în cadrul societal mai larg. Plecând de la o asemenea accepțiune a termenului și operaționalizând-o într-o analiză a spectrului politic francez contemporan, vom descoperi că o singură formațiune politică – Frontul Național (FN) – se încadrează întru totul în limitele ideologice și strategice ale democrației iliberale. Pentru aceasta, înainte de a explora dimensiunile specifice ale democrației iliberale din programul și acțiunile FN, voi încerca să arăt, prin excludere, de ce niciunul din ceilalți actori politici majori nu se încadrează, cu totul, în această definiție. Pe lângă mișcarea Președintelui Macron, La République en Marche, care a asumat social-liberalismul aflându-se deci pe poziții radical opuse democrației iliberale, și Frontul Național, ceilalți competitori care au reușit să obțină peste cinci procente la alegerile din aprilie 2017 sunt Republicanii (dreapta), La France Insoumise (stânga radicală) și Partidul Socialist (stânga moderată). O parte din ceilalți candidați, deși probabil că s-ar încadra în curentul democrației iliberale – în special Debout la République (dreapta suveranistă), Lutte Ouvrière și Liga Comunistă Revoluționară (extrema stângă troțkistă) – nu au reușit să obțină scoruri semnificative³. În ceea ce privește Partidul Socialist și pe candidatul acestuia, Benoît Hamon, încadrarea în sfera democrației iliberale este, din start, exclusă, dat fiind caracterul clasic neo-mitterrandian, instituționalist, dar și ecologist și deschis multiculturalismului al platformei PS, platformă, care, de altfel, nu a reușit să convingă decât puțin peste 6% din alegători.

Ne rămân, astfel doar două blocuri politice însemnate care s-ar putea încadra în matrixul susținătorilor democrației iliberale. Să începem cu partidul dreptei, Les Républicains (LR), noul nume al Uniunii pentru o Mișcare Populară (UMP), care, la rândul său, provine din partidul fondat de Jacques Chirac în 1977, Adunarea pentru Republică (RPR), continuator istoric al mișcării gaulliste Uniunea Democraților Republicanii (UDR)⁴. După pierderea alegerilor din 2012 de către Nicolas Sarkozy, LR se cufundă într-o lărmă internă profundă care a putut fi temporar înghețată prin reîntoarcerea lui Sarkozy la conducerea partidului, la finele anului 2015. În toamna anului 2016 însă, Sarkozy nu a reușit însă să câștige alegerile interne pentru desemnarea candidatului LR la Președinție, clasându-se doar pe locul al treilea, iar bătălia a fost tranșată într-un al doilea tur de scrutin în favoarea candidatului grupării conservatoare, François Fillon, care l-a învins pe reprezentantul facțiunii de centru-dreapta, fostul premier din anii 1990, Alain Juppé.

În virtutea campaniei din ce în ce mai axate la dreapta desfășurate de partidul neo-gaullist putem constata că există câteva elemente care ar plasa LR în rândul proponentilor democrației iliberale. Aceste elemente țin, în cvasi-totalitatea lor, de sfera societal-culturală, domeniu în care Fillon a adoptat un discurs care s-a apropiat de cel al Frontului Național. Regăsim în retorica LR din campania din 2017 tema omogenității și a culturii și civilizației franceze, după cum putem constata și că anti-islamismul a jucat un rol cheie în legitimarea politică a unei posturi din ce

3 Cu excepția candidatului Debout la République, Nicolas Dupont-Aignan, care a obținut 4, 6% din voturi și care a susținut-o pe Marine Le Pen în turul al doilea, pierzând astfel masiv susținerea colegilor și militanților săi care au fost în dezacord total cu strategia președintelui lor.

4 V. Jean-François Sirinelli (coord.), *Histoire des droites en France*, vol. 1, «Politique», Paris, Gallimard, 2006.

în ce mai radicale de dreapta⁵. Din punct de vedere strategic, această operațiune a vizat trei obiective: (1) mai întâi, diferențierea de Alain Juppé și de flancul centrist al LR și punerea acestuia în minoritate, o operațiune mai degrabă reușită; (2) apoi, acoperirea discursului extremei-drepte prin limitarea spațiului său de manevră, un obiectiv atins mai ales în pre-campanie (decembrie 2016, atunci când sondajele îl creditau pe Fillon cu 30% din voturi în primul tur); (3) în fine, de la mijlocul lunii ianuarie 2017, menținerea candidaturii la președinție, prin radicalizarea nucleului dur al electoratului catolic, provincial, mic-burghez, în condițiile în care numeroși lideri LR îi cereau retragerea ca urmare a celebrului scandal al joburilor fictive („Penelope-gate”)⁶. Tocmai în această ultimă etapă, Fillon multiplică referirile la islam, terorism, imigrație, unitatea națională și denunță „sistemul” care îl persecută tocmai întrucât este singurul decis să relanseze Republica.

Cu toate acestea, LR nu poate fi calificată ca formațiune promotoare a democrației iliberale și aceasta datorită modelului socio-economic propus, un model care este bazat, în primul rând, pe individualism și pe libertatea deplină a actorilor pieței. Liberalismul economic nu este, în cazul lui Fillon, nu doar un neo-liberalism investițional, ci și un liberalism economic și social profund ancorat în viziunea conform căreia relansarea societății franceze trece prin diversificarea mediului economic, prin reechilibrarea polurilor de dezvoltare și prin liberalizarea reală a fluxurilor comerciale transnaționale. În plus, deși aduce critici Uniunii Europene din perspectiva laxismului securitar, LR respinge euroscepticismul și vizează consolidarea identitară a unei Europe economice printr-un pact al cărui motor principal ar trebui să fie axa de centru-dreapta reprezentată de Partidul Popular European. În fine, deși a deplâns în numeroase rânduri slaba reprezentare a păturilor populare în sistemul de decizie, LR nu a „decolat” niciodată de la ideea conform căreia corpurile intermediare, în varietatea și complexitatea lor, reprezintă componente centrale ale sistemului democratic francez. Pe scurt, LR s-a apropiat, pe alocuri în mod periculos de „idealul” democrației iliberale, dar nu a făcut un pas decisiv în acest sens⁷.

La France Insoumise (LFI), mișcarea stângii radicale conduse de Jean-Luc Mélenchon, prezintă o serie de caracteristici programatice de natură socio-economică care ne-ar permite să o încadrăm în categoria proponentilor democrației iliberale. LFI a apărut în urma reconfigurării Partidului Stângii (PdG), fondat de Mélenchon în urma părăsirii Partidului Socialist, după eșecul congresului de la Reims din 2008. Pentru alegerile din 2012, PdG a realizat o alianță politică (zbuciumată) cu Partidul Communist, sub numele de Frontul de Stânga (FdG)⁸, iar Mélenchon a reușit să se claseze pe poziția a patra, cu 11% din voturi. În vederea alegerilor din 2017, LFI și-a lărgit baza politică și electorală, delimitându-se de influențele de „aparat” imprimare de alianța cu comuniștii și populând în special mediul online. Figura dinamică și populară a lui „Méluche” a permis deshiderea atât înspre clasele populare, cât și înspre mediul asociativ, iar surclasarea candidatului socialist, Benoît Hamon, la alegerile prezidențiale părea un obiectiv deja atins, adevăratul obiectiv (care s-a dovedit prea ambițios) fiind accesarea în turul al doilea al prezidențialelor, de

5 http://www.huffingtonpost.fr/2017/03/05/la-droite-toujours-dans-limpasse-apres-le-discours-de-fillon-au_a_21873760/

6 <http://www.leparisien.fr/elections/presidentielle/affaire-penelope-fillon-les-demandes-de-retrait-du-candidat-se-multiplie-a-droite-03-02-2017-6651333.php>

7 Această atitudine se vedește în cadrul discursului de campanie de la Lille, din aprilie 2017: <https://www.youtube.com/watch?v=ogD2mQZiDpE>

8 Jean-Michel De Waele, Mathieu Vieira, « La famille de la gauche anticapitaliste en Europe occidentale, Une approche comparative (1989-2009) » in Jean-Michel De Waele, Daniel-Louis Seiler, *Les Partis de la gauche anticapitaliste en Europe*, Bruxelles, Economica, 2012.

preferință, împreună cu o Marine Le Pen care ar fi fost un adversar mult mai comod decât Emmanuel Macron sau François Fillon⁹.

Ce elemente ale democrației iliberale regăsim în cadrul programului LFI? În primul rând, mișcarea lui Mélenchon vizează egalizarea condițiilor socio-economice prin intermediul unor măsuri politice și administrative impuse de către instituțiile „regaliene” ale statului: reguli stricte privind dreptul muncii, în scopul revenirii masive la contractele pe durată nedeterminată, drepturi salariale extinse pentru angajați și penalizante pentru angajatori, sporirea rolului protector al sindicatelor, naționalizări, protecționism, interzicerea delocalizărilor, politici de anti-dumping social etc¹⁰. Pe scurt, iliberalismul programului LFI pare să fie susținut de standardul luptei de clasă pe care mișcarea de stânga îl agită în permanență. Apoi, în planul politicii externe, principala măsură vădit iliberală ar fi distanțarea față de o Uniune Europeană calificată ca fiind „ultra-liberală”, părăsirea NATO și aderarea la Alianța Bolivariană, condusă de Bolivia, Venezuela, Cuba și Ecuador, și în cadrul căreia Iranul și Rusia au statut de membru-observator¹¹. Din punct de vedere strategic, aceste puncte programatice i-au permis lui Mélenchon să se distanțeze de candidații socialist (Hamon) și centrist (Macron) și să acopere extensiv flancul stâng (comuniști, socialiști de stânga, ecologiști de stânga, o bună parte din troștiști și altermondialiști).

Deși include o serie de elemente importante ale discursului democrației iliberale, La France Insoumise nu poate fi calificată ca o mișcare în principal încadrabilă în această categorie, fiind mai degrabă un partid de stânga radicală cu accente justițialiste. Motivul principal al acestei neîncadrări este, de fapt, exact motivul opus neîncadrării LR în categoria susținătorilor democrației iliberale, și anume caracterul deschis și incluziv al comunității politice ideale proiectate de LFI. *Demosul* LFI este multicolor, fiind incluși, fără discriminare, nu doar cetățenii francezi (de orice origine, confesiune sau orientare sexuală), ci și rezidenții, refugiații și apatrizii¹². De altfel, preluând un vocabular neogramscian, LFI militează pentru extinderea frontierelor etice ale comunității și pentru acordarea extensivă a drepturilor civile și politice tuturor celor care îmbrățișează valorile Republicii¹³. În fine, LFI susține că această republică trebuie „orizontalizată”, prin democratizarea și responsabilizarea instituțiilor și prin introducerea unor garanții privind echilibrul dintre acestea și controlul lor democratic. Pe scurt, trebuie transformată într-o a Șasea Republică ce va fi, în sfârșit, consistentă cu idealurile revoluționare din 1789. LFI este, așadar, profund „liberală” în planul participării democratice la viața publică, deși este mai degrabă directivă și dirigistă în ceea ce privește implementarea măsurilor necesare introducerii echității socio-economice, ceea ce, în mod agregat, nu o califică drept o adeptă a democrației iliberale.

Frontul Național rămâne, prin urmare, singura formațiune politic relevantă susceptibilă să de încadreze în curentul democrației iliberale. În cele ce urmează, voi încerca să demonstrez de ce FN se încadrează în această categorie, decorticând elementele programatice și strategice ale mișcării lepeniste. O asemenea operațiune

9 <http://www.sudouest.fr/2017/04/12/sondage-la-cote-de-popularite-de-melenchon-grimpe-e-n-fleche-3359980-5209.php>

10 Pentru a înțelege bazele programului economic al lui Jean-Luc Mélenchon, vezi Jacques Généreux, *La déconomie. Quand l'empire de la bêtise dépasse celui de l'argent*, Paris, Seuil, 2016.

11 <http://www.20minutes.fr/elections/presidentielle/2049867-20170414-presidentielle-alliance-bolivarienne-laquelle-souhaite-adherer-melenchon>

12 <http://tempsreel.nouvelobs.com/politique/20100117.OBS3877/melenchon-est-favorable-au-droit-de-vote-des-etrangers.html>

13 Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics: Citizenship, Sovereignty and Humanity*, Londra, Routledge, 2007, pp. 109-125.

nu poate avea loc fără o incursiune în evoluția mișcării de extremă dreapta, incursiune care ne va permite să înțelegem care sunt elementele pe care trebuie să le urmărim pentru a verifica încadrarea FN în curentul democrației iliberale.

Scurt istoric al Frontului Național

La începutul anilor 1970, pe fondul crizei economice mondiale și saturării creșterii Celor Treizeci de Ani Glorioși, unul din liderii grupusculelor de extremă dreapta, Jean-Marie Le Pen, reușește să le reunească pe acestea sub denumirea „Frontul Național pentru Unitatea Franceză” (FN), antamând o evoluție politică calificată ulterior ca fiind una spectaculoasă¹⁴. Începând cu 1983-84, FN reușește să impună la nivel național, câștigând sau obținând scoruri foarte bune într-o serie de scrutinuri locale sau legislative parțiale, ceea ce îl propulsează pe Le Pen ca lider politic de prim plan. Inițial, partidul este dominat de foștii colaboraționiști din perioada 1940-1944, de francezi nevoiți să revină forțat din Algeria după decolonizare („pieds-noirs”) și de diverși „intelectuali” rasiști, antisemiți, ultra-catolici și/ sau identitari. FN oscilează în anii 1980 în jurul a zece procente și urcă în anii 1990 către 15%, obținând rezultate bune mai ales la prezidențiale, însă nereușind să își constituie un grup parlamentar, datorită „cordonului sanitar” impus de celelalte partide, care se aliau împotriva candidaților frontiști¹⁵. Cel mai spectaculos rezultat al FN din această perioadă este calificarea lui Jean-Marie Le Pen în turul al doilea al alegerilor prezidențiale din 2002, cu 17% (urmată de înfrângerea seacă, cu 19%, în fața unui Jacques Chirac în jurul căruia au făcut bloc toate celelalte forțe politice).

Este însă și momentul de cotitură care marchează începutul radicalizării dreptei republicane sub conducerea lui Nicolas Sarkozy, care pune la cale o strategie de „sifonare” a electoratului Frontului Național, accentuând temele securitare și identitare. În consecință, FN intră într-o fază descendentă (2006-2011), fază care se încheie odată cu sfârșitul erei Jean-Marie și cu preluare partidului de către fiica sa, Marine Le Pen.

Biografia ne prezintă o evoluție lentă și, la început, inconstantă, marcată de o desprindere progresivă de sub tutela tatălui său, care o preferase, inițial, pe sora ei, Marie-Caroline Le Pen, ca „moștenitoare” politică¹⁶. În 1999, atunci când a avut loc o mare criză în FN, generată de desprinderea a aproape jumătate din partid, care l-a urmat pe fostul vicepreședinte, Bruno Mégret, Marie-Caroline a părăsit corabia lepenistă, alături de soțul ei, care era un apropiat al lui Mégret. S-a creat un culoar liber pentru Marine, care a înțeles însă că ascensiunea sa va fi una lentă și va trebui să fie însoțită și de o demarcare progresivă față de virulența, ultra-autoritarismul și excesele extremiste ale tatălui său. Prin urmare, Marine Le Pen se înrădăcește politic în Nord, în centrul fostului bazin minier, și vizează obținerea de mandate politice locale și regionale, făcând din localitatea Hénin-Beaumont (Pas-de-Calais) primul fief „marinist”. Începând cu 2008, în plină perioadă de prăbușire politică a FN, relațiile dintre ea și tatăl ei se deteriorează, cei doi având strategii și puncte de vedere diferite (Marine – mai moderată și mai favorabilă deschiderii partidului, Jean-Marie – la fel de virulent și de „sectar” ca odinioară). Cu toate acestea, fondatorul Frontului nu putea să lase partidul în afara familiei, așa că, în 2010, la retragerea sa din fruntea acestuia, îi acordă sprijin fiicei sale (deși îl ajută și pe Bruno

14 Michel Winock, *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Seuil, 1982, pp. 157-185.

15 Sergiu Mișcoiu, *Le Front National et ses répercussions sur l'échiquier politique français 1972-2002*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2005.

16 Caroline Fourest, Fiammetta Venner, *Marine Le Pen démasquée*, Grasset, 2011.

Gollnisch, contra-candidatul lui Marine, provenit din vechea gardă, să obțină un scor relativ onorabil).

Odată instalată în fruntea FN, Marine Le Pen impune o strategie de „de-diabolizare”, eliminând o serie de lideri rasiști și antisemiți, orientându-se înspre atragerea unor militanți de dreapta nemulțumiți și deschizând partidul înspre tineri și înspre categoriile mai puțin ideologizate sau active politic până atunci¹⁷. Ea își consolidează rețelele, aduce oameni inclusiv din zona sindicală, elimină grupările extremiste și, speculând în mod abil criza generală a societății franceze, reușește să obțină aproape 18% la prezidențialele din 2012 și, apoi, să plaseze partidul pe locul II la municipalele din 2014 și pe primul loc, cu un sfert din voturile francezilor la europenele din același an și la regionalele din 2015. Pentru alegerile din 2017, sondajele de până la mijlocul lunii martie indicau că Marine Le Pen va câștiga primul tur, cu un scor de peste 25% din voturi, doar sondajele din ultima lună de campanie plasând-o pe locul al doilea, loc pe care, de altfel, avea să îl ocupe în realitate. Aceleași cercetări prognozaau însă că, oricare ar fi fost configurația celui de-al tur de scrutin, Marine Le Pen avea să piardă, constatare care a avut o influență reală asupra deciziilor sale strategice din campania electorală¹⁸.

Programul Frontului Național – un manifest al democrației iliberale

Elementele centrale ale programului Frontul Național reprezintă o colecție de ingrediente ale democrației iliberale – opțiune explicit asumată de Marine Le Pen, care a opus în mod sistematic democrația (valorizată pozitiv, ca ideal al organizării socio-politice) liberalismului (înfierat ca sursa ideologică a răului)¹⁹. De altfel, în discursurile sale de politică generală, candidata FN a făcut din demantelarea „sistemului” care oprimă poporul și „amputează democrația” un obiectiv de prim plan. Acesta merge mână în mână cu „reeducarea națională” a poporului francez, afectat de îndoctrinarea liberală la care a fost supus de cei aflați la putere. Acest program poate fi analizat pe cele două dimensiuni principale – cea socio-economică și cea societal-culturală²⁰.

Din perspectivă socio-economică, programul FN vizează restaurarea independenței economice a Franței prin părăsirea zonei Euro (în urma unui referendum) și prin renegocierea tratatelor europene, reducerea șomajului prin instituirea principiului „preferinței naționale” la ocuparea locurilor de muncă și prin interzicerea delocalizărilor, revalorizarea pensiilor și salariilor mici – măsură finanțată prin impozitarea diferențiată a cetățenilor francezi și a celor străini, consituirea unui fond suveran alimentat prin impozitarea fluxurilor de capital și din confiscarea averilor dobândite ilicit, fond care să permită investiții în producțiile naționale prioritare, introducerea unor restricții severe în calea achiziției de întreprinderi și de alte mijloace de producție de către corporațiile internaționale. Întreaga filosofie a acestui program social și economic este una a democrației iliberale, în sensul că FN pretinde că principalele măsuri sunt luate la cererea poporului și că vor fi supuse validării prin referendum național, iar chintesența acestora vizează ieșirea

17 Sergiu Mișcoiu, « De l'antisémitisme foncier a la normalisation strategique. Le Front National à l'époque de Marine Le Pen » in *Goulag and Holocaust Studies*, nr. 1, 2012, pp. 190-200

18 <http://www.bfmtv.com/mediaplayer/video/sondage-elabe-marine-le-pen-battue-au-secon-d-tour-916643.html>

19 Sergiu Mișcoiu, *Au pouvoir par le « Peuple » ! Le populisme saisi par la théorie du discours*, L'Harmattan, Paris, 2012, pp. 82-83.

20 *Programme de Marine Le Pen*, 2017. Extrasele și sintagmele comentate aici vor face trimitere la acest document programatic.

Franței de sub tutela „liberalismului globalist”, ideologie care a fost decisivă în „îngenunchierea” poporului francez și în „spolierea” acestuia de bunurile și valorile sale naționale.

În același timp, și programul societal și cultural al Frontului Național corespunde logicii democrației iliberale. Evoluțiile din ultimii șase ani au permis, desigur, cizelarea imaginii FN și renunțarea oficială la bagajul retoric ce cuprindea elemente rasiste, antisemite, ultra-catolice, precum și la referențialul istoric al extremei drepte (care, în vremea lui Jean-Marie Le Pen, mergea de la Joseph de Maistre la Philippe Pétain, trecând prin Maurice Barrès și Charles Maurras). De asemenea, strategia Frontului a devenit una diferită, fiind cooptate personalități care împărtășeau valori sensibil diferite de cele ale nucleului dur de extremă dreapta constituit inițial în anii 1970-1980²¹: republicani ultra-laiciști care fuseseră odinioară de stânga, sindicaliști dezabuzăți de dezindustrializare și delocalizări, funcționari de stat îngrijorați de disoluția autorității publice, profesori și animatori sociali din cartierele „sensibile” preocupați de dezvoltarea rapidă a comunitarismului și de blocarea integrării republicane ș.a.m.d.

Cu toate acestea, însă, forma de organizare propusă de FN rămâne comunitatea organică și omogenă, în cadrul căreia identitățile alternative nu doar că nu sunt admise, dar sunt și denunțate ca fiind de natură să amenințe unitatea națională. Anti-multiculturalismul proferat de FN relevă o aversiune profundă față de alteritate, în vreme ce retorica laicistă și anti-islamistă este fundamentată, de fapt, pe premisa identității catolice a Franței ca unic soclu istoric care legitimează comunitatea politică. În acest sens, este de remarcat faptul că FN prezintă un dublu discurs – ultra-laicist pentru publicul mai puțin religios și mai preocupat de combaterea expansiunii islamului și unul național-catolic, destinat votanților practicanți, al cărui porta-voce este deputata Marion Maréchal Le Pen, cea mai tânără și dinamică membră a familiei frontiste²².

Programul Frontului Național cuprinde reintroducerea afișării permanente și a celebrării obligatorii a simbolurilor naționale, oprirea imigrației și expulzarea tuturor delincvenților aflați în situație iregulară pe teritoriul Franței, reîntoarcerea la dreptul sângelui, care ar face dobândirea cetățeniei franceze mult mai dificilă, părăsirea spațiului Schengen, reorientarea sistemului de educație înspre valorile și reperele naționale și limitarea programelor de mobilitate internațională pentru elevi și studenți, reintroducerea (cel puțin parțială) a serviciului militar obligatoriu, consolidarea aparatului polițienesc și a capacității acestuia de acțiune și control etc. Întrucât obiectivul principal al FN a fost acela de a se poziționa ca principal apărător al valorilor naționale împotriva „opresiunii islamiste”, programul frontist conține, în mod aparent paradoxal, măsuri referitoare la garantarea și apărarea libertăților publice și individuale, spre pildă, apărarea drepturilor femeii împotriva abuzurilor fundamentate religios. Însă aceste intenții programatice nu pot fi privite decât ca o parte a strategiei de de-diabolizare a FN și vizează legitimarea mișcării lui Marine Le Pen ca partid modern și republican.

Esența iliberală este prezentă și mai vizibil în luările de poziție și discursul lui Marine Le Pen și, mai ales, a locotenenților acesteia. Amalgamurile frecvente între musulmani, refugiați și teroriști, între comunitarism și islamism, între Uniunea Europeană și pierderea identității naționale, între laxismul securitar și „proliferarea” drepturilor omului, între disoluția autorității și „complotul” elitelor euro-mon-dialiste reprezintă, dincolo de program, chintesența unei viziuni maniheiste asupra

21 Marine Le Pen și-a explicat strategia încă înainte de a prelua Frontul Național: *A contre flots*, Paris, Granchet, 2011.

22 http://www.lemonde.fr/politique/article/2013/08/07/face-nord-et-face-sud-les-deux-electo-rats-du-fn_3458468_823448.html

a lumii, o viziune conform căreia antidotul la societatea deschisă și permeabilă nu poate fi decât o societate a „democrației” iliberale²³.

Concluzii

Au nom du Peuple!, un slogan de campanie prezidențială care fixează linia politică a Frontului Național, și anume revendicarea, în numele unui popor definit în termeni esențialiști, a unei legitimități politice „naturale” și asociate mandatului de a „curăța sistemul” de „elitele liberaloide” care l-au „subjugat”. Analizat din această perspectivă, FN este singura mișcare politică de anvergură care susține aproape în totalitate componentele ideologice ce corespund ideal-tipului democrației iliberale, atât în plan socio-economic, cât și din perspectivă socială și culturală.

Mai mult, Frontul Național și-a asumat în mod deschis apartenența la o familie internațională a populiștilor anti-liberali, cultivând relații strânse cu Vladimir Putin și cu cercurile apropiate Kremlinului care, de altfel, au și creditat în mod avantajos partidul lepenist, cu Viktor Orban, cu Donald Trump, și, desigur, cu olandezul Geert Wilders, cu austriacul Heinz-Christian Strache, cu flamandul Tom van Grieken și cu italianul Umberto Bossi (constituit, de altfel, împreună cu formațiunile ultimilor patru, un grup politic în Parlamentul European). Aceste căutări de legitimare internațională se înscriu în încercarea lui Marine Le Pen de a-și credibiliza discursul și poziția pe plan intern, dobândind un statut de lider capabil să frecventeze de la egal la egal șefi de state și de guverne ale căror idei și valori sunt similare cu cele ale Frontului Național.

Democrația iliberală devine, astfel, un fenomen internațional, între formațiunile care se revendică de la această postură ideologică existând acțiuni de coordonare punctuală, colaborări episodice sau, în unele cazuri, alianțe pe termen lung. Prin poziția pe care o ocupă și care îl individualizează (însă, îl și izolează) în peisajul politic hexagonal, Frontul Național este singura formațiune franceză importantă care își asumă obiectivul instituirii unei democrației iliberale și, de asemenea, o voce importantă a acestui curent la scară europeană.

BIBLIOGRAFIE

1. Jean-Michel De Waele, Mathieu Vieira, «La famille de la gauche anticapitaliste en Europe occidentale, Une approche comparative (1989-2009)» in Jean-Michel De Waele, Daniel-Louis Seiler, *Les Partis de la gauche anticapitaliste en Europe*, Bruxelles, Economica, 2012.
2. Caroline Fourest, Fiammetta Venner, *Marine Le Pen démasquée*, Grasset, 2011.
3. Jacques Généreux, *La déconomie. Quand l'empire de la bêtise dépasse celui de l'argent*, Paris, Seuil, 2016.
4. Andrew Linklater, *Critical Theory and World Politics: Citizenship, Sovereignty and Humanity*, Londra, Routledge, 2007, pp. 109-125.
5. Sergiu Mișcoiu, «De l'antisémitisme foncier à la normalisation stratégique. Le Front National à l'époque de Marine Le Pen» in *Goulag and Holocaust Studies*, nr. 1, 2012, pp. 190-200.
6. Sergiu Mișcoiu, *Au pouvoir par le «Peuple»! Le populisme saisi par la théorie du discours*, L'Harmattan, Paris, 2012, pp. 82-83.
7. Sergiu Mișcoiu, *Le Front National et ses répercussions sur l'échiquier politique français 1972-2002*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj-Napoca, 2005.

²³ <https://www.marine2017.fr/thematique/discours/>

8. Pierre Rosanvallon, *La démocratie inachevée. Histoire de la souveraineté du peuple de France*, Paris, Gallimard, 2000.
9. V. Jean-François Sirinelli (coord.), *Histoire des droites en France*, vol. 1, «Politique», Paris, Gallimard, 2006.
10. Michel Winock, *Nationalisme, antisémitisme et fascisme en France*, Seuil, 1982, pp. 157-185.
11. Fareed Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy” in *Foreign Affairs*, 76 (6), 1997, pp. 22-42.

Surse online

1. http://www.huffingtonpost.fr/2017/03/05/la-droite-toujours-dans-limpasse-apres-le-discours-de-fillon-au_a_21873760/
2. <http://www.leparisien.fr/elections/presidentielle/affaire-penelope-fillon-les-demandes-de-retrait-du-candidat-se-multiplient-a-droite-03-02-2017-6651333.php>
3. <https://www.youtube.com/watch?v=ogD2mQZiDpE>
4. <http://www.sudouest.fr/2017/04/12/sondage-la-cote-de-popularite-de-melenchon-grimpe-en-fleche-3359980-5209.php>
5. <http://www.20minutes.fr/elections/presidentielle/2049867-20170414-presidentielle-alliance-bolivarienne-laquelle-souhaite-adherer-melenchon>
6. <http://tempsreel.nouvelobs.com/politique/20100117.OBS3877/melenchon-est-favorable-au-droit-de-vote-des-etrangers.html>
7. <http://www.bfmtv.com/mediaplayer/video/sondage-elabe-marine-le-pen-battue-au-second-tour-916643.html>
8. http://www.lemonde.fr/politique/article/2013/08/07/face-nord-et-face-sud-les-deux-electorats-du-fn_3458468_823448.html
9. <https://www.marine2017.fr/thematique/discours/>

and Public Administration, Bucharest]

Fi. 1.11

authentic

În ce constă atunci această „pălărie” atât de diferită?

Cultura autenticității și mitul fericirii

Putem să considerăm astfel că fake news vin la pachet cu ceea ce Charles Taylor a numit cultura (etica) *autenticității*. În forma practică în prezent, aceasta are o istorie relativ recentă. După spusele lui Taylor, preocuparea pentru autenticitate ar începe de abia prin secolul XVIII, cu Rousseau și mai ales cu Herder. Pentru noi, numele lui Herder este legat în primul rând de *Volksgeist*, de ideea unei specificități a oricărei comunități de limbă și, *in extenso*, a oricărui popor. Dar, după cum ne amintește Taylor, „Herder a avansat (și) ideea că fiecare dintre noi are un mod original de a fi o ființă umană. (...) Această idee a pătruns foarte profund în conștiința modernă. (...) Există un anumit mod de a fi uman care este modul *meu*. Sunt astfel chemat să-mi trăiesc viața în acest mod și nu imitând pe oricine altcineva. Dar aceasta atribuie o nouă importanță faptului de a fi fidel cu mine însumi. Dacă nu sunt, ratez ce e mai important în viața mea, ratez ceea ce înseamnă pentru mine a fi om”¹. A fi tu însuși înseamnă, din această perspectivă, „a fi fidel propriei originalități, iar aceasta este ceva ce doar eu pot să formulez și să descopăr. Formulând această originalitate, mă și definesc pe mine însumi. Împlinesc o potențialitate care îmi este proprie doar mie. Acesta este fundalul înțelegerii idealului modern al autenticității și al țelurilor de auto-împlinire și auto-realizare formulate de tehnicile de dezvoltare personală. Acesta este fundalul care oferă forța morală culturii autenticității, inclusiv formelor sale mai degradate, absurde sau triviale. Este ceea ce conferă sens imperativului ‘do your own thing’ sau „caută-ți propria împlinire”². Pe scurt, fii tu însuși, pentru că doar așa poți să fii cineva.

Acest ideal, această dorință de „autenticitate” s-au născut în prelungirea individualismului occidental, dar și dintr-un sentiment de inautenticitate, care a crescut exponențial în ultima vreme, accentuând la rândul său nevoia de autenticitate. În acest sens, Dean MacCannell remarca la începutul anilor 70 că până și turismul patrimonial „este o formă de respect ritual și absoarbe unele dintre funcțiile religiei în lumea modernă. (...) Preocuparea modernilor pentru superficialitatea vieților lor și inautenticitatea experiențelor lor este similară cu preocupările pentru sacru în societatea primitivă”³. Vizitarea unor „lieux de memoire”, de pildă, capăta astfel ceva din fervoarea pelerinajelor la locurile sacre, iar vestigii „autentice” ale trecutului pot căpăta semnificație de obiecte de cult. Toată „economia autenticului” din zilele noastre pare a confirma din plin ceea ce în urmă cu aproape jumătate de secol era doar o intuiție profundă.

Cel mai important – și nou! – lucru în cele de față este însă faptul că autenticitatea a devenit cultură și, astfel, a început să fie normativă: nu doar aspirăm, fiecare în parte și *sui generis*, la autenticitate, ci suntem îndemnați cu toții, tot timpul, să fim autentici. *Dare to be yourself!* – ne provoacă, zilnic, industria globală a fericirii. *Trebuie*, deci, să fim autentici – și astfel fericiți! Modernitatea a început cu ideea că *Omul este ceea ce devine*; acum, fiecare individ este un proiect de sine și *trebuie* să devină *el însuși*. Totul este un proiect al acestui sine: corpul este un proiect, sănătatea este un business plan, starea de spirit este o problemă de autocontrol, relațiile sociale sunt o chestiune de comunicare planificată etc. Sub efectul de seducție al Pieței, indivizii au început să creadă acest lucru și să-și interiorizeze această responsabilitate a fericirii: *Yes, I can!* Și au început să o cultive tot mai compulsiv, oferind corpului fericirea prin body-building,

1 Charles Taylor, *The Ethics of Authenticity* (Cambridge and London: Harvard University Press, 1991)

2 Taylor, *The Ethics of Authenticity*, 29

3 Dean MacCannell, „Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings”, *The American Journal of Sociology*, 79 (3), 1973, 589-603

îngrijindu-și sănătatea prin alimentație sănătoasă, reglându-și starea de spirit prin psy și Prozac, dezvoltându-și relațiile sociale prin team-building etc. Pe scurt, tot mai mulți au început să „gândească pozitiv”, iar fericirea a devenit o datorie. Guvernanți au început să propună *well-being* în loc de *welfare* iar fericirea a devenit indicator economic. Evoluția teleologică a Omenirii spre progres și o bunăstare viitoare se restrânge astfel la dezvoltarea prezentă a individului întru împlinirea sa personală și fericire.

Comunicare și tehnologie

Această autenticitate implică însă, inevitabil, *spontaneitatea*: nu poți să construiești îndelung o imagine publică și în același timp să fii permanent autentic și fidel ție însuși. Pentru viața noastră cotidiană, aceasta presupune și transformarea intimității în extimitate și a rușinii de a te dezvălui public în bucuria de a te exprima liber, în deplinătatea adevărului tău inimitabil. Mai departe, această spontaneitate implică *relativizarea normativității și reflectivității*: nu poți să fii spontan după ce ai reflectat îndelung la ce e bine și ce e rău sau conformându-te normelor celorlalți. Pentru a atinge deplinătatea „adevărului tău inimitabil” trebuie să te eliberezi de numeroase norme și constrângeri ale „altora”, să-ți depășești (măcar într-o măsură mai mare) inclusiv propriile cenzuri; să *îndrăznești* să fii tu însuși! În final, idealul autenticității eliberează emoționalitatea marginalizată și condamnă secole de-a rândul și o așează într-o poziție (și postură) dominantă față de spiritualitate și rațiune, care au fost atâta amar de vreme singurele instanțe ale omului deplin. Ne mutăm astfel în imperiul emoționalului, unde se trăiește autentic și fericit; și unde nu mai comunicăm, ci ne exprimăm. Consecința? *Cogito interruptus* – cum ar spune Umberto Eco...

Toate acestea nu ar fi fost însă posibile – sau, în orice caz, nu la o astfel de scară planitară – fără revoluția rapidă a mijloacelor de comunicare. Omenirii i-au trebuit milenii să treacă de la oral la scris, secole ca să treacă de la scris la vizual, dar decenii ca să treacă la ceea ce nu poate fi numit altfel decât comunicarea digitală actuală. Nu doar internetul a contribuit la aceasta, ci în cel puțin egală măsură și fuziunea dadaistă dintre un telefon (oralul), o mașină de scris (scrisul) și un aparat de fotografiat (vizualul): a rezultat cel mai banal obiect intim al zilelor noastre, mobilul, care combină, la îndemâna oricui, toate sistemele esențiale de comunicare inventate de-a lungul istoriei sale.

Această comunicare digitală, într-un permanent proces de schimbare și dezvoltare a mijloacelor sale tehnice, a avut și un „efect pervers”, cum ar spune Raymond Boudon: adâncirea conflictului dintre generații – sau, mai exact, schimbarea naturii acestuia. Pur și simplu, generația copiilor nu mai vorbește aceeași limbă cu generația părinților; iar distanțele dintre „generații” devin tot mai mici pe măsură ce ritmul schimbărilor tehnologice devine mai rapid. Motiv în plus ca fiecare generație emergentă să-și caute propriile repere de autenticitate și să-și construiască propriile comunități de limbă, la adăpost de neînțelegerea generațiilor precedente.

Pe de altă parte, oricât de sincretică ar fi această comunicare digitală, componenta care domină rămâne aceea vizuală. Or, imaginea poate transmite orice, numai concepte nu: un selfie cu Ființa este, pur și simplu, imposibil! Exit deci, în bună parte, Rațiunea; bun venit Viziunea! Viziunea proprie, autentică, emoțională și mai mult sau mai puțin vizionară. Prin ea putem să ne în-fățișăm mai bine, mai rapid și mai direct propria autenticitate. Ne întoarcem astfel la concluziile paragrafului anterior...

Post-adevăr

„Autenticitatea ființei tale individuale”? „Adevărul tău inimitabil”? Oricum am defini – am fi definit – adevărul, acesta se întemeiază într-o evaluare rațională a unei relații ca având valoare de adevăr sau de fals. Cultura – și quasi-norma – autenticității schimbă ceva în această ecuație: mai importantă devine relația de adevăr cu propriul mod de a fi uman, fiind tu însuși. Or, acest adevăr este deja o formă de *post-adevăr*, diferit de universalitatea și raționalitatea „adevărului”. El este, de asemenea, mai aproape de *credință* (implicând o dimensiune cvasi-religioasă, după cum am mai amintit), decât de *convingere* (care presupune o raționalitate normativă). „Post-adevărul” despre care se vorbește atât de intens în ultima vreme datorază deci ceva și acestei expansiuni și presiuni a culturii autenticului.

Desigur, aceasta nu este singura sursă și explicație. Un rol decisiv l-au jucat instituțiile mandatate cu respectarea și promovarea „adevărului”, de la cele ale Statului, la cele ale Pieței, în primul rând mass-media. Împreună sau separat, acestea au promovat *ad libitum* „good news” (de exemplu, ideologia fericirii, a gândirii pozitive și Prozacului), „bad news” (de exemplu, industria fricii, de la E-urile din alimente la imigranți) și imperturbabile „fake news” (de la Anglia plătește subdezvoltarea din UE la Soros ne-a cumpărat cu Miorița cu tot), astfel încât nimeni nu mai știe prea bine care e realitatea, dar toți reacționează la imaginea pe care și-o fac, spontan, despre aceasta.

În plus, cea mai recentă criză a lovit prin surprindere pe mai toată lumea. Ea a fost ambalată la rândul său într-o serie derutantă de good/bad/fake news, de nu mai știa nimeni care este cauza reală, dar toți simțeau efectul concret: scăderea nivelului de trai și creșterea insecurității. Astfel, nemulțumirea a crescut pretutindeni, având drept unul dintre principalele sale efecte scăderea încrederii în Autoritate (oricare ar fi aceasta): autoritatea minte! A urmat imediat revolta împotriva ei. Aruncând copilul împreună cu apa din copaie, această revoltă (îndreptățită!) a pus sub semnul întrebării inclusiv autoritatea cunoașterii (adică, în ultimă instanță, a Rațiunii): *cine ești tu să-mi spui mie ce e adevărat sau nu?* Elitele mint! Autoritatea parentală a fost inclusă și ea în această sferă a neîncrederii, părinților atribuindu-li-se tot mai mult vina pentru efectele crizei și deruta actuală: nu doar că nu se poate comunica cu ei (vorbesc altă limbă), dar sunt și de vină pentru situația actuală (au beneficiat, egoist și inconștient, de perioada de bunăstare și au lăsat moștenire doar sărăcia). Această viziune se face simțită și în România, unde părinții au trăit în comunism, dar, conform unui studiu Kruk, 47% dintre copiii lor consideră că aceștia au avut o viață mai bună, 52% că își permiteau mai mult și 57% că aveau mai puține datorii. Per ansamblu, încrederea în oameni, dar mai ales în instituții – în stat și mass-media în primul rând – scad vertiginos, România având din acest punct de vedere unele dintre cele mai scăzute cote de încredere în instituțiile politice din Europa.

Ce rămâne în aceste condiții? Propriile tale emoții, sincere și autentice! Acestea sunt apoi preluate și amplificate de rețelele de socializare, care generează propriul univers de „adevăruri”, fiecare cu secta sa de fideli drept-credincioși. Când nu este război religios, cunoașterea realității devine un plebiscit de fiecare zi. Politica devine și ea, în cel mai bun caz, o gestiune „democratică” a emoțiilor. Din toată această poveste, cultura autenticității iese întărită și, într-un fel, confirmată: singura soluție este să rămâi fidel cu și încrezător în tine însuși, să *fii* tu însuși. Jurnalismul s-a retras în bloguri, iar cei mai tineri au devenit vloggeri. Exprimând și împărtășind spontan „modul propriu de a fi om”, toate acestea constituie noile „comunități de limbă” pe care Herder le așeza la temelia popoarelor; acum se cheamă, de către unii, „societate civilă” și sunt, de fapt, rețele sociale de drept-credincioși ai adevărului personal, spus și ex-pus public.

Populism

Unde mai este atunci „poporul”? E greu de spus... Majoritatea electorală? Este, desigur, un criteriu, dar această majoritate începe să fie alcătuită tot mai mult din mulțimi emoționale care aleg răul cel mai mic, care votează mai degrabă împotriva decât pentru. Cetățenii, cu toții? Așa ar trebui să fie, dar diviziunile dintre aceștia sunt tot mai puțin doctrinare, ideologice, adică, în ultimă instanță, „raționale” – ceea ce face tot mai dificilă negocierea democratică a conflictelor. În aceste condiții, populismul, care vorbește și el limba emoțiilor, câștigă inevitabil teren.

În acest sens, cartea clasică a lui John Lukas, „Democracy and Populism. Fear and Hatred”, poate fi considerată o referință de luat în considerare⁴. Acesta insistă de multă vreme asupra apariției unei noi forme de democrație în lume: *democrația populistă*, profund diferită de democrația „clasică”, pe care o numește *constituțională*. Democrația populistă diluează, cu timpul, distincțiile ideologice și partinice, dreapta și stânga, sfârșind prin a le contopi într-un populism naționalist care se diferențiază doar prin clientela dominantă: „poporul” pe care și-l alege pentru a-l reprezenta politic. O dreaptă și o stângă ideologice devin discuții de salon.

În aceste condiții, continuă Lukas, „una dintre principalele diferențe dintre cei de dreapta și cei de stânga este următoarea: în timp ce, în cele mai multe cazuri, ura îi motivează pe primii, frica îi motivează pe cei din urmă. Dacă ura este un defect moral, aceasta poate fi, din păcate și cel puțin pe termen scurt, și o sursă de obținere și păstrare a puterii, mai ales în vremurile democrației populiste”. Aparent mizantrop, Lukas conchide: „ura este cea care unește oamenii. Aceștia găsesc o satisfacție în ideea că noi suntem buni pentru că ei sunt răi”. Dar și frica poate uni în egală măsură: ne temem de răutatea lor!

În ultimă instanță, această dimensiune emoțională (altminteri, general umană) este cea care face diferența, în apele profunde ale mișcărilor de masă, dintre democrația parlamentară și cea populistă. De fapt, marele risc al populismului constă în decuplarea îngrijorărilor populare – indiferent de cine este considerat a fi „poporul” – de grija pentru cadrul normativ de expresie și acțiune al acestora. Politica devine astfel, tot mai mult, o gestiune de moment a fricilor și urii „populare” – deci „legitime”. Iar libertatea de expresie și acțiune, eliberată de cadrele normative împărtășite ale unei autorități legitime, devine însăși democrația – genul de democrație pe care „poporul” o reclamă tot mai mult și pe care leaderii populiști se întrec tot mai frecvent să o satisfacă de azi pe mâine: populismul, spune Marine Le Pen, este apărarea politică a poporului. Mass-media (relativ reglementate) și internetul (total nereglementat) sunt apoi mediile propice de diseminare a unor epidemii de frică și ură, de natură să amplifice spirala i-rațională a populismului.

Politica românească recentă ar trebui citită și ea (și) în această cheie. Încă din 1990, anti-comunismul nostru, care a mobilizat elitele democratice, a fost și el predominant emoțional. De fapt, România nu a fost niciodată „comunistă”. A fost o societate socialistă înapoiată, cu un terorism de stat (internaționalist) inițial și un soi de sultanism (naționalist) ulterior. De crezut în comunism au crezut doar puțini; în anti-comunism, au crezut însă mulți! Apoi, cel puțin din 2000 încoace, alegerile sunt tot mai „emoționale”, iar voturile sunt, de regulă, „negative”. Manifestațiile din ultima vreme au fost și ele emoționale, doar că în alt spectru afectiv: *umilirea* populației prin *disprețul* Puterii. Ceea ce ne mână tot mai mult și mai des în luptă nu mai sunt atât rațiuni pe termen lung, cât raționalizări pe termen scurt ale emoțiilor de moment: întâi te urăsc, și pe urmă găsesc eu un motiv printre atâtea fake news revelatorii...

4 John Lukas, *Democracy and Populism. Fear and Hatred* (New Haven and London: Yale University Press, 2005)

Dar Lukas mai spune un lucru: când politica abdică de la rațiune și adevăr (măcar ca idealuri și criterii universaliste), populismul preia puterea, folosindu-se de emoțiile „poporului” și amplificându-le pentru a-i sluji propriilor sale interese. Populismul este astfel anticamera violenței! Un populism globalizat e pe cale să globalizeze violența...

Fake news? Ar fi bine să fie așa...

BIBLIOGRAFIE

John Lukas, *Democracy and Populism. Fear and Hatred*, Yale University Press, New Haven and London, 2005

Dean MacCannell, „Staged Authenticity: Arrangements of Social Space in Tourist Settings”, *The American Journal of Sociology*, 79 (3), 1973, 589-603

Charles Taylor, *The Ethics of Authenticity*, Harvard University Press, Cambridge and London, 1991

Interviu

Post-adevăr și „Fake news”. De la tribalizare la filtre¹

Bogdan Iancu (lect. univ. Facultatea de Științe Politice SNSPA) –
Interviu cu Constantin Vică (lect. univ. Facultatea de Filosofie,
Universitatea din București)

Constantin Vică este doctor în filosofie al Universității din București din anul 2011, cu o teză de filosofie practică în domeniul internetului și al tehnologiei web. Activitatea sa s-a concentrat asupra aspectelor etice ale proprietății intelectuale, eticii și politicii noilor tehnologii, diverselor problematice de etică aplicată, precum și dezvoltării noilor media în contextul comunicării interculturale. Este cercetător afiliat Centrului de Cercetări în Etică Aplicată și, de asemenea, director adjunct și editor online al acestuia.

Abstract

The interview addresses the concept of „post-truth” and tries to get its meaning and its limits. The reference point is that of social networks which impose filters of reality and tribalize the Internet users. Post-truth is seen as a virus of democracy and as a challenge to Political science, and the „fake news” phenomenon is analyzed in the light of its stake: to generate reluctance to believe anything.

Keywords

post-truth; fake news; illiberalism;
social media

B.I.: De ce post-adevăr și de ce nu direct, neadevăr? Cred că aici e una dintre neînțelegerile sau rumorile utilizării acestei terminologii.¹

C.V.: Termenul de post-adevăr nu este un termen util nici în logică, nici în filosofie. Nimic nu poate fi în același timp și adevărat și fals chiar dacă unele propoziții pot fi la un moment dat adevărate după care, la un alt moment în timp, să fie false. „Post-adevăr” e un termen care apare încă din 2004 (în titlul unui volum despre media și politică al lui Ralph Keyes), a fost folosit și în 2012 să caracterizeze în egală măsură

¹ Acest articol este rezultatul unei cercetări finanțate printr-un grant al *Unității Executive pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării*, CNCS – UEFISCDI, proiectul cu numărul PN-II-RU-TE-2014-4-1846 (This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-1846).

campaniile lui Obama și Romney (de către Inderjeet Parmar în revista *Political Insight*) și pe care acum îl împing inflaționar cercetători în știința politică sau studii media pentru a descrie o politică în care recursul la fapte și argumente nu mai contează pentru că emoțiile primează, astfel ordonând preferințele. Dar aceasta deja presupune că doar faptele sau propozițiile despre fapte pot avea valoare de adevăr sau că doar aceste fapte contează, ceea ce e iar neinteresant filosofic. Știm că propozițiile pot avea valori de adevăr, dar în diverse logici mai noi – logici cu mai multe valori, logici paraconsistente care eludează principiul non-contradicției – pot fi nici adevărate și nici false sau mai avem nevoie de alte informații spre a vedea dacă sunt adevărate sau false. Dar cred că întrebarea aici nu este despre fapte.

Mie mi se pare că mare parte din ceea ce s-a întâmplat în politica lui 2016-2017 e post-fapte, adică nu mai contează discuția pornind de la fapte. Chiar și așa, presupoziția ascunsă ar fi că faptele sunt cumva adevărate de la sine. Faptele sunt privite ca în cazul științelor naturale, ca fapte naturale, fapte brute pe care noi putem să le observăm ca atare. Dar tu știi prea bine că în tot ceea ce înseamnă știință socială faptele sunt construcții, la fel ca în istorie, de exemplu. Nu există „cold facts”. Mi se pare o primă asumptie periculoasă să credem că faptele pot vorbi de la sine și odată ce vorbim despre o epocă a post-adevărului, faptele nu mai pot vorbi prin ele însele. Ele nu „au vorbit” niciodată prin ele însele.

De ce nu cred că e o problemă filosofică și e doar un termen care are o falsă rezonanță legată de epistemologie, de ceea ce putem cunoaște, dar nu referă la ceea ce putem cunoaște. În fapt, ori ai parte de adevăr, ori de fals, ori e un moment de suspendare a judecății până afli dacă ceva e adevărat sau fals. Dar odată ce folosești „post-adevăr” deja asumi că ceva ar fi neadevărat. Dar acest lucru e greșit pentru că ceea ce e neadevărat e pur și simplu fals. Doar propozițiile pot fi adevărate sau false. Întrebările nu pot fi adevărate sau false, chestiile care țin de condiționalități sau opțiuni iar nu pot fi adevărate sau false ci doar aceste propoziții care descriu stări de lucruri. Deci nu cred că a spune „post-adevăr” înseamnă a spune „minciună” și cine folosește „post-adevăr” pe post de „minciună,” sau „falsitate” sau „fals” mai pică încă odată în capcană, cred.

B.I.: *Cu toate astea, ce poate să descrie? Dacă ar fi totuși să-l luăm ca pe un operator valabil, care e puterea de descriere a acestui termen?*

C.I.: El are ceva putere de descriere, dar știi ce m-ar interesa: să aflu totuși, că nu am citit prea mult despre asta, de ce nu îl folosesc totuși cercetătorii în științele sociale. De ce au început să-l folosească câțiva academici în știința politică? Îi lăsam pe jurnaliști deoparte, pentru că acesta e un termen din „catchy”, un „buzz word” și normal că îl folosește oricine în media, dar câtă putere explicativă are el în științe? Că e clar că în filosofie nu ai ce face cu el, dar poți face ceva în antropologie, în sociologie?

În definiția de dicționar a post-adevărului se face trimitere la o politică ca gen proxim în care referința la fapte și la ceea ce este comun acceptat nu mai are sens (și aici apare diferența specifică). Cred că aceasta e utilizarea lui în discurs. Dar nu spune foarte mult. Ce înseamnă, în fond? E ca și cum politica ar fi fost întotdeauna un fel de analiză a faptelor și că acțiunea politică se petrece în urma concluziilor acelei analize. E naiv să vedem așa lucrurile. De multe ori, politica, ai văzut și tu, e legată de interesele unuia, puterea altuia de a face ceva (persoană sau grup), deci niciodată politica nu a fost o politică a adevărului. Dacă vrei să discuți despre adevăr poți să faci filosofie, însă nu politică.

Nu te mai mobilizezi singur să cauți dovezi pentru ceva sau să verifici sau să construiești argumente, ci doar îți găsești insula aceea în care te simți bine.

B.I.: Atunci care sunt condițiile specifice care au dus la apariția lui chiar dacă, să zicem, îi vedem limitele acestea. Totuși faptul că e utilizat, că a devenit un „buzz word”, în realitate ne pune pe noi în situația în care să ne întrebăm de unde i s-a tras relevanța acceptată?

C.I.: Pentru că e simplu și la îndemână. Folosești termenul acesta ca o umbrelă pentru o serie de schimbări la nivelul practicii politice, nu neapărat la nivelul ideologiilor, ci la nivelul politicii reale, cotidiene. De ce cred că mai e folosit? Pentru că, comparativ cu alte perioade, epoci, pentru prima dată avem o co-prezență a foarte multor voci în același mediu, adică în mediul online, mai bine zis, în *social media*. Oamenii s-au (re)întors la opinii. Acum e atât de simplu să vinzi opiniile, să le pui pe masă, că toată lumea poate să facă acest lucru. A devenit mult mai ușor să ne oprim aici, să nu mergem mai departe, adică spre un proces de a pune în concordanță sau în opoziție opiniile, de a căuta întemeierea fiecărei opinii, de a vedea, odată ce ai întemeiat-o, dacă e o anumită corespondență cu ceva. Că sunt fapte, că sunt idealuri, aceasta e mai puțin important în primă instanță. Cred, de asemenea, că e folosit totodată și să semnalizeze că nu se mai pune problema coerenței în poziționarea politică sau în acțiunea politică a nimănui, nu numai a celui care e în mod clasic văzut de noi drept omul politic, ci și a noastră, a fiecărui cetățean. E mult mai simplu acum să zici că ți-ai schimbat viziunea asupra unor lucruri sau stări de fapte fără ca cineva să te taxeze pe motive de inconsistență sau incoerență. Post-adevărul a venit mânășă pentru a ne simplifica viața. Dar ce s-a întâmplat totuși anul trecut și ce avem azi? Avem alegerea lui Donald Trump, avem Brexit, avem naționalism, fundamentalism și populism. Într-un anume fel, poate și în alegerile românești din 2016 a fost treabă de „post-adevăr”. Odată ce spunem că e treabă de post-adevăr contează mai puțin să urmărim, dacă vrei, epistemologia, ci mai mult tribalismul și apartenența. Efectul cel mai dramatic e că dispare ideea unei rațiuni publice fără de care nici sfera publică nu e posibilă, sferă în care trebuia să apară ca un învățat, cum zicea Kant, și era necesar să-ți fundamentezi poziția. De ce? Pentru că ceilalți cercetau aceste fundamente sau justificări. Dar odată ce ceilalți nu mai trebuie să facă treaba aceasta, pentru că pare că totul ar fi la îndemână, nu trebuie să mai cauți pe cont propriu nimic. Totul acum vine spre tine, tu ești centrul lumii. Nu te mai mobilizezi singur să cauți dovezi pentru ceva sau să verifici sau să construiești argumente, ci doar îți găsești insula aceea în care te simți bine.

B.I.: S-a creat un fel de o relație de sinonimie între ideea de post-adevăr sau de „alternative facts” și tentațiile iliberale.

C.V.: Da.

B.I.: De ce crezi că s-a întâmplat asta? Mă interesează să înțeleg relația de simetrie între felul în care rețelele sociale au potențat „primăvara arabă” și alte evenimente similare și atunci de ce fel de adevăr aveam parte, și acum când pare că democrația nu mai poate fi sprijinită de rețelele sociale, sau mai degrabă chiar e minată de manipulările și distorsionările răspândite pe același canale, dintr-o dată discutăm despre alternative facts...

C.V.: Într-un fel există „alternative facts”, de fapt există în două moduri. În primul mod vorbim de situația în care nu cred că există doi oameni de știință care să vadă identic aceleași fapte, în știința socială: fiecare le decupează diferit, le oferă însemnătăți diferite, sensuri diferite, semnificații diferite. Aici sunt, după cum vezi, un weberian de școala generală.

liberalismul, comparativ cu liberalismul ca atitudine, nu ca ideologie politică, nu se bazează pe o cerință a justificării. În societatea liberală de fiecare dată trebuie să dai o justificare care să poată fi acceptată consensual sau în grade diferite, sau să poată fi recunoscută ca justificare chiar dacă e o justificare greșită, știi?

În societățile iliberale mi se pare că nu mai e nevoie de justificarea aceasta. Adică cei care ajung să dețină puterea coercitivă, nu pe cea difuză, ci chiar pe cea politică nu își mai bat capul cu justificările. Justificările sunt scoase de fiecare dată acum, ad hoc, din joben. De ce? Pentru că oamenii – și aici cred că e influența internetului, acelor „affordances”, acelor posibilități de a fi pe care ți le dă internetul – se înecă, se intoxică într-un ocean de informație, iar cea mai grea muncă e să selectezi, să filtrezi. Cum tu nu poți face asta singur în fața unei imensități informaționale, filtrarea e delegată. Cum se deleagă? Într-un mod foarte interesant din punct de vedere computațional. Nu stai tu, persoana, să-ți creezi filtrele, ci sunt niște filtre care te învață pe tine, adică te profilează într-un anumit mod. În tot ceea ce înseamnă viață online! De la filtrele de căutare la modul în care ți se afișează „feed”-ul pe Facebook. Și filtrarea pare să se facă după chipul și asemănarea fiecăruia dintre noi, astfel încât picăm în ceea ce se numesc chiar „filter bubbles”, adică bule de filtrare. Odată ce am picat în bulele acestea de filtrare, problema unei justificări acceptate global sau spectral de către toată lumea, sau a unei justificări recunoscute ca justificare (chiar dacă e proastă), nu se mai pune. Pentru că fiecare, în monada lui sau în aproximativa lui monadă, nu mai are nevoie să se să întrebe despre justificare, să se coordoneze, să vadă dacă ea poate fi, e mult spus, știu, universalizată, adică ridicată dincolo de fiecare persoană în parte.

E ca și cum ai mânca permanent aceleași ingrediente pentru că filtrul o să-ți dea doar combinații, după rețetă, cu aceleași feluri de mâncare.

B.I.: *A propos de filtre: cum se construiesc filtrele? Dacă tot a apărut ideea că se poate lupta cu post-adevărul cu ajutorul unor filtre. Cine construiește filtrele? Cu ce instrumente? Și cu ce legitimitate în spate?*

C.V.: Sunt, să zicem, două mari tipuri de filtre. Există, pe de-o parte, filtrele fiecăruia dintre noi, personalizate, care apar prin ceea ce se numește „machine learning”, o metodă computațională prin care se construiesc și rulează (pe rețele neuronale, adesea) algoritmi de învățare statistică care reușesc să detecteze interesele, preferințe și intențiile noastre. În orice domeniu, de la muzică la politică, de la literatură la viața personală. Filtrarea aceasta este pur și simplu automată, nu are o minte în spate. Nu stă nimeni să o direcționeze. Acești algoritmi pur și simplu au detectat pattern-uri, configurații, și servesc pattern-uri, de aceea e foarte important cum își construiesc schema acestei detecții. E clar că dacă ele își construiesc această detecție fără a încerca să neutralizeze sau să echilibreze anumite lucruri, vei avea în urma filtrului fix ceea ce ai „mâncat” până atunci. E ca și cum ai mânca permanent aceleași ingrediente pentru că filtrul o să-ți dea doar combinații, după rețetă, cu aceleași feluri de mâncare. Acesta ar fi un mod al filtrării. Dar mai e un alt tip...

B.I.: *Dar care nu se opune acestei povești.*

C.V.: Nu, dimpotrivă, ea *contribuie*. Asta încercam să spun și mai devreme: dacă nu am fi avut aceste bule, probabil ne-ar fi fost mai ușor să păstrăm cerința justificării publice și a întemeierii oricărei acțiuni. Nemaiavând-o, fiecare își cântă în propria cutiuță. Am devenit propriile cutiute muzicale. Știi cum e cutiuța muzicală: sunt toate roțile zimbțate. Zimbții aceia sunt forme copiate după noi și de aceea cântăm aceeași melodie. Dar mai asistăm la o filtrare care ține mai degrabă de capacitatea anumitor entități de a se insera în interiorul rețelei și de a răspândi informație, exact cum un virus se răspândește într-o populație. Că aceste conținuturi au valoare

informațională mai mică sau mai mare rămâne de decis, dar odată ce se petrece mișcarea de propagare continuă și avem și filtrele personalizate ele încep să conveargă. Personalizarea internetului este cheia. Pentru că odată ce informațiile sunt împinse și din afară mai puternic, iar tu oricum le „guști”, ți-ai antrenat Facebook-ul sau Google-ul să facă selecția astfel, în momentul acela scade capacitatea noastră de a fi atenți, selectivi și sceptici. Scade, de asemenea, capacitatea noastră de a fi atenți la lucrurile diferite, la lucrurile neașteptate sau neobișnuite nouă, chiar diferite de orizontul așteptărilor noastre, și de a le lua în seamă. Nu vorbesc de capacitatea de a ne schimba propriile opinii, dar măcar de a avea confirmarea că nu există doar opinia noastră, știi? Că nu există pe lume doar crezămintele noastre, doar convingerile noastre.

B.I.: *Facebook a anunțat și deja se lucrează la a semnaliza știrile false. Asta e o formă de filtru colaborativ și mai sunt și altele.*

C.V.: Da, există. De exemplu, ceea ce numim „web of trust”. Aceasta e metoda cea mai veche de a asigura încrederea. Ce m-ai întrebat, de fapt?

B.I.: *Te-am întrebat despre filtrele privind „fake news” pentru că există grupuri de voluntari care anunță că vor filtra și vor semnaliza, chiar și la noi la Sibiu. Cine îi legitimează în raport cu conținutul pe care îl tratează? Cine îi legitimează pe oamenii aceștia să distribuie semnalizările?*

C.V.: Absolut nimic. Așa cum nici pe ceilalți care reușesc să sădească în interiorul rețelei germenii unei anumite idei, nici pe aceia nu-i legitimează nimeni. E foarte bine că ai zis „legitimitate”. Întregul sistem, și al internetului, și cel politic, sunt lipsite de legitimitate. Cum ziceam, în sistemul internetului sunt două probleme: prima e că designul, nu neapărat al internetului, al rețelei, dar al website-urilor, al oricărei platforme de *social media* sau aplicațiilor de mobil, designul are în spate ideea abilă de a vinde cât mai multă publicitate. E construit mai abitir, mai puternic decât sistemul televiziunii pentru publicitate, deci e un sistem care trebuie să-ți capteze atenția ca să vândă publicitate. Odată ce te-a făcut atent o să și afle tot felul de lucruri despre comportamentul fiecăruia, nu numai date referențiale, dar și date comportamentale care ușurează procesul advertising-ului. Astfel de la început designul acestui *web 2.0*, de care mulți sunt atât de încântați, e virusat de o minte de publicitar. Aceasta e o problemă care mi-a fost clarificată de către James Williams, de la Oxford Internet Institute, care acum lucrează la o teză despre filosofia și economia atenției online.

Și a doua problemă este că, în continuare, trăim într-un mediu care nu oferă încredere. Lipsa de încredere a fost dominantă. Prima jumătate din istoria *world wide web*-ului este o istorie a anonimităților. Nu puneai problema încrederii pentru că de la început știai că nu poți să ai încredere, că e mai degrabă un joc. E o scenă. Se întâmplă pe o scenă. Asta nu înseamnă că personajele de pe scenă sunt tot una cu persoanele care joacă acel joc. Google, în primul rând, apoi Facebook au avut nevoie de identitate și au construit un design pentru publicitate, care să conțină identitățile noastre, și astfel au crezut că rezolvă problema încrederii, că noi ne afișam așa cum suntem. Dar problema încrederii nu e redusă la faptul că eu am încredere în tine, tu ai încredere în mine, că există încredere între cei care ne cunoaștem, ci problematic e cum poți să formezi încrederea în raport cu ceea ce nu cunoști, acolo unde nu poți să-i afli resorturile, nu poți să-i afli justificările, nu poți să știi cât de legitim e. Așa apare ciocnirea. O lume în care nu poate fi construită încrederea și care are un design de felul unei nave spațiale pline de reclame și doar atât. Bun, mă refer la încrederea legată de *social media*, de jurnalismul online. Nu mă refer la paginile unei arhive digitale sau ale unei colecții de muzeu online.

Scopul „fake news”-urilor, sau a oricărei dezinformări, astăzi nu e să te faci să crezi altceva sau să crezi ceva, ci să te faci foarte reticent în a mai crede orice.

B.I.: Dar de ce îl avem pe Obama, a cărui vitorie la primul mandat era discutată că rezultatul potențării mediului online din două direcții: cooptarea tinerilor alegători ai lui și strângerea de fonduri în sistem crowdfunding. Și după el ne trezim că același partid care l-a susținut are probleme cu post-adevărul materializate în victoria lui Trump care ar fi beneficiat tot de pe urma acestui mediu. Cum ne-am trezit cu „bad guys” utilizând și câștigând susținere pe același mediu?

C.V.: Păi nu mai avem chiar același mediu. S-a transformat și s-a transformat în felul următor. La al doilea mandat al lui Obama, în campania sa, sistemul nu era încă atât de bine pus la punct să te țintească și să te profileze perfect. A doua chestie: dacă te uiți în cei cinci ani, inclusiv în America a crescut probabil cu aproape 10 procente utilizarea internetului și mai ales a *social media*. În 2012 a fost ales Obama. Dacă în 2012 aveam mult mai puțin Facebook și mai puțin Twitter, și tot acest mecanism de control și de autocontrol nu era atât de bine pus la punct, acum este de neoprit. Când te gândești la acea firmă, Cambridge Analytica, ea a reușit să facă ceea ce în nicio altă campanie până acum nu s-a întâmplat, dacă luăm doar cazurile Trump și Brexit.

B.I.: Adică ce a făcut?

C.V.: Pur și simplu a reușit să livreze fiecăruia dintre cei interesați ce rezona perfect cu convingerile lor, să le alimenteze și mai mult dorința de a învinge, de a se rupe de ceilalți, de a fi diferiți. A accentuat *tribalizarea*. Aceasta nu se putea face la ultima campanie a lui Obama. Ar fi, să zicem, una dintre explicații. Toate acestea trebuie puse cumva cap la cap, că nu există o singură cauză, nu? O altă situație pe care am văzut-o, tot așa, diferită: dacă acum 5 ani de zile smartphone-urile erau deja în utilizare, ele erau utilizate mai puțin pentru informare și mai mult pentru comunicare, dar acum toată lumea stă cu ele pornite pe net. Gândește-te că abonamentele cu volum enorm de date, accesibile permanent, continuu, fără să te îngrijești, există totuși de vreo 3 ani de zile. Ele nu au fost în vremea lui Obama sau la alegerile precedente când Hollande a câștigat în fața lui Marine Le Pen...

B.I.: Și asta ce face?

C.V.: Asta face...

B.I.: Mai amplă povestea pe care o aminteai înainte, că nori de informații agreate sapă spre tine?

C.V.: Da. Faptul că deodată alegerile politice devin extrem de personale, fără a mai fi deloc legate și de viața comunității sau a cartierului, zonei, de frații tăi, de rudele tale, de clan și așa mai departe. E o formă de atomizare pentru că fiecare alegător devine centrul lumii, lui i se vorbește pe limba sa de către candidatul său. O altă schimbare care s-a întâmplat în ultimii doi ani de zile ține de ceea ce se numește „fake news”. Dar și aici trebuie să fim atenți pentru că acest termen, această etichetă, așa cum o analiza un cercetător care e acum la noi la institut la ICUB, Matthew R. X. Dentith (și care are o carte despre filosofia conspirațiilor apărută anul trecut la Palgrave Macmillan), a devenit un „device retoric”, un instrument retoric: în egală măsură îl folosesc „oamenii buni”, dar și Donald Trump. Donald Trump acuza de exemplu CNN-ul că face „fake news” când îl prezintă pe el într-un mod diferit și critic. Fenomenul „fake news”-ului a transformat toată viața noastră, nu numai politică dar și economică și pe cea socială, într-un joc de alba-neagra. Aceasta e ideea unui epistemolog care s-a tradus și la noi, Michael Patrick Lynch, și a apărut într-un articol în *The New York Times* anul trecut. Scopul „fake news”-urilor, sau a oricărei

dezinformări, astăzi nu e să te faci să crezi altceva sau să crezi ceva, ci să te faci foarte reticent în a mai crede *orice*. Să te dezorienteze, să te decepționeze. Să ajungi la concluzia că întreaga politică e un „bullshit”, că e numai minciuna, că faptele nu mai contează, că nu există legitimitate și așa mai departe, ca să nu-ți mai pese foarte clar. Să nu mai cauți tu, la rândul tău, celelalte viziuni, să nu-ți cauți tu propriile argumente sau poziția. Până la urmă jocul de alba-neagra e un joc pe care nu poți să-l câștigi pentru că e un joc unde nu există, de fapt, reguli. Există pseudo-reguli, formele acelea trei în care bagi bila, mișcările rapide etc, totul sub iluzia transparenței. Și în urma jocului decepționant de alba-neagra, oamenii aleg prima chestie care rezonază în raport cu credințele lor. Nimeni nu mai vrea să facă opoziție, toți vor să fie la putere permanent. Noi, inclusiv... Gândește-te că cel mai important într-o campanie este mai degrabă să te interesezi ce face candidatul de care nu-ți place. Ideea unei campanii este tocmai să vezi slăbiciunile candidaților. E un fel de examen, dar unul în care profesorii sunt cetățenii și nu îi obligă nimeni să treacă toți studenții. Acum, pentru că ești în bula ta, nu te mai duci să mai sapi, nu te mai interesează de alte „triburi” și ale lor credințe, ba chiar urmezi această politică a identității conform căreia tribul tău e cel mai tare... Te vei interesa doar despre candidatul tău, fără a încerca să-l urmărești și pe celălalt candidat sau pe ceilalți. Eu mă uitam pasionat în toate campaniile românești fix la candidații care nu-mi plăceau, la cei care mi-aș fi dorit să piardă. Îi urmăream și căutam motivele pentru care mi-aș fi dorit să piardă.

Asta fac „fake news”: nu încearcă sub nicio formă să impună realități alternative ci să te dezamăgească în raport cu realitatea politică pe care o trăiești, astfel încât să devii cinic.

B.I.: *De ce este văzut post-adevărul ca un virus al democrației?*

C.V.: Cred că ar trebui să vorbim în termeni de *condiție*. Noi folosim eticheta „post-adevărului”, dar nu toate situațiile în mod egal au aceeași importanță. Mai mult, trăind în acest prezent continuu pe care *social media* ni-l livrează, noi uităm că politica are și ea ciclurile sale. Nimic nu se schimbă de pe azi pe mâine. Doar prin lovitură de stat sau revoluții se poate face aceasta, dar în interiorul unei democrații sunt fluxuri și refluxuri. Și la nivel de ideologii, și la nivelul unor resurse și la nivelul unor charisme care apar pe acolo. Cred că nu ar trebui să ne speriem foarte mult. Am găsit online un site care indexează toate constituțiile lumii, *Constitute* (<https://www.constituteproject.org>), și am vrut să văd în câte constituții apare termenul „adevăr”. Fără să mă intereseze la început unde apare. Sunt indexate 190 de constituții, și în doar 30 dintre ele apare termenul „adevăr”. Iar din acestea 30, am putea spune că doar în Constituția Finlandei ar fi interesant să ne uităm, pentru că restul sunt constituții ale unor state iliberale sau în curs de dezvoltare, adică nu ale unor democrații consolidate. În afară de Constituția Finlandei și de cea a Norvegiei, în nicio altă constituție a unei democrații consolidate nu apare referința la adevăr (desigur, dacă vom considera Ungaria, Polonia și Estonia democrații consolidate, poate extindem lista), iar în constituția Finlandei apare într-un singur loc (capitolul 3, secțiunea 29), cerând reprezentanților aleși, parlamentarii, să urmărească dreptatea și adevărul. Aceasta înseamnă că Donald Trump, până să fie președinte, conform constituției Finlandei, n-ar fi trebuit să spună sau recunoască adevărul până în momentul în care prelua mandatul. Obligația de a spune adevărul nu este constitutivă democrației. Democrația nu e cu necesitate o afacere de adevăr. Dar asta nu înseamnă că poți trăi permanent doar în minciună sau în dezinformare, pentru că ajungi la decepția permanentă a zilelor noastre și la o formă de cinism politic modern pe care o vedem răspândită în toate societățile occidentale. Dezamăgire legată de politică și scepticism dus până la cinism. E ca în *Fenomenologia spiritului* hegeliană. Conștiința eliberată poate să devină sceptică sau nefericită în lipsa unui

procesul continuu al recunoașterii. Omul devine dezabuzat tocmai din atitudinea sa negativă față de alteritate.

Acesta pare a fi efectul pe care îl are fenomenul dezinformării și tribalizării prin „fake news”. La urma urmei, „fake news” seamănă mai mult cu hainele false. Ce te deranjează când crezi că ți-ai luat, să zicem, Adidas și îți dai seama că e Adidas? Nu te deranjează neapărat că sunt de proastă calitate, că s-ar putea să fie ca atare mai buni decât originalul. Dar ai fost dezamăgit în așteptarea ta. Asta fac „fake news”: nu încearcă sub nicio formă să impună realități alternative ci să te dezamăgească în raport cu realitatea politică pe care o trăiești, astfel încât să devii cinic. Iar cinicii ce fac? Stau întotdeauna pe margine. Poate că spun adevărul, sau în antichitate spuneau adevărul, dar cinismul acesta modern, adică psihologia cinică pe care o ai în raport cu politica e fundamental alimentată de „fake news” din toate părțile.

B.I.: *Asta mi se pare o direcție foarte fertilă de fapt. Adică, dacă e să mă gândesc, mi se pare cea mai fertilă pentru că, în realitate, „fake news” nu sunt făcute să convingă peste 50% din public, ci să producă o direcție în interiorul unor grupuri-balamale. Cea care produce schimbările (mai bune sau mai rele), nu?*

C.V.: Da. Ideea este să fii suspicios tot timpul. Să fii atât de suspicios, suspicios până la cinism, până la a spune că nu există nicio șansă pentru adevăr, bine și frumos, nicio șansă ca dreptatea să învingă, ca să existe egalitate între oameni. Acesta e scopul: să te faci să crezi că toți sunt(em) o apă și un pământ. Politicieni și cetățeni, oameni din administrație, jurnaliști etc. astfel încât să nu mai poți clădi pe nimic încrederea. În lumea noastră chiar nu putem fără încredere delegată. Fără o anumită tranzitivitate a încrederei. Eu niciodată nu o să știu dacă nu știu care sociolog e bun sau prost. Eu, dacă am încredere în tine, te pot întreba pe tine și să zici dacă unul e bun sau e slab. Aici avem o formă de tranzitivitate. Eu ajung să am sau să n-am încredere în sociologul acela pentru că am încredere în tine. În majoritatea situațiilor din viața noastră facem asta, adică ne bazăm pe experți care ne spun anumite chestii. Ai un proces, ce faci? Îi spui tu avocatului cum să acționeze? Nu. Ai încredere că el totuși te reprezintă, că joacă în favoarea ta.

Contează pluralitatea mediilor, o anumită diferențiere între ele, pentru că la noi, dacă te uiți cu atenție, Facebook-ul devine televiziune și televiziunea devine Facebook.

B.I.: *A existat o discuție după ce Macron a câștigat alegerile în Franța, pentru că și el a fost expus din plin la fake news, și mulți s-au întrebat cum a reușit să scurtcircuiteze direcția asta. O teză care a circulat a fost aceea că francezii nu sunt atât de dependenți de facebook cum au ajuns americanii. Care ar fi explicația care face diferit cazul lui de victoria lui Trump și de Brexit?*

C.V.: Eu vin cu o explicație alternativă. În Franța toată populația, încă din 1808, susține bacalaureatul și în filosofie, iar în ultimii 45 de ani este prima probă. Astfel în Franța o mare parte din populație știe să construiască măcar un rudiment de argumentare pentru ceva, să-și ia viața în mâini și să susțină, bazându-se, având încredere în ideile unora și altora, dar să susțină un punct de vedere. Este o societate în care de mic(ă) ești învățat(ă) la școală ce înseamnă expresivismul. Trebuie să te exprimi pe tine, trebuie să-i convingi pe ceilalți de diverse lucruri. Știi că nimic nu pică din cer, că ideile urmează un proces întreg și anevoios. Trebuie conjugat acest lucru cu o utilizare mai scăzută, dacă vrei, a *social media*, la nivelul populației, dacă ne raportăm la întreaga populație (pentru că nu putem ști cu adevărat cât de mult stau francezii, cei care stau, pe Facebook. La fel cum nu putem ști cât de mult stau românii). Putem avea niște rezultate mediane, oferite chiar de Facebook, dar s-ar putea să fie false fără ca cineva să intenționeze asta. De exemplu, eu pot să

țin toată ziua deschis Facebook-ul și să-mi pun un bot care o dată la 3 minute dă „refresh” (F5) sau poate să caute ceva care m-ar interesa pe mine, ca și cum mi-aș construi eu filtrul meu de newsfeed.

B.I.: *Nu știu, dar cred că se poate găsi numărul de utilizatori raportat la populație.*

C.V.: Raportat la populație, clar. Franța cred că are mai puțini decât România, raportat la populația care utilizează internetul. Dacă din 11 milioane de români online 8 milioane au cel puțin un cont de Facebook, în Franța din 56 de milioane online doar 33 au un astfel de cont.

B.I.: *La noi cred că situația e mai accentuată și de migrația masivă. La noi persoanele în vârstă, de exemplu, sunt expuse la Facebook pentru că au descoperit acolo că pot să vadă acolo pozele cu nepoții, văd o prezență zilnică a rudelor, știi?*

C.V.: Mă mai gândeam la încă o diferență. Franța mai are încă presă scrisă, știi? Și presa scrisă are, încă, un rol important în obținerea informațiilor.

B. I.: *Dar și americanii...*

C.V.: Da, da, dar dacă te uiți proporțional la populație, câți mai citesc ziare? Ai văzut că Franța, în continuare, e cea mai ridicată piață, de aceea încă merită să lansezi ziare în Franța, încă se poate face acest lucru.

B.I.: *Deci atunci o chestie foarte importantă și de mediu...*

C.V.: Da, e, în sensul în care vorbim despre pluralitatea mediilor. Eu sunt sigur că, de fapt, cele mai multe dezinformări la care am avut acces noi sau alte categorii din populația României nu au venit online, au venit prin televiziune.

B.I.: *A României?*

C.V.: A României. Așa cum în Franța acelea n-ar fi circulat la fel de bine prin Facebook, dar poate ar fi circulat bine prin presa scrisă, numai că acolo există o presă scrisă încă de calitate, cu filtre editoriale bune, cu prestigiu, pe care nu-ți permiți să îl pierzi de pe o zi pe alta. Gândește-te că și în Franța ca și la noi au apărut peste noapte tot felul de publicații-ciupercă, care doar vând o agendă de zvonuri și idei, care există pe perioada alegerilor și dispar după. Numai că acolo s-au izbit de faptul că piața era deja ocupată, francezul comun nu s-a mai dus pe *Nouvelles actives* sau *Le Commissaire*. El s-a dus tot pe *Libération*, *Le Figaro*, *Le Monde*, *L'Humanité* – adică toate publicațiile care existau deja și care rezistă și pentru că primesc ajutor financiar de la stat. Acolo nu era un spațiu gol și de aceea publicațiile-fantomă de campanie nu au putut să „ciupească”, să prindă o poziție aproape centrală așa cum la alegerile noastre, la ultimele alegeri prezidențiale și parlamentare, toate aceste mini-chioșcuri digitale de presă au avut un „share” fantastic, aproape că au depășit uneori publicațiile tradiționale, lucru care nu s-a întâmplat în mod natural în Franța. Contează pluralitatea mediilor, o anumită diferențiere între ele, pentru că la noi, dacă te uiți cu atenție, Facebook-ul devine televiziune și televiziunea devine Facebook.

B.I.: *Asta voiam să-ți zic: e un fluid între ele, uneori nici nu mai e atât de clar, toți zic „dați-ne like! dați-ne like!”...*

C.V.: Da, din păcate. Așa ceva nu am văzut în televiziunea franceză sau în presa scrisă și nici nu o să vedem la nivelul acesta. Și nici în cea germană. Central a fost exercițiul sferei publice, în sensul lui Habermas, dacă vrei. Chiar s-a întâmplat în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Franța și în Germania, Austria și, într-o altă măsură, chiar și în Italia de nord și Marea Britanie. Dar la noi nu s-a întâmplat

niciodată așa ceva până la apariția internetului, n-a fost niciodată în perioada interbelică, doar o anumită elită cu nasul pe sus făcea lucruri, dar restul oamenilor ce făceau? Stăteau în Poiana lui Iovan și li se citea ziarul maimuțărind situația zilei și făcând puțină sau deloc critică politică și socială. În comunism nu are rost să ne punem problema, în primii ani de tranziție sfera publică a fost de fapt un amestec indigest și violent. De fapt, cum erau primele ziare în '90? E vreo diferență între acelea și toate platformele online de „fake news”?

B.I.: *Dar ce sunt platformele de „fake news”?*

C.V.: Platformele care mai degrabă vântură informație aproximativă, să zicem. Există și o listă a lor, tot online? Acum, inclusiv în ceea ce numim presa clasică, vezi Adevărul sau Evenimentul Zilei, România Liberă, virusul a ajuns: asta arată cât de ușor coruptibil a fost și este jurnalistul român, liderul de opinie, bloggerul și influencer-ul și cum toți sunt(em) în căutarea like-ului.

Sub presiunea conservatoare care și-a găsit perfect ajutorul în instrumentul de publicitate al internetului, sub presiunea conservatoare, în sens foarte larg, de fapt pierdem noțiunea sau virtutea fundamentală a oricărui stat, care trebuie să fie dreptatea.

B.I.: *Revenind un pic la presa americană, nu a trăit ea în ultimele decenii din succesul investigațiilor care au produs efecte radicale acum 30-40 de ani?*

C.V.: Da, normal, mi se pare super-mitizată, gândește-te că în America consumul de presa scrisă, adică anchetă, reportaj etc. e un mit. Consumul de divertisment e cu adevărat mare. Dacă te uiți totuși câte ziare declarate naționale sunt în America? Vreo 4, nu? Și câte sunt statal importante? Încă vreo 20, la o populație de aproximativ 325 de milioane de locuitori. În schimb câte televiziuni sunt? Noi și America avem cele mai multe televiziuni de știri. Din lume. Conform CIA Factbook. Noi avem poate zece televiziuni naționale de știri. Ceva incredibil. În Franța nu ai atâtea televiziuni de știri, ai trei. Pentru că omul după ce citește știrile mai ia la mână și diverși editorialiști, diverse figuri. A, și ar mai fi ceva în diferența dintre România și Franța. Dacă la noi, inclusiv în presa scrisă, sunt aceleași fețe, în Franța ca și în Germania, ele se mai schimbă. Pentru că sunt câteva vedete, fără îndoială, mari formatori de opinie, dar în rest poți să găsești tot felul de voci mai degrabă obscure, bizare, voit critice, inclusiv în ziare de dreapta. În *Le Figaro* scriu până și oameni de stânga, și mă refer la oameni de stânga radicală, nu dintr-o social democrație „soft”. La fel cum în *Le Monde* poți să găsești opinii, editoriale ale unor invitați de extremă, nu centristi. Nu am mai citit de ceva vreme *Libération*, dar probabil e aceeași situație. Oamenii, din generație în generație, s-au obișnuit cu un mod de a consuma informația și de a consuma știrea. Iar știrea nu e fundamentală. Noi am rămas în obsesia anilor '90: să afli multe, multe, multe... și de aceea îți fuge mâna pe prea multe linkuri. Ne distrăm cu știrile, suntem distrați de ele.

B.I.: *Pentru filosofia politică, ideea asta cu post-adevărul e o provocare solidă sau, mai degrabă, e o constelație inconsistentă și trecătoare, doar o indexare convenabilă dar databilă?*

C.V.: Nu e o provocare pentru filosofia politică. Cred că e o provocare pentru știința politică. În sensul în care tot ceea ce am vorbit până acum s-a petrecut cumva pe deasupra științei, adică nu avem date, încă nu avem destule date. Nu știu sigur dacă e cu puțință să avem întotdeauna datele cât de cât produse metodologic corect. Am citit un studiu care a apărut chiar la finalul lui 2016, în care Hunt Allcott și Matthew Gentzkow (economiști la New York University, respectiv Stanford University) au încercat să calculeze cât de mult au influențat „fake

news"-urile alegătorii în America și au ajuns la concluzia că nu vehicularea lor în *social media* a influențat alegerile, oricât de mult ne-am dori să folosim această explicație ușoară. Să fi avut succes ar fi însemnat ca fiecare poveste care conținea dezinformări să fi convins 0,7% dintre votanții lui Hilary Clinton sau dintre indeciși să migreze spre Trump. Adică echivalentul persuasiunii a 36 de reclame tv. Dacă măsurătorile acestea sunt corecte, înseamnă că nu e atât de problematic. Ce mi se pare mai problematic e că nu mai avem locurile sau spațiile acelea în care să se întâlnească oamenii diferiți. Măcar să facem cumva ca tot ceea ce ne umple și bulversează online să putem curăța offline, între noi. Asta cred că lipsește. Gândește-te că noi, românii, avem cel mai mare consum de televiziune raportat la numărul de locuitori, cel mai mare consum de telefonie mobilă și foarte multe ore online. Cei care sunt pe online.

B.I.: *Din Europa, sau?*

C.V.: Din Europa, da. În schimb, tot românii sunt cei care ies cel mai puțin la teatru, în cafenele, la dezbateri și așa mai departe, nu folosesc internetul pentru educație sau comerț. Turnăm în noi ceea ce credem că ar fi informație, dar nu ne mai ocupăm timpul și cu ciocnirile care ar trebui să apară între opiniile noastre, credințele noastre. Ce ar trebui totuși să preocupe filosoful politic este faptul că asistăm la o reacțiune, o mișcare reacționară împotriva drepturilor. Am avut în ultimii 20 de ani o revoluție în direcția egalității a drepturilor și aceasta pare cumva că s-a inversat, iar „revoluția drepturilor” e privită drept afacerea unei elite, după cum observa și Michael Ignatieff în numărul din primăvară al revistei *Ethics & International Affairs*. Ceea ce ar mai trebui să intereseze, și nu numai pe filosoful politic, e să ne explicăm cum discuția despre dreptatea ca recunoaștere a devenit politica identității exclusiviste. Eu cu tribul meu și cu ai mei, tu cu ai tăi. Cum s-a întâmplat acest lucru? Ideea de asumare curajoasă a identității și diferenței stă în spatele dreptății ca recunoaștere. Sunt gay, sunt negru, sunt asiatic, sunt țăran, sunt maghiar – toate aceste lucruri se cer asumate și performate cu naturalețe. Dar lucrurile s-au întors exact invers. Cum au devenit curajul și mândria de a fi într-o minoritate un joc și o țință pentru majoritățile opresive? Pare că s-a inversat revoluția drepturilor.

Unde ar mai trebui tot filosofia politică să fie atentă: virăm încet-încet spre post-dreptate, dacă vrei. Dreptatea s-ar putea să nu mai fie conceptul fundamental în teoria și filosofia politică, locul să fie luat de cel al identității și asta mi se pare un pic periculos. În același timp se pare că dreptatea nu mai este virtutea fundamentală a oricărui stat. Sub presiunea conservatoare care și-a găsit perfect ajutorul în instrumentul de publicitate al internetului, sub presiunea conservatoare, în sens foarte larg, de fapt pierdem noțiunea sau virtutea fundamentală a oricărui stat, care *trebuie* să fie dreptatea. Nu e nici binele și nici adevărul. Statul nu are cum să împartă adevărul. Nici nu trebuie să facă el binele după capul lui. Să susțină, de exemplu, că e bine că toți copiii să meargă la grădiniță între 9 dimineața și 5 după-amiază. Poate unii copii vor să meargă la grădiniță între 12 și 8, mai știi? Sau că e bine ca doar mamele să primească indemnizație de creștere a copilului, dar poate că unii tați vor să o primească. Mi se pare că se șubrezesc politica sau politicile publice bazate pe principii ale dreptății și ne aflăm, în același timp, într-un impas în teoria și filosofia politică: discuția despre dreptate n-am terminat-o, n-am rezolvat-o, că nu e un exercițiu la matematică, nu poți stabili principiul care cuantifică, măsoară și alocă perfect dreptatea. Aici cred că ar trebui să ne punem problema: criza democrației nu e datorată post-adevărului, ci e generată de virajul spre post-egalitate, post-dreptate, post-respect.

Cât de revoluționar e acest internet care oferă în sfârșit „trompete” celor care de fapt sunt anti-moderni și refractari la valorile modernității?

B.I.: *Într-un fel, nu am discutat despre cum ni se sugerează cu obstinație ideea că ne aflăm într-un din acele momente excepționale după care nimic nu va mai fi la fel.*

C.V.: Nu știu dacă e chiar „starea de excepție” în sensul lui Agamben. Da, mi se pare că momentul e excepțional, dar oare cum era în timpul Revoluției Franceze? Cum erau oamenii aceia? Erau profund informați asupra a ceea ce fac? Aveau discuții raționale? Erau niște idealuri de tip rațional care au fost puse în față și care, după aceea au devenit altceva și au provocat și teroarea? Dar în Revoluția Franceză e clar că au luptat de-o parte așa-zii burghezi, dar pe de-o parte și niște țărani care de-abia ieșiseră din Evul Mediu. Noi astăzi semănăm cu niște țărani medievali, după cum afirma Thomas Pettitt (cercetător în studii media și științele culturii la Syddansk Universitet) când avansa ipoteza re-medievalizării prin internet făcând o paralelă între lumea informațională pre-tipar și cea de azi, post-tipar. Pe de-o parte în viața noastră personală asta nu e neapărat ceva rău pentru că suntem mai relaxați, toate lucrurile sunt într-un flux continuu. Problema e că politica democratică e o politică a actelor discrete în sensul în care trebuie să distingă între ele și să poți să le organizezi ierarhic. De exemplu, decizia unui consiliu județean să interzică accesul câinilor în parc nu va putea fi niciodată echivalentă sau pusă într-o relație de continuitate cu schimbarea articolului 48 din Constituția României. Nu toate lucrurile sunt egale în politică și nu toate merg dintr-unul într-altul. Noi totuși sperăm într-o politică rezonabilă, democratică, pluralistă.

B.I.: *Neo-conservatorismul care inițial respinsese, dacă nu chiar diabolizase, internetul a fost potențat sau și-a găsit un instrument eficace în post-adevărul mediat digital. Care ar fi explicația?*

C.V.: Neo-conservatorismul a găsit un instrument util în internet iar aceasta e o observație pe care a făcut-o Evert van der Zweerde, un filosof politic olandez specializat în filosofie sovietică, în anul 2000 într-o anchetă făcută cu filosofi și istorici ai tehnologiei despre revoluția internetului, în revista *Early Science and Medicine*. Majoritatea erau mega-optimiști, că internetul va veni, va elibera, că este ceva extraordinar, ceva nou, dar van der Zweerde se întreba cât de revoluționar este acest internet care permite celor mai conservatoare mișcări din lumea, iar el dădea exemplu Biserica Ortodoxă Rusă să-l cucerească și folosească în propagandă. Cât de revoluționar e acest internet care oferă în sfârșit „trompete” celor care de fapt sunt anti-moderni și refractari la valorile modernității? Un om cu adevărat anti-modern nu ar trebui să pună mâna pe tastele computerului pentru că viața online îți distruge mintea, sufletul și valorile pre-moderne. Ce potențial revoluționar crezi că are internetul acesta în sensul dezvoltării unei democrații participative, epistemice? Potențial are, dar mai degrabă potențialul de a exacerba pozițiile pure și dure, purismul și duritatea a devenit act.

B.I.: *Dar oamenii aceștia în România, de exemplu, până acum 2 ani, până să apară online foarte puternic Coaliția pentru familie, chiar ziceau că e satanic, că internetul e satana.*

C.V.: Internetul e exact satana (n.m. râde). Uită-te la acești oameni cum se comportă online... Care crezi că e cea mai puternică rețea construită online, pe web-ul românesc? Sunt două. Rețeaua site-urilor de creștini ortodocși – nu înseamnă că toți sunt ortodocși sau fundamentalisti ortodocși – și a doua este rețeaua organizațiilor conservatoare și naționaliste care militează împotriva minorităților sexuale și minorităților de orice tip. De fapt, militează împotriva avortului, sau mai bine zis împotriva dreptului asupra propriului corp, împotriva autonomiei sau

autodeterminării în deciziile pe care să le iei în raport cu el. Militează și împotriva occidentului și modernității. Astea sunt cele mai puternice rețele. Dacă te uiți pe blogroll-urile lor și pe paginile lor de Facebook, observi cum sunt înfrățite, cum acționează în haită. Explicația e că ei sunt mult mai bine organizați decât toți maeștrii libertății de exprimare din România.

Să părăsim designul acesta al conținutului de pe internet, el este o infrastructură pentru livrare de reclame și absorbția de date care țin de comportament, de profilarea tuturor!

B.I.: *Internetul anilor 2000 era al unei generații care naviga, descoperirea valorilor liberale acolo, în online poate mai mult decât oriunde altundeva. Ce era diferit atunci?*

C.V.: Era celălalt internet... Noi am avut internetul care ne conecta cu lumea. Acum este folosit internetul mai degrabă pentru a te recunoaște într-un trib, pentru a intra într-un trib. Noi nu avem ideea tribalismului. Nici în anii 1990, nici chiar în anii 2000. Internetul era spațiul comun. O metaforă care funcționa pentru noi era cea a navigatorului. Navigai și ziceai: uite ce am descoperit! Îți aduci aminte că ne dădeam uneori link-uri scrise și pe hârtie?

B.I.: *Ei se redescoperă.*

C.V.: Da. Ei doar se reconfirmă, folosesc internetul pentru reconfirmări. Eu îl foloseam adeseori pentru extinderea orizontului. Era cumva orizontul de nedepășit al epocii noastre.

B.I.: *Mai e posibil asta?*

C.V.: Da. Da

B.I.: *Dar trebuie să se scurtcircuiteze ceva. Unde?*

C.V.: Da, trebuie să se scurtcircuiteze sistemul bazat pe *advertising*. Trebuie să punem granițe între conținutul expresiv al omului și reclama automatizată, trebuie să ne fie clar unde se oprește una și începe cealaltă. Să părăsim designul acesta al conținutului de pe internet, el este o infrastructură pentru livrare de reclame și absorbția de date care țin de comportament, de profilarea tuturor.

B.I.: *Aș zice că nu se poate face asta.*

C.V.: Ba eu cred că se poate face. Uite, de exemplu, avem Wikipedia. Wikipedia nu îți vinde reclamă și nici nu îți absoarbe date personale sau comportamentale. Îți lasă un *cookie* doar ca să știi tu că la data X ai mai intrat pe pagina aceea. Atât. Pe Wikipedia nu o să găsești scripturi care îți urmăresc felul în care muți mouse-ul pe ecran, sau cât de mult ai insistat pe o anumită secțiune. Nu face treaba asta. La fel, sunt niște de genul Creative Commons. Sau, dacă te uiți la programele libere cu sursă deschisă, în care ai un fond comun, nimeni nu îl poate apropria, toată lumea îl poate folosi pentru afaceri dacă vrea sau pentru producție de idei, pentru ce vrea fiecare, dar nimeni nu își poate apropria resursa și nu poate exclude. Și nu e bazat pe reclamă. E bazat pe ideea de guvernare a bunurilor comune. Noi am uitat că internetul a început sau internetul s-a dorit să fie cel mai important bun al nostru comun, după pace. Pisicile au făcut un mare rău internetului (afară plouă și câteva pisici se hârjonesc prin ploaie).

Acum pare că tot ceea ce discutăm e o pisică. O decizie stupidă a lui Donald Trump – e o pisică nervoasă. S-a dus Klaus Iohannis în vizită și toată lumea l-a felicitat – asta e o pisică frumoasă. Gândim în termeni de cât pisicism are ceva, nu crezi? (râde) Avem pisicism de la 1 la 10. Se poate un alt internet în momentul în care începem să co-operăm și co-laborăm între noi mult mai mult pentru întreținerea lui

ca bun comun. Și, de asemenea, e nevoie să avem contracte clare între noi și servicii, chiar dacă trebuie ca noi să plătim acele servicii. Mă refer la servicii online, nu la serviciile secrete...

B.I.: *Care sunt condițiile care vor face posibilă această alternativă?*

C.V.: Generând alte servicii, iar aceasta se va putea face în momentul în care vom avea niște legi anti-monopol la nivel european, american și asiatic, dacă se poate, cât mai repede. La momentul actual internetul nu e un bun comun. Este întreținut într-un sistem de tip oligopol. Până la urmă, nu avem de luptat cu tot internetul, avem de luptat cu ultimele două dintre cele 4 sau 5 straturi ale sale. Nu cablurile sunt problema. Cablurile sunt agnostice în comparație cu conținutul pe care îl transferăm pe acolo. Ideea e cum putem proceda pe stratul de conținut, web și aplicațiile de telefon. Ce servicii am putea inventa? Ce tip de rețea socială am putea inventa care să nu se bazeze pe un singur centru distribuitor, ca Facebook sau Twitter, ci fiecare dintre membrii rețelei să fie propriul server? O rețea în care să nu mai trebuiască să plătești cu datele tale personale sau cu click-urile tale. La fel, gândește-te că la momentul actual sunt peste 100 de aplicații de mind mapping online. Sau aplicații care te ajută să vezi, verifici și înțelegi argumente. Din păcate, ele nu sunt folosite. Noi nu ne ducem acolo să purtam discuțiile și nici nu folosim nici LiquidFeedback, aplicația liberă pentru formarea opiniilor și luarea deciziilor. El e folosit de Partidul Pirat în Germania și mai sunt și alte partide care îl folosesc. Noi nu folosim la putere maximă toate aceste noi dispozitive, dispozitive care sunt transparente, care te lasă să vezi ce facem acolo, ce poți să faci acolo. Am ales serviciile unde noi suntem produse pentru că a fost mai simplu. A avut loc la un moment dat o apropiere, luare în proprietate a internetului. Asta începe din 1998 când se lansează Google și cu adevărat culminează în momentul în care Facebook a prins un miliard de utilizatori. Deci în perioada aceea a avut loc privatizarea și corporatizarea stratului superior al internetului. În 1996, celebrul act pregătit de Al Gore și semnat de Clinton a liberalizat accesul la internet și a permis companiilor de telecomunicații să devină Internet Service Providers și să intre pe piață, să își extindă rețele, să se conecteze între ei ș.a.m.d. Au intrat pe piața când erau doar universitățile, structurile militare, câteva firme...

B.I.: *Mi se pare interesant că toți specialiștii în online discută despre puterea magică a imaginii care aproape concurează textul. Și nu numai ei, mă rog, filosofi și antropologii, dacă vrei, discută despre puterea imaginii, că trăim într-o civilizație a imaginii care aproape ecranează importanța textului.*

C.V.: Aici merg și eu pe o interpretare pe care o are o colegă de la KU Leuven, Lavinia Marin, pornind de la Vilém Flusser, cel cu filosofia imaginii: citim textul într-o logică a imaginii. Ca în epoca aceasta niciodată nu am citit mai mult și nu s-a scris mai mult ca astăzi. Populația lumii niciodată nu a exprimat atât de multe, niciodată nu au stat atât de mult niște texte în fața omului, chiar dacă textele sunt fragmentate, sunt mici, sunt parțiale, chiar discontinue. De fapt nu, ele sunt continue, că e un talmeș-balmeș generalizat, dar ele nu construiesc nefiind structurate un înțeles de lungă durată. Nu e nici construcția de lungă durată, nu e nici lectură de lungă durată. Dar, cu toate acestea, scriem și citim mai mult decât în toată istoria omenirii la un loc, atât de mulți oameni: 3 miliarde. Nu prea poți să fii online dacă ești total analfabet, chiar nu poți. Dacă ești analfabet funcțional mai poți, dar nici atunci nu poți să fii întru totul, că nu te prinzi cum să faci din trei click-uri niște operațiuni. Dar chiar dacă scriem și citim atât de mult, o facem tot în logica imaginii sau privim totul ca pe o aglomerare de icoane. O scriitură mai degrabă geometrică, plastică.

The Syrian Civil War as a Global Crisis¹

■ ITAMAR RABINOVICH

[Israel Institute, Washington and Jerusalem]

Abstract

The article explains the complexity of the Syrian crisis by analyzing three dimensions of its manifestation: domestic, regional and international. It focuses on the regional level of the crisis but also on the international one with all its ramifications: the resurgence of a „cold war“ of sorts in the Middle East, the emergence of ISIS and a new terrorist threat and the refugee problem.

In 1965 the British writer and historian, Patrick Seale, published his classic book „The Struggle for Syria, 1945-1958“. In it he described how the weak Syrian state became the focus of regional and international rivalries. Regional powers, primarily Egypt and Iraq, but also Jordan and Saudi Arabia, meddled in Syrian politics and stood behind a variety of army officers who staged a series of coups d'état. These regional moves also had an international dimension as Britain and France, and to a lesser extent the United States, participated in what the CIA operative Miles Copeland called „The game of nations“. This stormy period ended in February 1958 when Syria merged itself into the United Arab Republic, dominated by Egypt. Syria seceded from the UAR in September 1961 and a Syrian entity was reestablished. Another nine years of weakness and instability followed until Hafez al-Asad established his Ba'ath regime in November 1970. Asad was the first ruler in Syria to establish a powerful state and a relatively stable regime but he could not fully overcome the fundamental frailty of the Syrian state and political entity determined primarily by

Keywords

Syrian crisis; diplomacy; Middle East

¹ This article is based on a keynote speech delivered at the conference „The Burden of History and Geopolitics: Contemporary Israeli Governance“, 28th – 29th of April 2017, organized by the Center for Israeli Studies, The National University of Political and Administrative Studies, Bucharest, Romania.

the failure to form a political community that would accommodate the country's diversity. First and foremost, the country's Sunni Arab majority could not accept the dominant role of the Alawite heterodox community. Hafez al-Asad himself quashed in 1982 a lengthy rebellion killing more than 20, 000 of his own people in the cities of Aleppo and Hama.

After almost 30 years of apparent return to stability the country's fundamental frailty was again exposed when in March 2011, under the impact of the Arab Spring, a civil war broke out in Syria. This war has continued down to the present and has wreaked havoc in the country, claimed the lives of more than half a million Syrians, displaced more than half of the country's population and has become the focus of a regional and international crisis. Unlike the crisis of the 1950s, this crisis acquired a global dimension.

The three levels of the crisis

The complexity of the Syrian crisis that has unfolded for more than six years now and does not seem close to resolution, can largely be explained by the fact that it is conducted on three different levels: domestic, regional and international. It insists on the regional level of the crisis but also on the international level

The domestic crisis

The Syrian civil war began in March 2011 with demonstrations in the southern city of Dera'a. These demonstrations were inspired by the Arab Spring which began a few months earlier in Tunisia and had shaken the foundations of several Arab regimes. It also reflected unhappiness in the Syrian countryside with the regime's handling of several years of drought. At that point the crisis could probably have been contained had Bashar al-Asad and his lieutenants responded mildly and wisely to the initial demonstrations. Instead, they chose to quash the protest brutally and triggered an ever expanding a cycle of violence that in short order turned into a full-fledged civil war. At the core of that war are numerous grievances against a corrupt and dictatorial regime, most important of which is the Arab Sunni majority's refusal to accept Alawite hegemony. The Alawites constitute 12 percent of the county's population and as an offshoot of Shiite Islam are not seen by conservative Sunnis as proper Muslims.

The regional dimension

It did not take long for the Syrian civil war to acquire a regional dimension. It became first and foremost the focal point of the conflict between Iran and Saudi Arabia and the Shiite and Sunni coalitions that the two protagonists have built. Iran participates directly in the civil war and has used its Lebanese proxy, Hezbollah, as a main fighting force as Bashar al-Asad's army has disintegrated over the past few years. Iran has also dispatched to Syria Shiite fighters from Iraq and Afghanistan. Saudi Arabia does not participate directly in the fighting but like other Sunni states it supports several opposition groups with money and weapons. Iran has very high stakes in the Syrian crisis. The greatest success of the Islamic Republic's policy of exporting the revolution has been in Lebanon where through its proxy, Hezbollah, it practically dominates Lebanese politics. But this position is precarious and Iran's relationship with Syria has, among other things, been built in order to offer access to and support of its Lebanese assets. Under Bashar al-Asad, the Iranian-Syrian relationship has been transformed from partnership and alliance to dependency. As the Syrian civil war escalated and the danger to the regime's existence has grown, Iran was forced to increase its investment in Syria. It could not contemplate the

prospect of losing its Syrian base, let alone of Syria coming under Western or conservative Arab influence. In time, Iran and its proxies have taken over a large part of the fighting.

Since the American invasion of Iraq and the toppling of Saddam Hussein's regime, Iran's drive to the West has been expedited. With influence in Iraq, Syria and Lebanon, Iran is now seeking a land corridor to the Mediterranean that would bring it from the Eastern periphery of the Middle East to its core area. Needless to say, as Iran's drive becomes more ambitious and more apparent, the opposition by its Sunni opponents led by Saudi Arabia becomes stiffer.

Another regional dimension of the Syrian crisis has been the movement of some four million Syrians as refugees to Turkey (about two million), Lebanon and Jordan (about one million each). As the large country with a population of more than 80 million, Turkey can host these refugees with relatively ease, but the impact on the stability of Lebanon and Jordan is much greater.

Turkey's response to the Syrian crisis has been complex. Prior to the crisis, as part of a policy of extending Turkish influence over parts of the former Ottoman Empire, President Erdogan took Bashar al-Asad under his wings. But their relationship was spoiled by the outbreak of the civil war. As an Islamist regime, supporting the Muslim Brotherhood across the Middle East, Erdogan's government could not tolerate the Syrian regime's suppression of the Sunni majority and the large scale killing of Sunni population. Turkey gradually became an important base, political as well as military, of the Syrian opposition as well as a point of transit for thousands of volunteers to the ranks of the Jihadi organizations. More important, from a Turkish point of view, has been the empowerment of the Kurdish minority in northern and northeastern Syria. Turkey itself has a minority of some 20 percent Kurds, and from its government's perspective the idea of Kurdish independence and sovereignty in either Iraq or Syria is intolerable. Turkey has a fairly good relationship with the autonomous Kurdish area in Iraq whose leaders are careful not to cross the line separating autonomy from independence. But in northern Syria, a large part of the Kurdish militias are affiliated with the radical Kurdish Turkish party, the PKK. It is against this background that Erdogan's willingness to collaborate with ISIS in order to weaken the Syrian Kurds should be seen. This issue is also a source of tension between the US and Turkey. The US views the Syrian Kurds as the most effective local military ally against the Islamic State, while Turkey resents this cooperation. Turkey is also ambivalent about Russia's military involvement in Syria. Having Russian military presence south of its borders is uncomfortable for Turkey, to say the least.

Ironically, of all of Syria's neighbors, Israel has been the least involved and the least affected by the Syrian crisis. Israel has an obvious interest in the civil war's outcome and in the identity of the country and the regime to its north. During the past thirty years Israel and Syria have negotiated a peace settlement while continuing to be engaged in a bitter conflict. In fact, Netanyahu's government has been engaged in a mediation with Bashar al-Asad's regime through the Obama Administration until the eve of the 2011 crisis. Once the crisis broke out and its magnitude became apparent, Israel needed to formulate a policy. Two schools of thought crystallized in Israel: 1) The school known as „the devil we know“ school that argued that with all his deficiencies, Bashar al-Asad was preferable to an Islamist, let alone Jihadi alternative. 2) The school which argued that a victory by Asad with the support of Iran, Russia and Hezbollah, would place Israel with an unacceptable threat. In any event, neither school was adopted by the government which chose not to intervene in the Syrian crisis, with two exceptions: 1) Offering humanitarian aid; 2) Interdicting the transfer of sophisticated weapon systems to Hezbollah and other terrorist groups.

The international dimension

There have been three major aspects to the global ramifications of the Syrian civil war: 1) The resurgence of a „cold war“ of sorts in the Middle East; 2) The emergence of ISIS and a new terrorist threat; 3) The refugee problem.

A new „cold war“

Since his assumption of power in Russia Vladimir Putin has sought to rebuild Russia's position and prestige. Putin knows well that Russia is not the Soviet Union and it does not possess the resources of a real super power but he has been very skillful in exploiting limited resources. With the outbreak of the civil war in Syria, Russia's support for Bashar al-Asad was essentially diplomatic. With China's help it blocked all moves in the Security Council directed against the regime and its atrocities. In the fall of 2015, Putin moved forward by deciding to intervene militarily in order to save Asad from military defeat and dispatch its air force and air defense systems to northern Syria. This presence was thus added to Russia's naval base on the Syrian coast. Russia's military intervention, particularly through its air force, had decisive impact on the regime's success in Aleppo and other parts of northern Syria.

This Russian policy and success was facilitated by the Obama Administration's policy. In the context of a larger policy of reducing American involvement in and commitment to the Middle East, the Obama Administration resolved to avoid „boots on the ground“ and other forms of serious involvement in Syria. In 2011, most of President Obama's senior aides supported the creation of „no fly zones“ of „safe zones“ and other forms of involvement, but the president decided against it. More dramatically, when his own red lines were crossed by Asad who used chemical weapons against his own population, the president decided not to punish the Syrian President. He agreed instead to a Russian mediation that led to Syrian commitment to destroy its own chemical arsenal (as the world found out in 2017, this arsenal was not fully destroyed and was again used against civilians). The Obama Administration's Syria policy has been one of the most controversial aspects of his foreign policy and will likely continue to be debated when Obama's legacy is analyzed and discussed in the future.

The emergence of ISIS and a new terrorist threat

ISIS is essentially an Iraqi organization predicated on a partnership between al-Qaeda in Iraq and elements of Saddam Hussein's regime, but the organization took off in Syria where it excelled in the fighting against Asad's regime. The very name ISIS is an acronym for the Islamic State in Iraq and Syria. The name reflects also a long standing Arab resentment of the Sykes-Picot agreement and the creation of the Arab state system by Britain and France in the aftermath of World War I. Indeed, ISIS obliterated the Syrian-Iraqi border and at the height of its success created a de-facto state, which it named „caliphate“ on both sides of the Syrian-Iraqi border, with its capital in the Syrian city of al-Raqqa. Within a short span of time, ISIS threatened the foundations of the Iraqi state, as well as Jordan and other Arab states. It attracted thousands of volunteers, mostly Arab and Muslims from European countries, many of whom returned to Europe as trained terrorists. The terrorist threat in Western Europe and to some extent in the United State over the past few years is thus a direct result of the Syrian crisis.

Currently, the multinational campaign against ISIS in both Iraq and Syria had significantly reduced the territory the „caliphate“. It is likely to end with the capture of both Mosul and al-Raqqa. When this happens, ISIS will be denied the territorial base and many of the assets it has enjoyed during the mid-years of this decade but will continue to pose a significant terrorist threat globally.

The refugee problem

The Syrian civil war has significantly exacerbated the challenge posed to Europe by waves of refugees from African and Middle Eastern countries. The issue had existed prior to the Syrian civil war, and will continue to pose a significant challenge in years to come, but the waves of refugees from Syria brought the issue to ahead in 2015 – 2016. The issue created serious problems for the European Union as well as for individual member countries and its repercussions could be seen during Brexit, the British, French Dutch and German elections. IT is worth noting that Turkey has used the issue as a point of leverage in its relationship with Europe.

Future prospects

Unfortunately, a political diplomatic solution to the Syrian crisis is not in sight. When Donald Trump was elected as President of the United States, it was widely expected that his foreign policy would be predicated on a „grand bargain“ with Russia. A resolution of the Syrian crisis was to be an important dimension of such a deal. This may or may not have been realistic but the notion of such a bargain had to be shelved due to the issue of Russian involvement in the American elections and the charges of collusion. Trump himself introduced an important change in US policy when in April 2017 he ordered a strike against Assad's air force after yet another use of chemical weapons against civilians. Currently, US troops are directly engaged in the effort to capture al-Raqqa. When this happens, a fresh phase in the conflict will begin as both sides will try to take over the areas liberated from ISIS control. Syria's southern part is another area in which a new wave of fighting is to be expected.

The Miracle of „Silicon Wadi“: How Specific is the Israeli Economic Model?¹

■ RADU CRISTIAN MUȘETESCU

[Academy of Economic Studies, Bucharest]

Abstract

The paper argues that the economic performance of the Israeli economy makes this country a case study with tremendous academic and public policy relevance. Israel could be seen as a classic model of the implementation of the Western receipt for the rule of law, respect for private property and, since the 70s, promotion of the free trade with the rest of the world and support for domestic markets.

Senor and Singer argued that „if there is one story that has been largely missed despite extensive media coverage of Israel, it is that key economic metrics demonstrate that Israel represents the greatest concentration of innovation and entrepreneurship in the world today”². Some accounts place Israel in front of the most acclaimed technological and financial cluster of the Californian Silicon Valley in the United States of America. According to OECD, „the Israeli economy is enjoying its 13th consecutive year of growth, demonstrating remarkable resilience. Increases in output, averaging nearly 4% annually since 2003, have exceeded those of most other OECD countries”³.

When public opinion as well as academia take into consideration the case of Israel, the political conflict with the Palestinians as well the implications for regional and international relations

1 This article is based on a communication presented at the conference „The Burden of History and Geopolitics: Contemporary Israeli Governance”, 28th – 29th of April 2017, organized by the Center for Israeli Studies, The National University of Political Studies and Administrative Studies, Bucharest, Romania;

2 Dan Senor, Saul Singer, *Start-Up Nation. The Story of Israel's Economic Miracle* (New York: Twelve, 2009)

3 OECD Economic Surveys, Israel (January 2016), <https://www.oecd.org/eco/surveys/Israel-Overview-OECD-Economic-Survey-2016.pdf>

Keywords

Israeli; economic freedom; private property; investments

are the top issues. However, there is apparently a background story that is maybe more important, from an academic but also public policy perspective, and that is the impressive economic performance of the Israeli economy. Its technology leadership in the world but also financial innovativeness are massively underrated.

Why Israel is not a case study?

There may be several considerations in explaining why the analysis of the Israel economy is somehow neglected in the academic literature dealing with development. It most probably has to do with a culture of political correctness in the Western academia that deliberately avoids praising Israel as a model of economy and society.

The independence of Israel is a result of an anti-colonial struggle as much as in other parts of the world. But the implant of a „*Western*“ receipt, which fundamentally generated the economic success in the Jewish state, cannot be easily accepted as a receipt for post-colonial development in much of the rest of the world. This is, however, a not so easy to swallow receipt for the elites in the post-colonial states in Asia and Africa, where the liberation from the imperial metropolis has been unfortunately put in the same package with an anti-capitalist agenda. The instinctive moves of these elites have been to control as much as possible their economies and societies, usually to extract personal rents and to eliminate opposition.

It can be argued that Israel could be seen as a classic model of the implementation of the Western receipt for the rule of law, respect for private property and, since the 70s, promotion of the free trade with the rest of the world and support for domestic markets. They are just elements of what could be termed the economic system in Israel. From a political perspective, Israel is a mature and blossoming democracy and this is, again, in sharp contrast with the neighboring region.

The abrupt difference between Israel and the majority of the Arab economies surrounding it may suggest a difference in quality of governance. Ignorance by academia, to say the least, of such a reality may be the result of the outright boycott. The „*Boycott, Divest and Sanctions*“ movement has a significant academic component met in the Western-European and American universities, not to speak about the universities in the less-democratic countries.

Such reasons, if true, are morally wrong and unacceptable from an academic perspective. Facts and figures tell the entire world a story that should not be missed in any country that aspires to become a prosperous, sound and resilient economy and society. The challenge is to explore whether the economic success of this country is specific or can be transferred to other countries. A highly specific experience means that the ability to transfer it somewhere else is minimal while non-specificity would suggest a currency model, possibly to be adopted by other countries attracted by the same results.

Facts and figures that speak for themselves:

With a population of less than 9 million inhabitants, Israel Gross Domestic Product topped 300 billion USD in 2015. This is very close to the size of the economy of the Arab Republic of Egypt of 330 billion USD but with a population of almost 100 million.

Starting from 2010, Israel is a member of the Organization for Economic Cooperation and Development, the club of 35 developed countries with a mature and stable economic governance. The only countries outside the historical North

are, besides Israel, Chile, Korea, Mexico and Turkey. In fact, Israel already graduated in the league of high income countries in 1986.

The usual suspect argument met in popular opinion or in academia is that such performance is related to the massive foreign aid provided by the United States of America and, at one point in the past, by Germany. Not digging too much into the argument about the merits of foreign aid, similar cases of important financial transfers have not generated even close results. This is the case of countries like Egypt, not to speak of the cases like Afghanistan or Iraq. The US foreign assistance to Israel goes primarily to the military sector and usually this would have meant that such a financial transfer should have crowded out the private sector.

According to Dr. Adam Reuter, CEO of Financial Immunities Consulting and the Chairman of Reuter-Maydan Investment House, *„Israel is the world's top exporter of drones; the world's co-leader (along with the US) in the development, manufacturing and launching of small and medium size satellites; the sixth largest exporter of military systems; the 2nd largest cyber exporter“*⁴.

Since 1972 with the listing of Elscint, over 160 Israeli ventures have been listed on NASDAQ, more than any other country outside of the U.S. according to Dan Isenberg (www.economist.com). In fact, there are six more Israeli companies on the NASDAQ than from all of Europe combined. According to the research firm IVC, more than 770 Israeli ventures were acquired in just 10 years (2003 – 2012) for more than 40 billion USD by mainly American companies. This is a massive figure for a state with a population the size of Virginia or New Jersey in the United States or Honduras in Latin America. Israel, a country from the Middle East, is truly in the same category of peers like Switzerland or Austria.

There is approximately one start-up for every 1, 800 Israelis and such a density of new ventures suggest a manifest freedom to incorporate and to implement new ideas and ventures. Israel does not reward the initiation of a business per se (such as European aid schemes sometimes do) and does not reward particular tax or other incentives for individuals to start-up a new venture. Such a policy framework would suggest that the density is, in fact, even more pronounced than in other countries such as the European ones.

According to the website www.startupranking.com, Israel is surpassed only by USA (one start-up per 14, 500 inhabitants) and Switzerland (one start-up per 36.600 inhabitants) according to the number of start-ups per population⁵ at its level of 40.500 inhabitants per start-ups. In Turkey, the figure is one start-up per around 390.000 inhabitants, in Egypt is for more than 237.000 inhabitants while in Romania is around 156.000 inhabitants.

Opinions about present-day Israel business environment

Dan Senor and Saul Singer, in their acclaimed book *„Start-Up Nation. The Story of Israel Economic Miracle“*, cites several business-persons in what regards their qualitative assessment of the Israeli business environment⁶. For example, Google CEO, Eric Schimdt, considered that *„USA is the number one place in the world for entrepreneurs but after the US, Israel is the best“*. Microsoft former

4 Hillel Fendel, „Through War and Peace, Israel's Economy Continues to Soar“ (August 31st, 2014), <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/184595>

5 The website is a platform for advertisement of start-ups. Registration is voluntary and paid for. While this is not an attempt to statistically measure the phenomenon, it is however an image of how active this sector is.

6 Senor, Singer, *Start-Up Nation*

CEO, Steve Ballmer affirmed that „*Microsoft is an Israeli company as much as an American company*“.

Paul Smith, senior vice-president of Philips Medical, had the opinion that „*in two days in Israel, I saw more opportunities than in a year in the rest of the world*“ while Gary Shainberg, VP for technology and innovation at British Telecom, „*there are more new innovative ideas, as opposed to recycled ideas – or old ideas repackaged in a new box – coming out of Israel than there are out of Silicon Valley now*“.

In the „*Ease of Doing Business*“ Report, published by the World Bank in 2017, Israel ranks 52nd, after countries like United Arab Emirate (rank 26th) but in front of Bahrain (rank 63rd), Oman (66th), Morocco (68th), Turkey (rank 69th), Qatar (rank 83rd), Saudi Arabia (rank 94th) or Egypt (rank 122nd). Israel has an impressive performance in what regards strength of legal rights (rank 4th in the world), protecting the rights minority investors (rank 9th in the world) with an outstanding position in extent of ownership and control (rank 4th in the world). The worst quality in the dimension of the business environment deals with taxation (rank 96th in the world), registering property (rank 126th), dealing with construction permits and getting electricity (ranks 71st in the world). Moreover, a certain inefficiency in the law enforcement (time to enforce contracts in the justice system) makes a negative impact on the enforcing contracts dimension (rank 89th).

A certain duality of the Israeli economic system can be perceived as the new and innovative economy operates together with a more traditional and industrial one where local business groups are accused of attempting to capture rents through the policy and institutional framework⁷.

Israeli economy in the international rankings

Israel is a small country with an area of 20, 770 square kilometers. From an economic perspective, it is almost cut from all their neighbors and its only relevant business connection is through air and sea. In a certain sense, Israel was condemned not to become a regional hub for manufacturing or logistics and to focus on research and development or high net value goods (like, for example, diamonds).

According to Global Innovation Index 2017 Report published by INSEAD and Cornell University, Israel is in the top 20 most innovative economies in the world (rank 17th) and it is the fifth non-Western world, after Singapore, Korea, Japan and Hong Kong. The closest economies in the Middle East in the ranking is the United Arab Emirates, on the 35th place, and Qatar, on the 49th. Israel is the only economy in the region which goes in top 10 according to certain pillars of the index (business sophistication and knowledge and technology output). On the other hand, Romania ranks 42nd place (practically the last position in Eastern Europe).

According to the Global Competitiveness Report on 2016-2017, published by the World Economic Forum, Israel ranks 24th, after United Arab Emirates (16th) and Qatar (18th). Saudi Arabia (29th) and Kuwait (38th) come closer even if we may perceive that the energy wealth of these Arab states has played a key role in their rankings as it has allowed them to sponsor the quality of their business environment. Israel is the first in the Global Competitiveness ranking among the oil-importing countries, far away from the next ones (Jordan on 63rd and Morocco on 70th). We can only imagine how recent gas discoveries in the Israeli waters (Leviathan and Tamar gas fields) may impact at their turn the position of Israel in the close future. Romania ranks 62nd, after Vietnam and Colombia and before Jordan and Botswana.

7 Jonathan Nitzan, Shimshon Bichler, *The Global Political Economy of Israel* (London: Pluto Press, 2002)

Maybe the most important aspect of the Global Competitiveness Report is that World Economic Forum places Israel in the 2nd place in the pillar of innovation, the first place being held by Switzerland.

According to the Index of Economic Freedom published by the American Heritage Foundation, Romania and Israel had in 2017 the same score (69.7) and are closely positioned (Israel on 36, Romania on 39). However, there are significant differences among the components of the score. Israel is outperforming at protection of Property Rights, Judicial Effectiveness and Financial Freedom while Romania at Tax Burden, Government Spending and Fiscal Health. Take it simply, war imposes on Israel a public budget burden that down-ranks it to the level of Romania, a country with no security issues at the present. Without such a burden, Israel would have most probably been in the top 10 countries in the world according to economic freedom.

Capital and development

While education and culture are perceived by some observers as definitional for the success of Israeli innovation economy, it must be stressed that another component is also critical in this respect. Access to capital in a pro-market, competitive way, is critical for transforming ideas innovation into technology, technology into capital goods and capital goods into consumer goods. As opposed to the European economies where the vast majority of the capital invested into research and development is usually allocated through state channels, in Israel, like in the United States of America, a true culture of investing into innovation and betting fortunes on technologies that make the final consumer better (and the companies profitable) is paramount.

An almost neglected factor in the same Global Competitiveness Report on 2016-2017 is that venture capital availability in Israel is second to only Qatar in the world, while USA is on the 4th place. In fact, the take-over of Israeli start-ups by American companies or their listing on NASDAQ is a natural consequence of the massive involvement of the U.S. venture capital funds into the technology sector in Israel.

Israel is a powerhouse in the case of Venture Capital. According to the Ernst & Young, there have been 13.1 billion USD invested as venture capital in Israel during the 2006 – 2013 period, well after USA (254.6 billion), European Union (55.4 billion) and China (33.05 billion) but well above other countries. This is a 2% share of the world invested venture capital. According to Heritage Foundation, *„Israel has the world's highest concentration of high-technology start-ups per capita”*⁸.

Israel adopted at one moment an approach in commercial policy which stressed involvement in free trade agreements. It started with the European Economic Communities (1964 and 1975) and culminated with the 1985 Free Trade Agreement with the United States of America. According to Sauer (2012), *„since 1985, several sectors of the economy have been successfully liberalized, helping Israel to become a world leader”*⁹.

So the core economic argument in the case of economic performance of Israel consists in its core focus on the protection of private property and the promotion of free exchange relatively soon, well before the globalization decade of the 90s.

8 Institute for Economic Freedom, Heritage Foundation, „Index of Economic Freedom 2017”, <http://www.heritage.org/index/country/israel>

9 Bycorinne Sauer, „Israel's Economic Miracle: Where do we go now?”, Jerusalem Post, April 25, 2012, <http://www.jpost.com/Features/In-Thespotlight/Israels-economic-miracle-Where-do-we-go-now>

Other explanations advanced in order to explain the Israeli economic performance

We may advance the paradox that a state which has a massive defense budget but still retains the market economy approach has to divest from redistribution programs in order to avoid suffocating the economy. Such a constraints may limit the welfare programs that so much distorts the economy. Israel does not impress by allocation of public resources towards education or research among the OECD countries.

The constant and massive security challenge for the state of Israel made the society the pioneer in employing military and defense technology, which at its turn, generated an abrupt learning curve that supplied knowledge that could be patented. The French weapons embargo of 1967 pressed Israel even more towards the United State of America and the openness of the American economic system.

Israel as a frontier society

Israel has proven that it is a resilient society as it succeeded in insuring economic performance even in times of war and internal security challenges¹⁰. From this respect, it is a glimpse of the future society all over the world. Maybe one of the most relevant concepts that could be advanced is the one of the „*frontier society*“ (a term long ago used in the case of USA, for which Israel is some kind of Wild East). Such a term implies a bad publicity in popular but also academic press but which, according to some accounts, generated the culture of contemporary America. Individualism, respect for property rights, resilience towards violence, self-reliance but also exploration, entrepreneurship are among the traits promoted by such a society¹¹.

In fact, numerous accounts point to the cultural dimension of the Israeli society as being defining for its economic performance and ability to innovate. The so-called „*chutzpah*“ attitude has been encouraged by „*a healthy cynicism for authority is encouraged*“¹². It is argued that a culture that challenges authority and does not accept failure is critical to innovation.

Conclusions

Israel is a case study with tremendous academic and public policy relevance. The core argument of this paper is that the Israeli economic system combines an unique set of private property protection, freedom in the participation of the global economy and a tremendous access to the capital available for investments in new ventures. The receipt for such a success is not unique and may be replicated anywhere where observance of individual and collective property rights are welcome.

10 Fendel, *Through War and Peace*

11 Dan Illouz, „Zionism and Capitalism: The Quest for Freedom“ (November 31st, 2013), <http://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Zionism-and-capitalism-The-quest-for-freedom-332545>

12 Omar Tellez, „Chutzpah Lessons from the Israeli Startup Scene“ (2015) <https://techcrunch.com/2015/03/22/chutzpah-lessons-from-the-israeli-startup-scene/>

REFERENCES

1. Fendel, Hillel, „Through War and Peace, Israel's Economy Continues to Soar”, August 31st, 2014, <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/184595>
2. Illouz, Dan, „Zionism and Capitalism: The Quest for Freedom”, November 31st, 2013, <http://www.jpost.com/Opinion/Columnists/Zionism-and-capitalism-The-quest-for-free-dom-332545>
3. Nitzan, Jonathan and Shimshon Bichler, „*The Global Political Economy of Israel*”, Pluto Press, London, 2002
4. Sauer, Bycorinne, „Israel's Economic Miracle: Where do we go now?” Jerusalem Post, April 25, 2012, <http://www.jpost.com/Features/In-Thespotlight/Israels-economic-miracle-Where-do-we-go-now>
5. Senor, Dan and Saul Singer, „*Start-Up Nation. The Story of Israel's Economic Miracle*”, Twelve, New York, 2009
6. Tellez, Omar, „Chutzpah Lessons from the Israeli Startup Scene”, <https://techcrunch.com/2015/03/22/chutzpah-lessons-from-the-israeli-startup-scene/>
7. The Economist, „Israel's economic miracle: Dan Isenberg makes some pointed criticisms of Start-Up Nation”, April 19th, 2011, http://www.economist.com/blogs/schumpeter/2011/04/israels_economic_miracle
8. Cornell University, INSEAD, World Intellectual Property, „*The Global Innovation Index 2017*”, http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2017.pdf
9. Ernst&Young, „Back to Reality. EY Global Venture Capital trends”, 2015, http://media.hotnews.ro/media_server1/generic_file-2016-05-5-20976299-0-report-global-venture-capital-trends-2015.pdf
10. Institute for Economic Freedom, Heritage Foundation, „*Index of Economic Freedom 2017*”, link: <http://www.heritage.org/index/country/israel>
11. OECD Economic Surveys, Israel, January 2016, link <https://www.oecd.org/eco/surveys/Israel-Overview-OECD-Economic-Survey-2016.pdf>
12. World Bank, „*Doing Business 2017. Equal Opportunity for All*”, <http://www.doingbusiness.org/~media/WBG/DoingBusiness/Documents/Annual-Reports/English/DB17-Full-Report.pdf>
13. World Economic Forum, „*The Global Competitiveness Report 2016 – 2017*”, http://www.iberglobal.com/files/2016-2/GCR2016-2017_FINAL.pdf

Current Perspectives on Israeli-Palestinian Conflict¹

■ ANA-MARIA BOLBORICI

[Transylvania University of Brasov]

Abstract

The paper focuses on the issue of the Israeli-Palestinian conflict, on the possible implications in solving the conflict by the European Union, who has played a significant role in the context of the Middle East Peace Process. This paper presents a series of conclusions regarding the chances of being peace between Israeli and Palestinian in a frame of a bi-national state or a single democratic state or two-state solution and to explain if the EU has the necessary and sufficient skills regarding the mediation/resolving the Israeli-Palestinian conflict. The conclusions of the paper are based on the responses from one survey conducted on 25 respondents, most of them being special training on the Middle East region problems.

Keywords

Israeli-Palestinian conflict; peace;
Middle East; European Union

Introduction¹

In preparing this analysis I used it as study material some received answers to a questionnaire from a number of 25 respondents who come from different socio-geographic areas, who are special training, but different, focused mainly on the Middle East region problems.²

The questionnaire applied to the respondents included the following three questions: 1. Taking as reference the current situation in the Middle East, what you consider that depends on the chance of concluding Israeli-Palestinian conflict in a positive way (for both parties)? a) by the active involvement and coordinated of the major international actors [eg the Quartet for the Middle East (US, EU, Russia and UN)]; b) by co-operation/involvement of third countries interested in peace and stability in the region?; c) by developing a culture of responsibility (accountability) at

1 This article is based on a communication presented at the conference „The Burden of History and Geopolitics: Contemporary Israeli Governance”, 28th – 29th of April 2017, organized by the Center for Israeli Studies, The National University of Political and Administrative Studies, Bucharest, Romania.

2 Ana-Maria Bolborici, *Diplomația Uniunii Europene și criza din Orientul Mijlociu la începutul secolului al XXI-lea* (Iași: Institutul European, Colecția: Studii strategice și de securitate, 2016). For more details see Chapter 6, p. 243.

the regional level involving both the Israelis, the Palestinians and the neighbouring Arab states (as well the Arab League) to pacify the region?; d) by compliance and implementation of the agreements already reached between the two sides?; e) other factors/conditions; 2. Which of the three options you think should be the key to solving the Israeli-Palestinian conflict?; a) a bi-national state?; b) a single democratic state?; c) two-state solution (Israel and Palestine)?; 2. Do you consider that the EU has the necessary and sufficient skills regarding the mediation/resolving the Israeli-Palestinian crisis?

The percentage on how respondents answered to the first question: 15 respondents have chosen variant a), 11 respondents variant b), 15 respondents of variant c), 11 respondents of variant d), 13 respondents variant e); of the total of 25 respondents, 7 were appreciated as valid all five.

Analysing the answers of respondents, in particular, while the variant a) have specified punctually the members of the Quartet for the Middle East, there were respondents who wanted to emphasise that „USA only“ plays an important role in the conflict, others stating that it is important „especially the United States as well others actors“.³

From the same information, it resulted that 15 respondents assessed as particularly important the role of the Quartet in resolving the Israeli-Palestinian conflict, more than one said that this international body should impose to the parties the solution/the Roadmap as the only chance for peace in region. There have been respondents who contrary, emphasised that no one can impose a solution, more third parties (eg. Egypt, Jordan and Turkey) should have a positive role in supporting Israel and the Arab leaders, including Palestinians to achieve a stable and lasting agreement.

To the second question, respondents answered either punctually or have given a possible answers while providing additional explanations and evidence; thus, for the variant a), was two responses registered as favourable, for the variant b), 3 answers and for the variant, c) 23 responses.

Of all the interviewed persons a number of 13 respondents, besides marking the considered most suitable variant have provided several explanations subsidiary; as follows: somebody proposes the solution of coexistence of the two states (Israel and Palestine); other respondent consider that the variant c), would be appropriate in the future, but for now, it requires an Egyptian control of Gaza and in the West Bank one Jordanian; categorically, another respondent explains that no solution is possible as long as Israel's existence is denied.

The analysis results to the question number 2, shows that 23 respondents gave a favourable response to the proposed solution variant c), two-state solution, respectively the Israeli-Palestinian coexistence, 2 expressing the option for variant a), 3 respondents have chosen variant b).

At the third question respondents answered as follows: 7 respondents appreciated that the EU has the necessary and sufficient skills in mediation / resolving the Israeli-Palestinian crisis, while 9 respondents responded negatively.

Some of the comments of the respondents attached responses to the question 3, stressing that: „the EU has competencies, but does not have the necessary influence“; or, the EU could not be efficient on their own and therefore considers that it should join in a common effort near the USA and other nations, although the leading role in resolving the conflict lies to the Israelis and Palestinians.⁴

³ Bolborici, *Diplomația Uniunii Europene*, 249. Comments have been taken from the answers of the respondents.

⁴ Bolborici, *Diplomația Uniunii Europene*, 255.

Another respondent consider that it is possible that the EU to have those necessary abilities (and if there is, in his opinion these „are hidden“), which can be developed over time, although the reality of last few decades has shown that every European initiative in this area failed; the EU has in question skills but they are limited, has competence, the means and know-how needed, but not holds the tools and the necessary power in mediating the Israeli-Palestinian conflict and unlike the United States (who are most influential actors in the conflict); on the other hand, somebody gives a negative response to its arguments emphasising that the EU „is not a real political power“, by missing an efficient common foreign policy, and with regard to the role that it plays in the Middle East, it is limited mainly to trade and humanitarian action and stressing that „EU is unhelpful in the peace process“ from the Middle East; „the EU can be a credible and effective mediator if politically will want to do this. Until now the political initiatives have been modest, even though financial support has been extremely consistent and generous“, the EU could provide support „when it comes to the settlements, refugees, security and financial compensations“.⁵

One of the respondents is convinced that the EU is unable to settle the first stage of the conflict and the EU should become involved in the second phase, to support humanly and financial the new administrative structure, in facilitating the transition towards democracy.

Another respondent underlines that the EU's role is not so important in the region and for this reason, it can not influence the conflict resolution because it does not want to follow the political line drawn by the United States and the EU Member States do not share the same point of unified view regarding the Middle East peace process and concludes that the role of Europeans is currently payer, not player.

In an optimistic note other respondent consider that over the years the EU has proved more expertise in actions of peace-building than in actions of peace-making, but regarding the ability of mediation and foreign policy in general, EU is still emerging but with chances to be developed over time.

Conclusions

Referring to the situation in the Middle East, the chance of concluding Israeli-Palestinian conflict depends largely by understanding the need of promoting and developing a culture of responsibility at regional level which means commitment in joint actions, between all sides: the Israelis, the Palestinians and their Arab neighboring states, that could lead to a regional political balance so needed.⁶

Strengthen of such a culture, which primarily directs both parties of this conflict secular towards more responsibility of the vertically, starting from the elites and finishing with the most deprived social categories, certainly would lead to a increase awareness of the importance of mutual assistance, which in turn, in the medium-term, would foster reconciliation between Israelis and Palestinians and thus, in the alternative, between Israelis and the Arab world.

Admitting the assumption that the contemporary world is a structure becoming more obvious pluricultural and given the intercultural and the multi-cultural perspective on society based on the inclusive approach, concerning the Israeli-Palestinian conflict, I think in time it would be plausible to assist to a symbolic and also formal recognition of the ethnocultural communities, of the specific

5 Bolborici, *Diplomația Uniunii Europene*, 256.

6 Bolborici, *Diplomația Uniunii Europene*, 265.

rights harmonized which can be translated into a peaceful coexistence and mutually accepted and agreed.

The relaxing of the eastern region have chances to be achieved if are fulfilled a few mandatory conditions, such as: a greater involvement of the Israeli and the Palestinians leadership in direct talks, changing the mentality of the two parties, completing the process of colonization by Israel, the intra-Palestinian reconciliation etc.

Should be noted that a major threat to the unity and cohesion of the Palestinian entity is the latent conflict between Hamas and the Palestine Liberation Organization, a situation which is reflected by polarizing from territorial point of view of the Palestinians people and politically, which leads us to the inference that actually is a chance that the Palestinian State to be able to obtain independence, but with certain limitations, who might translated into absence of a territorial control and the full judicial review on the Gaza Strip.

Another precondition and also priority, in my view, as well as in the interviewer from the conducted survey, it would have to be respecting and implementation of the all agreements agreed and concluded by now.

Not in the least, is important the cooperation and the involvement of interested third parties which want to establish a comprehensive and lasting peace in the region; the political future of all beeing particularly important both in terms of the architecture of regional security, but also in terms of impact which they will have on Israeli-Palestinian relations.

Once satisfied all these conditions the ending of the Israeli-Palestinian conflict depends on (almost exclusively) the courage and the political will of the two entities, the compliance commitments by developing existing partnerships and assuming new responsibilities that are important to be imposed in this effervescent region.

Focusing our attention on the variant agreed by respondents regarding the most suitable solution to resolving the Israeli-Palestinian conflict, it is noted that most of them have accepted the two-state solution.

With reference to the third question, from the questionnaire, I appreciate that how respondents felt to answer didn't surprise me, if we consider the manner in which public opinion, media generally has reflected the situation in the region; thus, most of the respondents said that the EU does not have the necessary skills and sufficient mediation/settlement of the Israeli-Palestinian crisis and though only one respondent affirm that the EU is seen as a payer, not a player, essentially all each other's respondents comments led the same shade of pessimistic conclusion.

The daily reality, which describes the regional painting of the Middle East, is proving stronger than the speeches, commitment and optimism displayed either by the most important leaders of the international community, either by leaders of the states which are directly involved in this contagious conflict for the whole Oriental region and not only.

The continuation of the terrorist attacks in Gaza followed by the immediate Israeli reactions, the terrorist attacks in the region and throughout the world and so on, are just a few realities of the moment which strengthen our belief that almost nothing has changed in the oriental landscape and perhaps this situation will maintain it on short and medium term.

In conclusion, I consider as being valid the appreciation that beyond the direct involvement and active participation of international actors, the regional support for a peaceful settlement of the Israeli-Palestinian conflict, the international community's support for the economic development of the future Palestinian state and for creating the institutions a state of law, the sincere desire of the parties to reach an agreement and to negotiate directly is a sine qua non condition.

The Israeli-Palestinian conflict with a long history characterised by violence almost permanently remains in the 21st century a nodal conflict, located at the junction interests of the Western world with the Muslim-Jewish one.

REFERENCES

1. The answers to the applied questionnaire by Delphi method represent the main „bibliography” which offers me some different points of view in the paper analysis.
2. Ana-Maria Bolborici, *Diplomația Uniunii Europene și criza din Orientul Mijlociu la începutul secolului al XXI-lea* (Iași: Institutul European, Colecția: Studii strategice și de securitate, 2016)

How natural disasters affect citizens' political attitudes?

Case of Georgia 2012 parliamentary election

■ NINO MACHURISHVILI

[Ilia State University, Georgia, Tbilisi]

Abstract

This paper is a part of research about evaluation natural disasters influence on citizens political attitudes reviewing Georgia 2012 parliamentary election case – election result in the eastern part of Georgia, taking into consideration 2012 summer flood, which preceded voting in four districts of Kakheti.

Paper aim is to answer theoretically and empirically important question: How social welfare is related to the district-level election outcomes.

Theoretical framework is a theory of retrospective voting. Research is based on a qualitative research methodology, basic methodological approach being the method of case study. In the frame of the research two alternative hypothesis are tested. Present paper will contribute to the academic debates around the issue of citizens retrospective voting.

Keywords

Election Results; Material
Deprivation; Natural Disasters

1. Introduction

This paper contributes to better understanding of voters' political behavior. Existing materials study citizen's political attitudes in India and Pakistan, where floods and earthquakes preceded election, also, in democratic countries – in USA. Natural disaster preceded 2012 parliamentary election in the eastern part of Georgia, Kakheti region. Four districts – Gurjaani, Telavi, Lagodekhi and Kvareli were damaged by floods. Research subject is the evaluation of the natural disasters impact on October 2012 Georgia parliamentary election results.

Research aim is not to explain whether election caused or not the shift of the political regime or met the expectations of the society. Taking into consideration the fact, that in contemporary history of independent Georgia, since 1991, 2012 parliamentary election was the first case, when government was changed through the election and acting authority let to the oppositional political force come in power, it is important to analyze preconditions for this issue. Analyzing the election results taken from the Georgia election portal database,¹ research aim is to prove posi-

¹ Georgia Election Portal (GEP). <http://data.electionportal.ge/en/> Accessed on Feb. 06, 2017. GEP was created by Jumpstart

tive correlation between election results from the four districts of the eastern part of Georgia and floods.

As for the methodology, research aim is to answer theoretically and empirically important question: How social welfare is related to the district-level election outcomes. Methodological restriction of the research is that, does not evaluate thoroughly the factors, like population ethnicity, religion, education level; only focuses on damage and paid compensation linkage with the election results.

Basic methodological approach is a case study, although the paper is based on some quantitative data, methodologically it is a qualitative research. Research chronological boundary is pre – election period in Georgia, July 2012 – October 2012. In addition to the above methodological bases, for the data analysis the following techniques will be used: analysis of primary sources of Georgia election portal database, international organizations evaluation document analysis, content analysis of scientific literature about theoretical framework and concrete case.

This part of paper also presents main definitions and basic theoretical assumptions of the relationship between natural disaster, government response and election results focusing on the level of citizen's material deprivation.

Theoretical frame is the theory of retrospective voting, according to which: Negative income shocks increase citizen's willingness to participate in rebellion, which in turn creates incentives for politicians to democratize and provide public goods in order to avoid paying the costs of repression. This theory helps to explain acting government decisions while paying compensation and foreseeing benefits for a damaged region population. Retrospective voting theory presumes that people are more concerned with policy outcomes than policy instruments.

The responsibility hypothesis implies that the voters hold the government responsible for the state of the economy. Taking into consideration the abovementioned fact, research is based on main theoretical assumptions:

H₁. Compensation paid by the government after floods, during the pre – election period, influenced election results in the proper election districts.

Taking into consideration political situation in Georgia, it is possible to form and test alternative hypothesis:

H₂. Government less effective actions and promise of the oppositional political force leader to the electorate of a damaged region, that amount allocated by him for the consequences of a disaster would be more than double of allocation made by the government, influenced election results.

Level for the analysis is district-level society.

For the research purposes, *income should be considered as an index of an individual's ability to consume commodities; each unit of income represents a different bundle of commodities that a person is able to consume.*²

The paper is divided into three parts: theoretical and empirical parts and discussion of research results. In the theoretical part the content from academic sources will be reviewed and hypothesis will be formulated; the empirical part of the research will be dedicated to case study; the final part of the research is conclusion, where according to the processed data, hypothesis would be confirmed or rejected.

Georgia for the National Democratic Institute (NDI) with the support of the Swedish International Development and Cooperation Agency (SIDA). The purpose of the portal is to make voter's list and election data more accessible

2 Shlomo Yitzhaki, „Relative Deprivation and the Gini Coefficient,” *The Quarterly Journal of Economics*, 93 (1979): 321 – 322.

2. Explanation citizens' political behavior

Study on citizen's political behavior is an important issue in social sciences. Factors, influencing voters decisions, may be grouped in several directions: Similar to all other types of information, public opinion polls can influence public opinion. There exist two hypotheses to understand how polls affect public opinion: the bandwagon and the underdog effect. *The bandwagon effect claims that voters "jump on the bandwagon," which means that if a party is gaining in the polls, the party will gain additional support from the voters, and vice versa if the party is losing in the polls. The underdog effect suggests that if a party is losing in the polls, the party will gain some sympathy votes to offset this loss.*³

In addition to factors, such as political force's election programs, geographic and ethnic factors, natural disasters, which precede voting and government response influence citizen's electoral decisions as well. Those factors are taken into consideration by the oppositional political force while forming their pre – election program. Electorate may punish or trust the acting government, taking into consideration how effectively the government settle the results of natural disaster, also, if citizens face material deprivation, they may vote against acting government.

Natural disasters have been found to be determinants of both economic growth and violent conflict. Less is known about whether they affect how citizens vote in competitive elections. *By employing seismic data as an instrument, it is established that the relatively strong impact of geophysical disasters is causal.*⁴

Natural disasters may lead to the deterioration of economic conditions and challenge material deprivation for individuals. Economic conditions shape election outcomes in the world democracies. Good times keep parties in office, bad times cast them out. *The strong findings at the macro level are founded on the economic voter, who holds the government responsible for economic performance, rewarding or punishing it at the ballot box. Although voters do not look exclusively at economic issues, they generally weigh those more heavily than any others, regardless of the democracy they vote in. Hypothesis may be stated as follows: The citizen votes for the government if the economy is doing all right, otherwise, the vote is against.*⁵

Studies show, that the number of natural disasters is found to have a negative association with leader tenure in autocracies, but a positive one in democratic countries. Their explanation is that: *Democracies invest more in preventive measures, which limit the number of fatalities, since democratic leaders need to be supported by wider segments of the population.*⁶

As scientists mention, government change is more likely after hydrological and geophysical disasters, but not after biological or meteorological disasters. Geophysical disasters are ultimately caused by tectonic forces beyond the control of even the most ambitious government. Hence, a potential explanation for the pattern is that disasters with a stronger exogenous component may have a stronger effect on the likelihood for government change.

Important question is about the effect of natural disasters in countries with weak and strong governments. *One aspect of government strength that merits investigation is whether or not the government is formed by a coalition of parties.*

3 Jens O. Dahlgaard, Jonas H. Hansen, Kasper M. Hansen, Martin V. Larsen. „How are Voters Influenced by Opinion Polls? The Effect of Polls on Voting Behavior and Party Sympathy,” *World Political Science*, 12 (2016): 283.

4 Pelle Ahlerup, *Natural Disasters and Government Turnover* (Centre of Globalization and Development, University of Gothenburg, Working Papers in Economics, 2013), 8.

5 Michael Lewis – Beck, Mary Stegmaier, “Economic Determinants of Electoral Outcomes”, *Annual Review of Political Sciences*, 3 (2000): 183.

6 Ahlerup, *Natural Disasters*, 2.

It is not clear a priori whether coalition governments are more likely to be voted out of office when a natural disaster strikes. The need for budget agreements that please parties with different agendas suggests that coalition governments may spend less on disaster prevention. Coalition governments could also be less decisive in their post – disaster actions due to internal disagreement. On the other hand, more parties in the government means that it is less clear who is responsible and who is to blame for lack of preparations or relief to affected individuals and regions. Government change is a less likely in democratic countries.⁷

It is considered, that political context affects the relationship between economic perceptions and vote intention. *Election results reflect the voter's experience with economic reforms: those who benefited from the reforms vote for the right wing pro – reform parties, whereas those who have become worse off, vote for the left wing parties.⁸*

Aside from the clarity of responsibility and the governing party target size, the effects of economic conditions also should be mediated by the clarity of available alternatives, share important assumptions regarding the relationships among economy, political context, and government support. *Specifically, voters are purposive agents who seek to assign credit and blame for economic performance to incumbents. Moreover, the political context is a constraint on individual voter's choices and thus seek to model the interactive relationship of economics and politics on support.⁹*

Studies give explanation of inequality, which emerges as a crucial determinant of political instability as it encourages the rich to contest power in democracies, often encourages social unrest in nondemocratic societies, therefore, democracy is more likely to be consolidated, if the level of inequality is limited, *whereas high inequality is likely to lead to political instability either in the form of frequent regime changes or repression of social unrest.¹⁰*

3. Political system description in Georgia

After Georgia declared independence in 1991, the following elections were held: 6 presidency, 8 parliamentary, 5 local, 7 Adjara High Council elections, also, one referendum and 2 plebiscites.¹¹

During 1990 – 2012 Georgians participated in eight parliamentary elections (including the parliament, whose authority was terminated in November 2003), but only three of them followed by the change of government (1990, 2004 and 2012). As a rule, the ruling party holds the majority in parliament. Since 1990, parliamentary elections were peaceful, however, frequently were boycotted (1990, 1992, 1995, 2008); the system was not perfect, and the results were falsified.

According to the Constitution of Georgia, adopted on August 24, 1995, Article 49, First Part, the Parliament of Georgia shall consist of 77 members of the Parliament elected by a proportional system and 73 members of Parliament elected

⁷ Ahlerup, *Natural Disasters*, 6 – 7.

⁸ Jan Fidrmuc, *Economics of Voting in Post-Communist Countries* (Electoral Studies in Press, 2000), 1.

⁹ Christopher J. Anderson, *Economic Voting and Political Context: a Comparative Perspective* (Electoral Studies in Press, 2000), 155 – 156.

¹⁰ Daron Acemoglu, James A Robinson, "A theory of Political Transitions," *The American Economic Review*, 91 (2001): 957

¹¹ Georgia Central Election Commission webpage, accessed on March 20, 2015.

<http://www.cesko.ge/files/TEA/archevnebisistoria/geohistory.pdf>

<http://cesko02-01.itdc.ge/ge/proaqtiuli-gamoqveyneba-251-ge>

by a majority system for a term of four years on the basis of universal, equal and direct suffrage by secret ballot. 77 seats are allocated proportionally under the party – list contest among political parties and election blocs, which clear 5% threshold.¹²

*Becoming a dominant political party in Georgia required access on distribution of patronage and administrative resources. Social landscape in Georgia is very specific. Society division is according to generations, education, language knowledge (Russian vs English), attitudes towards Soviet past and not by the classes or economic categories. Political parties fight for their identity, because electorate identifies them with the leader and not with the political course. United National Movement supporters were citizens with secondary education and living in provinces (especially in Samegrelo and Samtskhe-Javakheti regions).*¹³

The years of partly free political regime, as defined by the Freedom House, did not allow free and transparent democratic elections to take place in Georgia, to understand electoral preferences and behavior.

4. Overview of natural disasters chronology, its impact and government response

Severe storms swept through eastern and southern Georgia on July 19, 2012, damaging the homes and agricultural lands of over 25,000 households. While the affected regions are highly vulnerable to natural disasters, such as flash floods, droughts, hailstorm, strong winds and earthquakes – the severe storms and flooding of July 19th, proved significantly more damaging than usual storms.

The most affected municipalities in Kakheti were Telavi, Gurjaani, Kvareli and Lagodekhi municipalities. The storm affected 14 settlements in Telavi, 10 settlements in Gurjaani, 6 settlements in Kvareli and 5 settlements in Lagodekhi.

In response to this disaster, the Georgian Government declared Kakheti a Level 2 emergency as the level of damage caused by the disaster required national government and its assets to aid in the response operations and implement emergency measures.

The economic impact, including physical damage and financial loss, was significantly high, amounting to 202.3 Million GEL (USD 123 Million).

Recovery plan was proposed to guide the development and prioritization of short, medium and long-term recovery actions that can help foster development and minimize the threat of long-term development setbacks due to natural disasters.

Daron Acemoglu and James A. Robinson allocate two groups of agents: the poor and the rich (the elite) and two types of political state – democratic or non-democratic. *In a democracy, the median voter sets the tax rate, and because the poor are more numerous, the median voter is a poor agent. In a nondemocratic regime, taxes are set by the rich. When the political system is nondemocratic, the poor can attempt a revolution, and the elite decide whether to establish democracy. When the system is democratic, the rich can mount a coup. The level of income in this economy is stochastic, and the opportunity costs of coups and revolutions change with income.*¹⁴

12 The Constitution of Georgia. Adopted on August 24, 1995. According to the amendments of February 23, 2005, N 1010. Article 49, Part 1.

13 Stephen Jones, *Georgia: A Political History Since Independence* (Centre of Social Sciences, 2013), 162.

14 Acemoglu, Robinson, *A theory*, 940.

The idea that natural disasters increase the risks of rebellious behavior has broad empirical support. *But the claim that an observed positive relationship between natural disasters and governance provides evidence for opportunity-cost mechanisms, requires that disasters primarily impact citizen behavior (and therefore politician's incentives) through the economic channel. Correlations between disasters and conflict (or democratization) by themselves provide little direct evidence on the mechanism.*¹⁵

Data of 2008 and 2012 Georgia parliamentary election results show, that for 2008 proportional election, on district level, the political party, which took the first place, was "National Movement". As mentioned, "National Movement" supporters were citizens living in Samegrelo and Samtskhe – Javakheti regions. Comparing 2008 and 2012 election results in Samegrelo – Zemo Svaneti, National Movement supporter number declined by 8 – 13% (on proportional and majoritarian level), but the winner majoritarian candidate was from "National Movement", in Samtskhe – Javakheti region declined by 15 – 18 %, but still the winner political force on both levels was "National Movement".

As for the four districts, affected by the natural disaster, in Telavi, "National Movement" supporter number declined by the 15 – 16%, in Gurjaani 20 – 20%, in Kvareli 12 – 18%, in Lagodekhi 9 – 7%, though except Telavi, the winner political force on both level was "National Movement". Finally, votes received by the National Movement in Kakheti was 47.02%, which is 1% less then votes received by the "Georgian Dream" coalition.

Received votes in Kakheti's three other districts were distributed as follows: in Akhmeta "National Movement" support declined by the 23 – 33%, in Dedoplistskaro 11 – 14%, in Signaghi 22 – 18%, but in Dedoplistskaro on the majoritarian level the winner candidate was from the National Movement.

As mentioned above, in Georgia electorate identifies political parties with a leader and not with a political course. Taking into consideration this fact, western part of Georgia, especially Imereti region, where oppositional party leader was born, supported "Georgian Dream" coalition. In Imereti region on proportional level "Georgian Dream" received 57.87% of votes and "National Movement" 37.47%. On majoritarian level from Imereti 12 districts only 8 of them (Baghdadi, Chiatura, Kharagauli, Kutaisi, Samtredia, Tkibuli, Zestaponi, Sachkhere) were won by the "Georgian Dream" coalition; in Sachkhere district, where Bidzina Ivanishvili – "Georgian Dream" coalition leader was born, the majoritarian candidate from his party received 92.66% of votes, only four districts (Khoni, Terjola, Tskaltubo, Vani) were won by a candidate from the "National Movement".

To summarize 2012 election results for the rest regions of Georgia – Adjara, Guria, Shida Kartli and Tbilisi were won by the "Georgian Dream" coalition, while Kvemo Kartli, Racha – Lechkhumi, Samtskhe – Javakheti were won by the "National Movement".

According to the existing studies about 2012 Georgia parliamentary election, the regions with the highest and the lowest deprivation levels were likely to prefer the "Georgia Dream" Coalition, while those regions with medium deprivation level tended to vote for the United National Movement. On the other hand, *when the deprivation levels reach a certain threshold the voter's frustration might be the dominant cause of electoral outcomes*¹⁶

15 Christine C. Fair, Patrick M. Kuhn, Neil Malhotra, Jacob N. Shapiro, How Natural Disasters Affect Political Attitudes and Behavior: Evidence from the 2010-11 Pakistani Floods, (Version July, 2013), 2.

16 Alexi Gugushvili, *Material Deprivation and the Outcomes of Elections* (Center for Social Sciences, Applied Social Science Program, Working Paper, 2012), 13.

Should be considered Georgian media assessment of pre – election period. As one of the credible on-line media source mentioned, *relief efforts in response to substantial damage inflicted by the hailstorm and flooding of 2012 July, turned at the time into one of the major campaign issues for political groups ahead of the October 1 parliamentary elections. Ivanishvili – led “Georgian Dream”, that at the time was in opposition, vowed to compensate “fully” for the lost crops in case of victory in the elections. At the time, the previous government amended the 2012 state budget and allocated GEL 50 million for immediate relief efforts. After winning elections, Ivanishvili said in October that he would use his own money to provide promised compensations if state funds were not sufficient for this purpose.*¹⁷

Conclusion

The aim of this paper was to evaluate natural disaster impact on citizen's political behavior. The final part of the research will be devoted to the discussion of the research results. Summarizing task structurally will be divided into two parts: The first part will summarize theoretical conclusions, the second part will generalize political processes.

Taking into consideration the research results, towards verified hypothesis, several theoretical conclusions can be made:

Theory of retrospective voting properly explains Georgia 2012 parliamentary pre – election period. Government during pre – election period allocated compensation and developed long – term rehabilitation plan for disaster – affected citizens to reduce negative income shock, to avoid citizens voting against the governing political party, in order to avoid price for repression.

This is evidenced by the analysis of “National Movement” votes from the regions, also, may be considered relevant for the explanation of the research hypothesis retrospective voting theory, because, citizens voted for and against the governing party taking into consideration economic conditions.

As for the conclusion of the empirical part, several considerations can be developed:

Taking into consideration election results, hypothesis, according to which compensation paid by the government after floods during pre – election period influenced election results in the appropriate election district, may be admitted verified; comparing the election results from the four affected districts with other parts of the country, in Kakhetian four districts, votes of “National Movement” supporters were decreased least of all.

The second hypothesis, according to which, government less effective actions and promise of the oppositional political force leader to the electorate of the affected region that the amount allocated by him for the consequences of disaster would be more than double of the allocation made by the government, influenced election results, could not be falsified or verified due to the lack of quantitative data, especially, considering the fact, that after winning the elections, the leader of the “Georgian Dream” partially changed his pre – election promise.

Summarizing the research results, one of the assumption about economic determinants of electoral outcomes should be considered, according to which, *the world over comes from the economic responsiveness of the electors, the individual voters. Citizen dissatisfaction with economic performance substantially increases the probability of a vote against the incumbent. Opinion about economic*

¹⁷ Civil Georgia webpage, <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=25663&search=> accessed on March 20, 2015.

*performance – satisfied versus dissatisfied – can alter dramatically from one election to the next, whereas party identification and other long-term forces change little. Thus, the fall of a government is more likely to come from a shift in economic evaluations than from a shift in party attachments.*¹⁸

Finally, this study examined issue of the citizen's political behavior through the analysis of only material deprivation caused by the natural disaster that, hopefully, will encourage scientific debates.

REFERENCES

1. Yitzhaki Shlomo. Relative Deprivation and the Gini Coefficient. *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 93, no. 2, May, 1979
2. Dahlgaard Jens Olav, Hansen Jonas Hedegaard, Hansen Kasper M., Larsen Martin V. How are Voters Influenced by Opinion Polls? The Effect of Polls on Voting Behavior and Party Sympathy. *World Political Science*, vol.12, no. 2. November, 2016
3. Ahlerup Pelle. Natural Disasters and Government Turnover. Centre of Globalization and Development. University of Gothenburg. Working papers in economics No 554. February, 2013
4. Lewis – Beck Michael, Stegmaier Mary. Economic determinants of electoral outcomes. *Annual review of political sciences*, vol. 3. 2000
5. Fidrmuc Jan. Economics of voting in Post-Communist countries. *Electoral Studies* In press. 2000
6. Anderson Christopher J. Economic voting and political context: a comparative perspective. *Electoral Studies* In press. 2000
7. Acemoglu Daron; Robinson James A. A theory of political transitions. *The American Economic Review*, vol. 91, no. 4, September, 2001
8. Jones Stephen. Georgia: A Political History Since Independence. Centre of Social Sciences. 2013
9. Fair Christine C; Kuhn Patrick M; Malhotra Neil; Shapiro Jacob N. How Natural Disasters Affect Political Attitudes and Behavior: Evidence from the 2010-11 Pakistani Floods. Version July 27, 2013
10. Gugushvili Alexi. Material Deprivation and the Outcomes of Elections. Center for social sciences. Applied social science program. Working paper. October 2012
11. Lewis – Beck Michael; Stegmaier Mary. Economic Determinants of Electoral Outcomes. *Annual review of political sciences*, vol. 3. 2000

¹⁸ Lewis – Beck, Stegmaier, *Economic Determinants*, 211.

Europa secolului al XXI-lea: între secularizare și creștinism

■ CORNELIA DRUGESCU-CIUTA

[University of Bucharest]

Abstract

There are numerous authors who talk about the European secularization of the 21st century, about a clear distinction between the Church and the State. However, the present article provides some empirical arguments which support the connection that still exists between the Church and the State. Nowadays, the Church is present not only at national level, but also at supranational level. Churches have an open, constant and transparent dialogue with the EU, religious organisations are lobbying at European level and the common religious heritage is stated in the European treaties. At national level, for instance, to a greater or smaller extent, more or less directly, all States are financing the Church.

Keywords

Church; State; relation; national; european; secularization; Christianity

Fenomenul secularizării Europei este susținut adesea la nivelul literaturii de specialitate. Spre exemplu, John Coffey evidențiază în lucrarea „Secularizarea: este ea inevitabilă?” faptul că secularizarea este specifică secolului nostru, afirmând următoarele: „Europa secolului al XVI-lea a fost caracterizată de scepticism și heterodoxie, dar aproape toți intelectualii erau creștini teiști. Cu toate acestea, în Europa secolului al XXI-lea, cei mai mulți intelectuali nu mai cred în Dumnezeu credinței creștine(și în nici vreo altă divinitate). În Europa secolului al XVI-lea Biserica era în centrul fiecărei comunități și religia era prezentă pretutindeni. În Europa secolului al XXI-lea marea majoritate a populației merge foarte rar la Biserică (unii oameni chiar deloc), iar cele mai multe aspecte ale vieții se desfășoară fără a avea vreo legătură cu domeniul religios (sau având o legătură mult prea slabă).”¹ Fenomenul secularizării este susținut și de Mircea Mandache, care în cadrul articolului „Procesul de secularizare și modernizarea societății europene” afirmă următoarele: „Situația religioasă a Europei occidentale este specifică: este aria geografică în care se afirmă pregnant secularizarea societăților moderne. Dispariția bisericii de pe scena publică,

¹ John Coffey, *Secularizarea: Este ea inevitabilă?*, traducere de Emanuela L. Goldiș, (Timișoara: Excelsior Art, 2013), 5

ruperea legăturii dintre biserică și stat, reducerea practicilor religioase reprezintă contrariul a ceea ce se întâmplă în alte părți ale lumii.”²

Cu toate că se vorbește tot mai mult despre secularizarea Europei, prezentul articol își propune să dovedească aducând argumente empirice faptul că Biserica nu este eliminată complet din viața statului și pe de altă parte că rolul religiei, al creștinismului în general este încă prezent în stat. Într-adevăr, putem vorbi despre diminuarea rolului Bisericii în stat comparativ cu Epoca Medievală când atribuțiile funcționarilor puteau fi preluate de către episcopi atunci când aceștia erau puși sub urmărire juridică.³ Cu toate acestea, azil atât Biserica în calitate de instituție, cât și creștinismul în calitate de confesiune sunt prezente în viața statului național, cât și la nivelul Uniunii Europene.

La nivelul Uniunii Europene importanța creștinismului în calitate de confesiune (deși acest lucru nu este exprimat în mod expres) poate fi observată în primul rând în proiectul care viza realizarea unei Constituții Europene din anul 2004. În preambulul acestui tratat se făcea referire la „moștenirea culturală, religioasă și umanistă a Europei”⁴, ca elemente de identificare ale Uniunii Europene. Moștenirea religioasă a Europei este reprezentată de creștinism. Mai ales în Evul Mediu, atunci când exista lupta împotriva invaziei populațiilor păgâne, dar și a turcilor, ideea europeană s-a identificat cu creștinismul.⁵ Această prevedere este menținută și în Tratatul de la Lisabona. Mai mult decât atât, articolul I-52 al Tratatului Constituțional devine articolul 17 al Tratatului privind Funcționarea Uniunii Europene, printre prevederile acestuia numărându-se „recunoașterea identității și contribuției specifice de către Uniunea Europeană a Bisericilor și organizațiilor religioase, Uniunea Europeană menținând un dialog deschis, transparent și constant cu aceste Biserici și Organizații”.⁶ Iulia Badea-Guérítée și Alexandru Ojică în lucrarea „Dialogul religiilor în Europa unită” explicând relația dintre Uniunea Europeană și Biserici susține faptul că dialogul deschis al acestora privește temele ce pot fi abordate și modul lor de organizare, caracterul transparent face referire la tematică, la partenerii invitați la dialog, precum și la faptul că rezultatele sunt publice, în timp ce dialogul este constant întrucât acesta trebuie să fie regulat, organizat la diferite niveluri și în diferite forme.⁷

Un alt exemplu al relației dintre religie și Uniunea Europeană este dată de lobby-ul organizațiilor religioase, acestea fiind înscrise în Registrul de Transparență, pus la dispoziție de Comisia Europeană. Aceste organizații nu reprezintă doar interesele Bisericilor creștine, ci și pe cele ale musulmanilor, de exemplu European Muslims League din Italia. Astfel, poate fi susținut faptul că decizia politică în cadrul Uniunii Europene poate fi influențată de factorul religios, constituit în diverse organizații. Într-adevăr, este pus accentul pe respectarea diversității religioase prin acordarea dreptului de a lua parte la deciziile Uniunii Europene, nu doar creștinilor, ci și musulmanilor. Însă, marea majoritate a organizațiilor reprezintă interesele creștinilor europeni și nu numai.

2 Mircea Mandache, „Procesul de secularizare și modernizarea societății europene,” *Revista Română de Sociologie*, 1-2, (1999), 27

3 Bernard Sesboué, *A crede. Invitație la credința catolică pentru femeile și bărbații secolului al XXI-lea* (Iași: Sapienția, 2011), 112

4 „Tratatul privind Uniunea Europeană” *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 202 (2016), <http://www.infoeuropa.md/files/versiune-consolidata-a-tratatului-privind-uniunea-europeana-si-a-tratatului-privind-functionarea-uniunii-europene.pdf>, accesat 27.05.2017

5 Gheorghe Ceaușescu, *Nașterea și configurarea Europei*, (București: Corint, 2004), 19

6 „Tratatul privind Funcționarea Uniunii Europene” *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 326/47 (2012), http://www.mmediu.ro/app/webroot/uploads/files/2015-02-26_Tratatul_privind_func_UE.pdf, accesat 29.05.2017

7 Iulia Badea-Guérítée, Alexandru Ojică, *Dialogul religiilor în Europa Unită*, (Iași: Adenium, 2015), 95

Este important de precizat faptul că după cum subliniază Iulia Badea-Guérîtée și Alexandru Ojică în lucrarea „Dialogul religiilor în Europa Unită”, „Bisericile se consideră parteneri ai instituțiilor UE și nu ca făcând parte din grupurile de lobby prezente la Bruxelles.[...] Activitatea birourilor Bisericilor la Bruxelles nu ar trebui confundată cu cea de lobby, deoarece însuși dreptul european distinge între cele două și recunoaște în mod expres identitatea și contribuția specifice Bisericilor în cadrul proiectului european”.⁸ Fără a insista asupra acestui fapt, pentru a dovedi implicare Bisericii la nivelul Uniunii Europene poate fi dat exemplu participării Bisericii Ortodoxe în cadrul dialogului cu instituțiile UE în scopul aplicării articolului 17, punctul 3 din cadrul Tratatului de Funcționare a Uniunii Europene. Cu această ocazie a avut loc prima reuniune a Comitetului Reprezentanților Bisericilor Ortodoxe pe lângă Uniunea Europeană, din 17 mai 2010.⁹

Biserica nu este prezentă doar la nivel suprastatal, ci și național. Finanțarea Bisericii de către stat este un prim element ce consolidează relația dintre cele două entități. Finanțarea Bisericii de către Stat, fie direct sau indirect prin facilități precum susținerea totală sau parțială a salariilor clerului bisericesc și a pensiilor, construirea sau restaurarea lăcașelor de cult, subvenționarea activităților în domenii precum asistența religioasă și socială, este prezentă în următoarele state ale Uniunii Europene: Austria, Belgia, Bulgaria, Cehia, Cipru, Croația, Danemarca, Estonia, Finlanda, Franța, Germania, Grecia, Irlanda, Italia, Letonia, Lituania, Luxemburg, Malta, Olanda, Polonia, Portugalia, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, România, Slovacia, Slovenia, Spania, Suedia, Ungaria. Prin urmare, trebuie subliniat faptul că toate statele Uniunii Europene, fără excepție, își asumă finanțarea cultelor.

Bineînțeles că, facilitățile acordate cultelor diferă de la un stat la altul. De exemplu, în țări precum Austria există o „taxă pentru Biserică” de aproximativ 1% din venituri, în Belgia salariile și pensiile personalului de cult sunt plătite integral. Pe de altă parte, în Franța a fost adoptată încă din 1905 Legea Separației dintre Biserică și Stat prin care nu sunt recunoscute și nici finanțate cultele.¹⁰ Cu toate acestea, există în Franța un sprijin indirect pentru culte ce constă în acordarea de ajutor de stat pentru împrumuturile dedicate construirii edificiilor de cult realizate de asociațiile eparhiale sau culturale, potrivit articolului 11 al Legii din 29 iulie 1961. Aceeași lege, prin articolul 19 oferă posibilitatea finanțării de către Stat a edificiilor destinate cultului public în scopul reparării acestora, deși nu sunt monumente istorice.¹¹ De asemenea, există posibilitatea închirierii de către stat pentru culte a spațiilor cu o chirie simbolică de 1 euro pe an. Cultele nu plătesc impozitul pe clădire.¹² Important de precizat este faptul că există departamente în Franța, precum Alsace-Moselle, în cadrul cărora Legea Separației dintre Biserică și Stat din 1905 nu se aplică, existând un drept local al cultelor. Un alt exemplu de stat în cadrul căruia există o separație rigidă între Biserică și Stat este Olanda. Cu toate acestea și în Olanda, Biserica are mai multe beneficii din partea Statului, precum eliminarea totală sau parțială a taxelor pentru donațiile religioase, reducerea taxelor pentru electricitate, precum și cele pentru transferul pentru proprietate.¹³

8 Guérîtée, Ojică, *Dialogul*, 199

9 Guérîtée, Ojică, *Dialogul*, 199

10 „Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des églises et de l'état” *Journal Officiel*, (1905), <http://www2.cnr.fr/sites/thema/fichier/loi1905textes.pdf>, accesat 29.05.2017

11 „Loi de finances rectificative pour 1961” *Journal Officiel*, 61-825, (1961), <https://www.legifrance.gouv.fr/jo/pdf.do?id=JORFTEXT000000509269>, accesat 29.05.2017

12 Patriciu Dorin Vlaicu, *Locul și rolul recunoscut Bisericilor în țările Uniunii Europene*, (Cluj-Napoca: Arhidiecezana, 1998), 95-98

13 Sophie Van Bijsterveld, „The Financing of Religious Communities in the Netherlands” in Brigitte Basdevant-Gaudement, Salvador Berlingò (coordonatori), *The Financing of Religious Communities in the European Union. Le financement des religions dans le pays de l'Union européenne*, (Leuven: Peeters, 2009), 269-270

Studiul religiei în școlile publice din țările Uniunii Europene reprezintă un alt argument al relației dintre Biserică și Stat. În Suedia religia este o disciplină obligatorie pentru elevi. În Slovenia este o disciplină opțională. În țări precum Suedia și Grecia prezența religiei în școli este responsabilitatea exclusivă a statului. În Germania și Austria aceasta reprezintă cooperarea dintre stat și culte. În Ungaria intră doar în responsabilitatea cultelor, Statul asigurând însă finanțarea necesară. În Cipru și Malta prezența religiei în școli are un puternic caracter confesional.¹⁴ În Lituania părinții sunt puși să aleagă între Religie și Etică. Aceeași situație este prezentă și în Polonia, Slovacia, Slovenia. Există pe de altă parte un caracter secularizat al religiei, bazat pe oferirea de informații cu privire la mai multe culte religioase în Estonia și Danemarca. În Franța nu putem vorbi despre studiul religiei în calitate de disciplină de sine stătătoare, elementele acesteia fiind însă incluse în cadrul programelor analitice ale altor obiecte de studiu. Această situație, într-o mai mică sau mai mare măsură este întâlnită și în țări precum Olanda, Regatul Unit sau Suedia și Danemarca. Religia în școli este predată o oră pe săptămână în majoritatea țărilor europene, însă în Germania, Austria, Cipru, Italia, Grecia și Croația există două ore pe săptămână, iar în Belgia chiar trei ore. În țări precum Spania, Italia și Portugalia este prevăzut un studiu al religiei opțional, confesional, acesta fiind organizat de Biserica Romano-Catolică, dar și de celelalte culte recunoscute.¹⁵

Prezența opțională a religiei în școli există și în Bulgaria, Cehia, Estonia, Letonia, Luxemburg. În Finlanda religia are un caracter obligatoriu pentru elevi. În Malta studiul religiei este obligatoriu, cu acestea există posibilitatea scutirii, fără însă a trebui să fie urmată o altă disciplină.¹⁶

În țara noastră, studiul religiei în școli este reglementat de însăși Constituția Statului. În acest sens, articolul 32 prevede următoarele: „Statul asigură libertatea învățământului religios, potrivit cerințelor specifice fiecărui cult. În școlile de stat învățământul religios este organizat și garantat prin lege”.¹⁷ În România, studiul religiei este o disciplină obligatorie pentru elevi, însă legislația prevede posibilitatea de dispensă, în cazul în care familia sau copilul decid nefrecventarea acesteia. Nu este prevăzută nicio altă disciplină la care elevul trebuie să participe dacă el sau părinții săi decid nefrecventarea orei de religie. În plus, nu există prevederi legale care să stipuleze vârsta la care un elev poate să decidă singur cu privire la participarea sau neparticiparea la ora de religie.¹⁸ În ceea ce privește caracterul obligatoriu al studiului religiei în România și totodată posibilitatea scutirii printr-o declarație scrisă de la acesta, în ultimii ani în sfera publică au existat numeroase discuții. La un moment dat, a fost ridicată problema neconstituționalității caracterului obligatoriu al religiei în școli, considerându-se că sunt încălcate statul de drept, egalitatea în drepturi, libertatea individuală, libertatea de gândire, conștiință și religie, etc.. Cererea de neconstituționalitate a fost înaintată Curții Constituționale, care a decis însă că excepția de neconstituționalitate nu este întemeiată, în condițiile în care elevul sau tutorelui pot decide cu privire la participarea la orele de religie.¹⁹

14 Sorin Șelaru, George Vâlcu, „Studiul religiei în școlile publice din statele membre ale Uniunii Europene”, *Revista Studii Teologice* 1(2012), 233-235

15 Șelaru, Vâlcu, „Studiul religiei”, 235

16 Șelaru, Vâlcu, „Studiul religiei”, 235-260

17 „Constituția României” *Monitorul Oficial*, 765, (2003), <http://anp.gov.ro/documents/12538/560226/Constitutia+Romaniei.pdf/61fd85e4-48d1-4654-a1da-cd0eba1b5ea1>, accesat 29.05.2017

18 Monica Cuciureanu, Simona Velea, *Educația moral-religioasă în sistemul de educație din România*, (București: Institutul de Științe ale Educației, 2008), 62

19 Curtea Constituțională, „Decizia referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art.9 alin.(1) și (2) din Legea învățământului nr.84/1995, art.18 alin.(1) și (2) din Legea educației naționale nr.1/2011, precum și a dispozițiilor art.61 alin.(3) din Legea nr.47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale”, Dosar 375 D/2014, https://www.ccr.ro/files/products/Decizie_669_2014.pdf, accesat 29.05.2017, accesat 29.05.2017

Punând accentul pe relația dintre Biserică și Stat în țara noastră, reprezentanții Bisericii Ortodoxe Române, consideră că aceasta are un rol deosebit de important chiar și în integrarea României în Uniunea Europeană. De exemplu, BOR a fost printre semnatarii „Declarației Cultelor privind integrarea României în Uniunea Europeană” de la Snagov, din 16 mai 2000. Prin intermediul acestei declarații a fost exprimat din partea BOR și a altor culte din România sprijinul pentru integrarea țării noastre în structurile Uniunii Europene.²⁰ De asemenea, trebuie adăugat faptul că în contextul eforturilor de integrare europeană a avut loc la data de 28 ianuarie 2003 întâlnirea dintre Preafericitul Patriarh Teoctist, alături de unii ierarhi și clerici ai BOR împreună cu Hildegard Puwak, Ministrul Integrării Europene. Aceștia au contribuit, împreună cu guvernul român, la amendamentul ce se dorea adus proiectului ce viza realizarea unei Constituții Europene, referitor la respectarea moștenirii religioase a Europei.²¹ Acestea reprezintă încă o dovadă a colaborării dintre Biserică și stat și îndeosebi a colaborării dintre Biserică și entitățile suprastatale.

Acest articol evidențiază implicarea în secolul al XXI-lea a Bisericii nu doar la nivel statal, ci supranațional. Biserica este prezentă în Uniunea Europeană, asemenea și organizațiile religioase, Biserica poartă un dialog constant, deschis și transparent cu Uniunea Europeană, Biserica se implică în integrarea unui stat în cadrul structurilor supranaționale, rolul creștinismului, deși nu direct, în construirea identității europene este afirmat în tratatele Uniunii Europene. Pe de altă parte, relația dintre Biserică și Stat este afirmată și la nivel național prin primirea în mod direct sau indirect, mai mult sau mai puțin a diverselor beneficii de către Biserică din partea Statului. Religia este prezentă în sistemul public de învățământ în statele membre ale Uniunii Europene într-o formă mai mult sau mai puțin confesională, obligatorie sau opțională, însă în școlile tuturor statelor Uniunii Europene există studiul religiei.

Într-adevăr, în zilele noastre în Europa nu mai putem vorbi despre o religie impusă de stat. Pot exista Biserici dominante din punct de vedere confesional într-o anumită țară, precum Biserica Ortodoxă în România. De asemenea, pot exista relații mai apropiate între o anumită Biserică și Stat. De exemplu, în Malta, potrivit Constituției, Biserica Romano-Catolică este Biserică de Stat.²² Cu toate acestea, libertatea religioasă este recunoscută la nivelul tuturor statelor membre ale Uniunii Europene, în însăși Constituția acestora. De asemenea, această libertate este prevăzută la nivelul Uniunii Europene, în Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, prin articolul 10, punctul 1: „Orice persoană are dreptul la libertatea de gândire, de conștiință și de religie. Acest drept implică libertatea de a-și schimba religia sau convingerea, precum și libertatea de a-și manifesta religia sau convingerea individual sau colectiv, în public sau particular, prin intermediul cultului, învățământului, practicilor și îndeplinirii riturilor”.²³ Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene este un document de drept primar și prin urmare are aceeași forță juridică cu cea a tratatelor.

În secolul al XXI-lea relația dintre Biserică și Stat poate fi văzută într-adevăr prin faptul că aceste două entități nu se mai contopesc așa cum de exemplu se întâmpla în Evul Mediu, când funcțiile statului puteau fi preluate de către Biserică.

20 Adrian Gabor, „Contribuții actuale ale Bisericii Ortodoxe Române privind integrarea în Uniunea Europeană” în Adrian Gabor, Radu Petre Mureșan (coordonatori), *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană* (București: Editura Universității din București, 2006), 31

21 Gabor, „Contribuții”, 32-33

22 Ugo Mifsud Bonnici, „État et Églises à Malte” în Gerard Robbers (coordonator), *État et Églises dans l'Union européenne, deuxième* (Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2010), 337

23 „Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene” *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 83/389 (2010), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:ro:PDF>, accesat 29.05.2017

Cu toate acestea, relația nu dispare. Biserica poate că nu mai are un rol dominator, însă se implică în decizia politică mai mult chiar, la nivel supranațional, îndeosebi prin intermediul unui dialog deschis, transparent și constant. În plus, aceasta colaborează atât cu entitățile statale, cât și cu cele suprastatale. Biserica și Statul se sprijină reciproc îndeosebi în ceea ce privește activitățile legate de asistența socială.

Toate acestea dovedesc faptul că în zilele noastre nu putem vorbi despre o secularizare absolută, despre o distanțare totală a Bisericii de Stat. Putem vorbi în schimb despre transformarea relației dintre aceste două entități prin afirmarea unui caracter autonom al fiecăreia. Însă, având argumentele enumerate în acest articol consider că „dispariția Bisericii de pe scena publică”²⁴ după cum susține Mircea Manache în „Procesul de secularizare și modernizarea societății europene” nu este o afirmație adevărată. Legăturile dintre Biserică și stat nu s-au rupt, cel mult au devenit mai relaxate. Dialogul este purtat azi între două entități cu identități bine definite.

BIBLIOGRAFIE

Cărți și articole de specialitate:

1. BIJSTERVELD, Van, Sophie, „The Financing of Religious Communities in the Netherlands” în BASDEVANT-GAUDEMENT Brigitte, BERLINGO Salvador, (coordonatori), *The Financing of Religious Communities in the European Union. Le financement des religions dans le pays de l'Union européenne*, (Leuven: Peeters, 2009).
2. BONNICI, Ugo Mifsud, „État et Églises à Malte” în ROBBERS Gerard (coordonator), *État et Églises dans l'Union européenne, deuxième* (Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2010).
3. CEAUȘESCU, Gheorghe, *Nașterea și configurarea Europei*, (București: Corint, 2004).
4. COFFEY, John, *Secularizarea: Este ea inevitabilă?*, traducere de Emanuela L. Goldiş, (Timișoara: Excelsior Art, 2013).
5. CUCUIREANU, Monica, VELEA, Simona, *Educația moral-religioasă în sistemul de educație din România*, (București: Institutul de Științe ale Educației, 2008).
6. GABOR, Adrian, „Contribuții actuale ale Bisericii Ortodoxe Române privind integrarea în Uniunea Europeană” în Adrian Gabor, Radu Petre Mureșan (coordonatori), *Biserica Ortodoxă în Uniunea Europeană* (București: Editura Universității din București, 2006).
7. GUÉRITÉE, Iulia, OJICĂ, Alexandru, *Dialogul religiilor în Europa Unită*, (Iași: Adenium, 2015).
8. MANDACHE, Mircea, „Procesul de secularizare și modernizarea societății europene,” *Revista Română de Sociologie*, 1-2, (1999).
9. SESBOÜÉ, Bernard, *A crede. Invitație la credința catolică pentru femeile și bărbații secolului al XXI-lea* (Iași: Sapienția, 2011).
10. ȘELARU, Sorin, VÂLCU, George, „Studiul religiei în școlile publice din statele membre ale Uniunii Europene”, *Revista Studii Teologice* 1(2012).
11. VLAICU, Patriciu, Dorin, *Locul și rolul recunoscut Bisericilor în țările Uniunii Europene*, (Cluj-Napoca: Arhiepiscopala, 1998).

Acte normative și jurisdicționale:

12. „Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene” *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 83/389 (2010), <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:0389:0403:ro:PDF>, accesat 29.05.2017.
13. „Constituția României” *Monitorul Oficial*, 765, (2003), <http://anp.gov.ro/documents/12538/560226/Constitutia+Romaniei.pdf/61fd85e4-48d1-4654-a1da-cd0eba1b5ea1>, accesat 29.05.2017.

24 Mandache, „Procesul de secularizare”, 27

14. Curtea Constituțională, „Decizia referitoare la excepția de neconstituționalitate a dispozițiilor art.9 alin.(1) și (2) din Legea învățământului nr.84/1995, art.18 alin.(1) și (2) din Legea educației naționale nr.1/2011, precum și a dispozițiilor art.61 alin.(3) din Legea nr.47/1992 privind organizarea și funcționarea Curții Constituționale”, Dosar 375 D/2014, https://www.ccr.ro/files/products/Decizie_669_2014.pdf, accesat 29.05.2017.
15. „Loi de finances rectificative pour 1961” Journal Officiel, 61-825, (1961), <https://www.legifrance.gouv.fr/lopdf.do?id=JORFTEXT000000509269>, accesat 29.05.2017.
16. „Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des églises et de l'état” *Journal Officiel*, (1905), <http://www2.cnrs.fr/sites/thema/fichier/loi1905textes.pdf>, accesat 29.05.2017.
17. Tratatul privind Funcționarea Uniunii Europene” *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 326/47 (2012), http://www.mmediu.ro/app/webroot/uploads/files/2015-02-26_Tratatul_privind_funct_UE.pdf, accesat 29.05.2017.
18. „Tratatul privind Uniunea Europeană” *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*, 202 (2016), <http://www.infoeuropa.md/files/versiune-consolidata-a-tratatului-privind-uniunea-europeana-si-a-tratatului-privind-functionarea-uniunii-europene.pdf>, accesat 27.05.2017.

Gender-Based Violence: The Romanian Public Agenda and its Missing Points

■ CRISTINA BADEA

[University of Bucharest]

Abstract

The current article examines recent trends in the development of public policies addressing gender- based violence in Romania. By undertaking an analysis of the legal and institutional framework from a gender perspective, we seek to understand how and if the new developments have the potential to promote women's rights and actively support gender equality. As a contextual reading is key to understanding the current dynamics, specific references to the Romanian background will be made along the way. While recent legal progress in this area could indicate a promising perspective, our article will point out the inconsistencies and missing points of current policies, inviting to a cautious and vigilant approach. Potential avenues for improvements, as well as key challenges in how we address violence against women will briefly be discussed.

Keywords

Gender; Violence; Public Policies; Democracy

“Hidden in plain sight”¹, violence against women remains often undocumented and invisible to the public eye. In fact, a recent report of the EU was referring to violence against women and girls as the most widespread form of violence, affecting all layers of society.² But despite its permanence and multiple faces, the topic had rarely made it to the national public agenda in the first years after the fall of the communist regime. Still, the latest five years have witnessed a new trend. Once the Istanbul Convention was signed, which is the most comprehensive treaty addressing violence against women, it seems that Romania has made significant progress in the area of fighting and preventing violence against women. The trend seems confirmed by Romania joining UNICEF Global Partnership against Violence, as well as the development of new alliances among public and non-governmental organizations fighting for gender equality. Recent years have also witnessed the development of national NGO coalitions fighting domestic violence, a positive step

1 UNICEF, „Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children”, (2014) http://www.unicef.org/publications/index_74865.html#, accesat 01.07.2017.

2 European Union, „Annual Report on Human Rights and Democracy in the World”, (2013), <http://www.eeas.europa.eu>, visited on 01.07.2017.

for dialogue, setting the premises for a common agenda of the institutionalized civil society.

As part of my PhD thesis devoted to understanding the current dynamics of civil society supporting gender equality, the current article is looking at the new developments affecting public policies on violence against women. And while we should celebrate the progress mentioned before, we would also like to better understand what this could mean in terms of drafting a „new contract for gender equality“³. Since it is only within the social context of their production that we can fully understand political changes, in the first part of the article we will share some data on the situation of women victims of violence in Romania, as reflected by administrative data and international reports. Tacking this data as a starting point, we will then reflect on the public response to violence against women, considering current tendencies of the enabling environment in terms of legal and institutional framework regulating the issue of gender violence.

As a research topic, the complexity of it requires an interdisciplinary approach that could support an in-depth understanding of the phenomenon. Political science, sociology or psychology are only some of the key disciplines that could shed some light on the way violence is produced, managed or publicly discussed. At the same time, once politicized, the subject becomes a cross-sectoral topic, requiring interventions from multiple stakeholders, such as law enforcement agencies, social or medical services, etc. As a result, we consider that only a cross-sectoral approach could guide the devise of effective and efficient public policies. Based on the current assumption, it becomes essential to also investigate the potential for collaboration at the level of public policies, considering it as a pre-requisite of good governance in the field of fighting and preventing violence against women.

While different perspectives acknowledge the richness of the topic, in this article we have chosen to look at violence against women mainly as a gender issue, reflecting unequal power relations between women and men. In fact, throughout the article, we will often use the concept of gender- based violence, as simply defined by the Istanbul Convention as „violence that is directed against a woman because she is a woman or that affects women disproportionately“.⁴ Reasoning on the dynamics of legal discourses and public practices, we also look at these changes through the lenses of social constructionism, considering that „the collective knowledge or acknowledgement of conjugal and family violence (...) appears as a collage of selective attentions, complaisance silences, recurrent discoveries and omissions, media peculiarities of evanescent outrage episodes. More concisely, it turns out that this reality –without being systematically hidden as it has previously been, is still far from being presented and perceived in a transparent, non- biased, global and direct manner...It is rather suggested, conjured, anticipated, assessed“.⁵

Legal regulations, national strategies and action plans, as well as administrative data and reports will inform the current analysis of the national public policies carried out for the period 2012-2017.

In recent years, the topic of violence against women reached the Romanian public agenda mainly through exceptional media stories devoted to spectacular scenes of sexual violence. While generally reproducing stereotypes about women and men, the new narratives brought to the public eye on the one hand the permanence of violence and on the other hand the inadequacy of the institutional

3 Gosta Esping-Anderson, *Why we need a new welfare state*, (Oxford: Oxford University Press, 2002).

4 Council of Europe, Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, article 3 (d), www.coe.org, accesat 01.07.2017.

5 Daniel Tremblay, „La problématisation de la violence en milieux de vie conjugal et familial: la part du secret et celle du spectacle“, *Déviance et société*, Vol.23, Nr. 3, (1999): 275-289.

response. Within these narratives, violence against women is rarely portrayed as gender-based violence, most likely being presented under the umbrella of the more neutral term of violence within the family. As a result, a considerable proportion of Romanians still consider that sexual violence is justified under certain circumstances.⁶

In their public use, concepts remain in fact unstable, contributing to an unclear picture of the multiple faces of violence, its presence and effects. The way the intimacy of the couple is organized barely makes it to the public attention in favor of a more homogenous discourse, commonly shared today by most of the stakeholders. Discursively, an abusive psychologization of the topic, as well as the focus on poverty as the main explaining factors tend to obscure individual responsibility, while attaching a certain paralysis to potential preventive interventions from public authorities. Therefore, singular stories of gender-based violence reappear from time to time in the public space but they barely manage to shake the new conservative discourse devoted to family. Although 36% of Romanians have recently declared that violence against women is very common at national level, gender stereotypes and traditional attitudes towards gender roles seem difficult to overcome.⁷ In fact, despite recent readjustments of the Romanian family following the transition to post communism⁸ and the strong presence of violence within the family (according to recent data presented by the National Agency for Equal Opportunities between Women and Men, 76.9% of cases of domestic violence take place within the family) the social value of the ideal, harmonious and traditional family remains quite strong. State interventions, if not aiming at reinforcing the family unit through public benefits or the maintenance of the ideological status quo⁹, are still not welcomed at this point. The organization of intimacy, specifically pointing out at power relations within the couple, is therefore rarely questioned when family violence is discussed. While national statistics reflect an increase in reported cases of family violence between 2008 and 2011, they fail to reflect the gender dynamics of the aggression. And although no comprehensive studies were made by public institutions at national level, a recent study done by a coalition of Romanian NGOs acting against violence, reflects that 91.8% of the protection orders issued by judicial authorities were requested by women.¹⁰ The trend was confirmed by a new study published by the coalition of national NGOs fighting domestic violence, according to which women represent 88% of the persons requiring a protection order.¹¹ Moreover, a study done by the Fundamental Right Agency showed that 30% of the Romanian women that responded to the survey were in fact victims of violence.¹² An increase in the request for protection orders, a new measure introduced by law

6 European Commission, Eurobarometer 449 Gender Based Violence, <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2115>, accesat 24.07.2017.

7 European Commission, Eurobarometer 449 Gender Based Violence.

8 Anca Dohotariu, *Le couple non marié. Du politique au social dans le postcommunisme roumain*, (Iași: Institutul European, 2014).

9 See recent debate on family definition, as well as initiatives carried out by Family Coalition.

10 Rețeaua pentru prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor, „Studiu exploratoriu cu privire la implementarea ordinilor de protecție și a prevederilor referitoare la violența în familie din Codul Penal al României”, (2015), www.violentaimpotrivafemeilor.ro, accesat 01.07.2017.

11 Rețeaua pentru prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor, „Studiu exploratoriu cu privire la implementarea ordinului de protecție și a prevederilor referitoare la violența în familie din Codul penal al României în perioada 2012 – 2016, (2017), www.violentaimpotrivafemeilor.ro, accesat 24.07.2017.

12 Fundamental Rights Agency, „Violence against women: a EU wide survey”, (2014), <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>, accesat 24.07.2017.

in 2011, would therefore point at the need for consistent public intervention in this area. According to the data provided by the Romanian Government, the number of requested protection orders almost doubled in a three year period, from 2538 in 2013 to 5165 in 2016, only 20% of them being fully admitted in courts.¹³ But what could then explain the absence of gender references when we address violence against women, especially as policies addressing violence could be a key entry point for a gender mainstreaming approach?

A short overview of how the institutionalization of gender equality happened in Romania could be a starting point in this direction. Mainly imported as a soft issue in order to respond to the requirements of EU accession, the topic became a marginal subject afterwards. The communist legacy, coupled with a weak political culture and limited public claims concurred in attaching little legitimacy to the principle of equal opportunities between women and men. As a result, the state response to gender- based violence remained inconsistent and vague.

Within this context, at the end of March 2017, Romania was convicted by the European Courts of Human Rights for failing to respond to its positive obligations of effective investigation of a violence case, reflecting the failure of the state to prevent and react to domestic violence.¹⁴ According to the European Court, we witness a 'national frame deprived of its purpose', on account of public authorities' downright passivity. The latter laid emphasis on the victim's behavior, therefore considering the whole case a minor crime. Considering the whole picture, our analysis of governmental programs, national strategies and action plans dealing with violence against women in a direct (National Strategy for the Prevention and Fight against Family Violence 2013-2017) or indirect manner (National Strategy for Equal Opportunities between Women and Men 2014-2017, National Strategy for the Protection and Promotion of Child Rights 2014-2020) reflects a rather formal and diluted approach of the subject, mainly if we seek to identify how gender dimension is considered in their design of public policies. At the same time, activity reports of the accountable institutions mirror the lack of political will for translating the legislation into practice, while incorporating a gender perspective and challenging the private-public divide. With the ratification of the Istanbul Convention in 2016 and several changes to law no.213/2007 regulating family violence, Romania has recently made significant steps for improving the legislative framework in the field. But despite its apparent engagement to develop and share good practices on gender –based violence, the state maintained an extremely low capacity of intervention for the main institutions responsible with preventing and responding to violence. As we could see from the analysis of the national strategy for preventing and combating family violence and its action plan, no clear budget is attached to the measures foreseen in this strategic paper. In fact, most of the interventions were to be put into practice with external funding, or they were dependent on the availability of funds. In the last year of implementation (2017), several fundamental measures mentioned in the strategy (eg. Institutional guidelines and mechanisms for intervention in cases of domestic violence, identification of risks, etc.) are still missing. Moreover, in Romania, we can find only 2 centers for perpetrators and shelters for the victims are to be found only in 14 counties out of a total number of 42. The National Interest Programs, that were to respond to these situation, were canceled by the Government at the beginning of 2017. In fact, the only 2 significant interventions the agency carried out in the field of domestic violence and that

13 Seventh and eighth period report of Romania to CEDAW, CEDAW/C/ROU /7-8, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fROU%2f7-8&Lang=en, accesat 24.07.2017.

14 European Court of Human Rights, Case of Balsan vs. Romania, <http://hudoc.echr.coe.int/eng>, visited on 31.03.2017.

were listed in the 7th periodic government report to the CEDAW Committee were carried out with the support of the European Social Fund 2007-2013 (Project START) and the Norwegian Funding Mechanism 2009-2014 (an information campaign). No impact assessment, follow up mechanisms or evaluation of the two interventions were done in order to inform us on their efficiency and results.

The lack of a monitoring system and of an inter-institutional coordination process for collecting and analyzing data on gender-based violence maintains a veil of ignorance and public tolerance on violence, as „the application of institutional statistic tools is not without consequences when it comes to the perception of the phenomenon“.¹⁵ At the same time, we know that „there are no natural borders between private and public topics and the subjects become public only through discursive contestations“.¹⁶

When looking on when and how the topic made it through the national agenda, we notice the importance of circumstantial elements such as the international engagement (the Istanbul Convention, European directive on security and minimum standards) and opportunity for the use of the European funds (mainly the financial exercise for 2007-2013). The current gaps between legislation and public practices, as well as the limited allocation of national funds to fight and prevent violence against women testify for the missing points of the national agenda.¹⁷ In fact, the National Agency for the Protection of Family, who was in charge with devising public policies on family violence, was among the first public bodies to be dismantled in 2009 (in the framework of institutional adjustments generated by the financial crisis of 2008), together with the National Agency for Equal Opportunities between Women and Men. Today (2017), two national institutions are sharing overlapping responsibilities in this area, while the potential for dialogue and active collaboration appears quite limited. As a result, without significant investment and common priorities, policies on gender-based violence remain fragmentary and weak. Although the National Agency for Equal Opportunities between Women and Men is the main central body responsible with fighting violence since 2015, the institution has no similar counterpart at county or local level, making the implementation of national programs and strategies extremely difficult. Partnership with the civil society, as a prerequisite of good governance is circumstantial, while a mechanism for the quality control of public services, not to mention an approach focused on the participation of interested parts in the design of services, is absent today. Speaking for the victims, public and private institutions rarely take into consideration their voice.

Considering all of the above, our analysis points out that the public agenda for gender-based violence could be reduced to the English version of „tea and sympathy“. While recent legislative changes could induce signals of optimism, we should maintain a critical and vigilant approach on how all these provisions are translated into practice in the upcoming future. In the current context, challenges should address the tendencies for a moralizing and humanitarian approach of the issue, evacuating a reading of the situation in terms of gender violence and human rights. In the same direction, the fashionable tendency to bring forward the neo-liberal approach outlining the economic costs of violence could also obscure the human rights dimension of the phenomenon.

15 Dominique Fougeyrollas, „Représentations de la violence envers les femmes dans le couple: mesures du phénomène – Le cas français“, *Santé, Société et Solidarité*, vol.7, nr.1, (2008): 109-116.

16 Nancy Fraser, „Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy“ in: Craig Calhoun (editor), *Habermas and the Public Sphere*, (Cambridge: Massachusetts Institute of Technology Press, 1994), 109-143.

17 Although in the last quarter of 2016, the Government was announcing the national programs of interest for fighting violence against women, no funds were allocated for this in 2017.

Understanding gender-based violence as a form of discrimination and following the perspective proposed by Nancy Fraser¹⁸, we consider that it could only be tackled by combining efforts that address two main dimensions of the phenomenon: redistribution and recognition. In practice, we think this could translate into more public services addressed to victims and perpetrators, but also a critical questioning of the social norms that perpetuate an unequal power relation between women and men. Empowerment of victims is therefore essential for a substantial exercise of their rights.

At the level of public policies, new evidence, more resources and increased inter-institutional coordination efforts could translate into significant changes for the victims of violence. At the same time, fresh research on the topic (eg. ethnographic studies on everyday violence experienced by women, or studies promoting intersectionality and reflecting the diversity of experiences) could generate public awareness and challenge tolerance and impunity of violent acts. In fact, 'social facts could be noisy if they take the shape of explosions or riots, but they remain silences without translators or spokespersons.'¹⁹

Coming back to the role of gender, not only as an analytical tool reflecting power relations, but also as an element strongly connected to the phenomenon of violence against women, we consider that no solution could be effective without the consideration of gender relations on the diagnosis and response level.

REFERENCES

1. Gosta Esping Anderson, Duncan Gallie, Anton, Hemerijck, John Myles, *Why we need a new welfare state*, (Oxford: Oxford University Press, 2002).
2. Anca Dohotariu, *Le couple non marié. Du politique au social dans le postcommunisme roumain*, (Iași: Institutul European, 2014).
3. Dominique Fougeyrollas, „Représentations de la violence envers les femmes dans le couple: mesures du phénomène – Le cas français”, în: *Santé, Société et Solidarité*, vol.7, nr.1, (2008):109-116.
4. Nancy Fraser, Axel Honneth, *Redistribution or recognition: a philosophical exchange*, (London:Verso, 2003).
5. Armine Ishkanian, „En gendering Civil Society and Democracy Building: The Anti Domestic Violence Campaign in Armenia” in: *Social Politics*, vol. 14, nr.14, (2007):488-525.
6. Erik Neveu, *Sociologie politique des problèmes publics*, (Paris: Armand Colin, 2015).
7. Daniel Tremblay, „La problématisation de la violence en milieux de vie conjugal et familial: la part du secret et celle du spectacle”, în: *Déviance et société*, Vol.23, Nr. 3, (1999): 275-289.
8. UNICEF, „Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children”, (2014), http://www.unicef.org/publications/index_74865.html#, accesat 01.07.2017.
9. European Union, „Annual Report on Human Rights and Democracy in the World”, (2013), <http://www.eeas.europa.eu>, accesat 01.07.2017.
10. Council of Europe, Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, www.coe.org, accesat 01.07. 2017.
11. European Commission, Eurobarometer 449 Gender Based Violence, <http://ec.europa.eu/COMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/instruments/SPECIAL/surveyKy/2115>, accesat 24.07.2017.
12. European Court of Human Rights, Case of Balsan vs. Romania, <http://hudoc.echr.coe.int/eng>, accesat 31.03.2017.

¹⁸ Nancy Fraser, Axel Honneth, *Redistribution or recognition: a philosophical exchange*, (London: Verso, 2003)

¹⁹ Erik Neveu, *Sociologie politique des problèmes publics*, (Paris: Armand Colin, 2015), 16.

13. Rețeaua pentru prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor, „Studiu exploratoriu cu privire la implementarea ordinelor de protecție și a prevederilor referitoare la violența în familie din Codul Penal al României”, (2015), www.violentaimpotrivafemeilor.ro, accesat 01.07.2017.
14. Rețeaua pentru prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor, „Studiu exploratoriu cu privire la implementarea ordinului de protecție și a prevederilor referitoare la violența în familie din Codul penal al României în perioada 2012 – 2016, (2017), www.violentaimpotrivafemeilor.ro, accesat 24.07.2017.
15. Fundamental Rights Agency, „Violence against women: a EU wide survey”, (2014), <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>, accesat 24.07.2017.
16. Seventh and eighth period report of Romania to CEDAW, CEDAW/C/ROU /7-8, http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fROU%2f7-8&Lang=en, accesat 24.07.2017.
17. Agenția Națională pentru Egalitatea de Șanse între Femei și Bărbați, *Raport de Monitorizare 2016 a stadiului de implementării Planului general de acțiuni pentru implementarea Strategiei naționale în domeniul egalității de șanse între femei și bărbați*, <http://anes.gov.ro/cs/groups/public/documents/document/mjaw/mde1/~edisp/1010115116200015211.pdf>, accesat 23.03.2017.
18. Strategia Națională pentru Prevenirea și Combaterea Violenței în Familie pentru perioada 2013 2017
19. Strategia Națională pentru Incluziune Socială și Reducerea Sărăciei 2015-2020.
20. Strategia Națională pentru Egalitate de Șanse între Femei și Bărbați 2006-2009
21. Strategia Națională pentru Egalitate de Șanse între Femei și 2010-2012.

Index de autori

Cristina Badea este doctorandă în cadrul Universității din București și ofițer de program în cadrul Reprezentanței UNICEF în România. Domeniile sale de expertiză includ drepturile omului, egalitatea de gen și politicile publice în domeniul incluziunii sociale.

Ana-Maria Bolborici este Lector universitar doctor la Facultatea de Sociologie și Comunicare, Universitatea Transilvania din Brașov. A obținut doctoratul în Relațiile internaționale la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj Napoca, în 2011. Interesele sale de cercetare includ conflictul israeliano-palestinian și procesul de pace din Orientul Mijlociu, mecanismul Uniunii Europene (în special Politica externă europeană), Diplomatie, negocieri și mediere (privind procesul de pace din Orientul Mijlociu). A publicat recent cartea *Diplomația Uniunii Europene și criza din Orientul Mijlociu la începutul secolului al XXI-lea*, Institutul European, Iași, România, 2016.

Cornelia Drugescu-Ciuta este absolventă a programului de master în Relații Internaționale și Studii Europene, specializarea Studii Europene, din cadrul Facultății de Științe Politice a Universității din București. Domeniile de interes sunt: relația Biserică-Stat, Uniunea Europeană, Europa, drepturile omului.

Bogdan Iancu este Lector univ. dr. la Departamentul de Sociologie al Facultății de Științe Politice, SNSPA. În 2011 a obținut titlul de doctor în antropologie și etnologie la Università degli Studi di Perugia. A participat la stagii de pregătire și cercetare la Université Libre de Bruxelles, Paris-X Nanterre, Università degli Studi di Perugia, Swedish Biodiversity Centre - Uppsala. Domenii de interes: Sociologia cotidianului, Antropologia muncii, Antropologie vizuală, Sociologia consumului și cultura materială, Antropologia mediului. Este autor și editor al unor volume de specialitate precum „Dobrogea. Identități și crize” (coord. Paideia 2009), „Noi culturi. Noi antropologii” - Lucrările celei de-a VII-a conferințe anuale a Societății de Antropologie Culturală din România (coord. împreună cu Vintilă Mihăilescu și Monica Stroe. Humanitas. 2012), „La masă cu oamenii Deltei. O cartografiere a practicilor gastronomice (coord. împreună cu Monica Stroe. Coresi. 2012), „The Material Culture (Re)Turn in Anthropology: Promises and Dead-ends” (coord. Humanitas. 2013).

Nino Machurishvili este Asistent universitar la Georgian National University (Tbilisi) și expert al Fundației Naționale pentru Știință „Shota Rustaveli” din Tbilisi. Este doctorandă în Științe politice la Ilia State University (Tbilisi), cu o teză privind „revoluțiile colorate”. Domeniile sale de interes sunt legate de tranziția politică în țările post-sovietice; comportamentul politic (electoral) în societățile post-sovietice; UE și Parteneriatul Estic.

Vintilă Mihăilescu este profesor universitar doctor și directorul departamentului de Sociologie al Facultății de Științe Politice din Școala Națională de Studii Politice și Administrative. Absolvent în 1974 al Facultății de Psihologie din Universitatea București, obține în 1993 titlul de Doctor în Psihologie cu teza „Ungureni și pămînteni. O analiză etnopsihologică”. În 1990 înființează Societatea de Antropologie Culturală din România (SACR), al cărei președinte a fost între 1994 și 2000. Între 2005 și 2010 a fost director general al Muzeului Țăranului Român. Printre lucrările sale se numără: *Antropologie. Cinci introduceri*, Polirom, Iași, 2007; *Sfîrșitul jocului. România celor 20 de ani*, Curtea veche, București, 2010; *Scutecele națiunii și hainele împăratului. Note de antropologie publică*, Polirom, Iași, 2013; *Povestea maidanezului Leuțu. Despre noua ordine domestică și criza omului*, Cartier, Chișinău, 2013. Domenii de interes: Antropologie culturală, Sociologie rurală, Cultură materială, Istoria antropologiei.

Sergiu Mișcoiu este conferențiar universitar în cadrul Facultății de Studii Europene (Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca). Este doctor și abilitat în științe politice al Universității Paris-Est, doctor în istorie al Universității Babeș-Bolyai și conducător de doctorate la aceste două universități. A condus Departamentul de Relații Internaționale al acestei facultăți între iunie 2012 și ianuarie 2016, iar din martie 2016 este Directorul Centrului de Cooperări Internaționale al Universității Babeș-Bolyai.

Domeniile sale de interes sunt teoriile constructiviste și discursive aplicate formării și funcționării comunităților politice și, mai ales, emergenței grupurilor radicale, populiste și extremiste, precum și tranziția politică și democratizarea în lumea francofonă (în special în Franța și Africa centrală și de Vest). Este autor al cărților *Au pouvoir par le Peuple ! Le populisme saisi par la théorie du discours* (Paris, L'Harmattan, 2012), *Naissance de la nation en Europe. Théories classiques et théorisations constructivistes* (Paris, L'Harmattan, 2010), *Formarea națiunii. O teorie socio-constructivistă* (Cluj, Efes, 2006) și *Le Front National et ses répercussions sur l'échiquier politique français* (Cluj, Efes, 2005), co-autor și co-editor al douăzeci și cinci de volume internaționale, autor al cincizeci de articole științifice publicate în România, Franța, SUA, Germania, Spania, Italia, Marea Britanie, Belgia, Canada, Columbia, Olanda, Moldova, Senegal, Benin și Ungaria.

Radu Cristian Mușetescu este profesor la Academia de Studii Economice din București. Este interesat de zona Orientului Mijlociu și explorează relațiile dintre afaceri și guvern și riscul politic.

Cristian Pîrvulescu este decan al Facultății de Științe Politice, SNSPA. A scris zeci de articole și studii, multe dintre acestea fiind publicate în paginile revistei Sfera Politicii. Între 1999 și 2013 a fost președinte al Asociației Pro Democrația, iar din 2013 este președinte de onoare al aceleiași asociații. Din 2007 este membru al Comitetului Economic și Social European, unde a fost raportor pentru peste 20 de avize în domeniul educației, azilului și migrației, iar din 2015 președinte al *Grupului permanent pentru Imigrație și Integrare* al acestei instituții europene. În 2016, sub coordonarea sa, împreună cu Andrada Nimu și Arpad Todor, a publicat la editura Polirom volumul *Societatea civilă, democrație și construcție instituțională*. Este membru fondator al *Asociației Române de Științe Politice și al Societății de Științe Politice*.

Itamar Rabinovich este președinte fondator al Institutului Israel (Washington și Ierusalim), profesor la numeroase universități din Statele Unite, Europa și Israel, fiind specialist în problematica Orientului Mijlociu. Este autorul a numeroase cărți și articole de istorie modernă și politică a Orientului Mijlociu. Itamar Rabinovich a fost rector și președinte al Universității Tel Aviv, dar a avut și o poziție de frunte în diplomația israeliană. În perioada 1992-1996, a fost ambasador al Israelului în Statele Unite ale Americii, iar în perioada 1993-1996, a fost negociator șef al tratatelor directe dintre Israel și Siria.

SUMMARY

Is the World Becoming Illiberal?

Cristian Pîrvulescu <i>Low-cost Democracy in a Brave Illiberal World</i>	3
Sergiu Mișcoiu <i>Au nom du Peuple! The National Front and the Illiberal Democracy</i>	15
Vintilă Mihăilescu <i>Authenticity, Post-truth and Populism</i>	24
Bogdan Iancu <i>Post-truth and „Fake news”. From Tribalizing to Filters – Interview with Constantin Vică</i>	30

Israeli Studies

Itamar Rabinovich <i>The Syrian Civil War as a Global Crisis</i>	44
Radu Cristian Mușetescu <i>The Miracle of „Silicon Wadi”: How Specific is the Israeli Economic Model?</i>	49
Ana-Maria Bolborici <i>Current Perspectives on Israeli-Palestinian Conflict</i>	56

Varia

Nino Machurishvili <i>How natural disasters affect citizens’ political attitudes? Case of Georgia 2012 parliamentary election</i>	61
Cornelia Drugescu-Ciuta <i>21st Century Europe: between secularization and Christianity</i>	69
Cristina Badea <i>Gender-Based Violence: The Romanian Public Agenda and its Missing Points</i>	76

Index of authors	83
-------------------------------	----

Summary	85
----------------------	----

Is the World Becoming Illiberal?

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
*Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune
și se pedepsește conform legilor în vigoare.*

